

Criminele families in Noord-Brabant

Criminele families in Noord-Brabant

Een verkenning van generatie-effecten in de georganiseerde misdaad

H. Moors
T. Spapens

In opdracht van:
Programma Politie & Wetenschap

Foto omslag: NarPhotos/Hollandse Hoogte, fotograaf: Tolga Sezgin
Foto uit de serie 'Child oil wrestlers', gemaakt in Turkije (Anatolië)

Ontwerp:
Mediaeval Tekst en Vorm & Martien Frijns

ISBN: 978 94 635 0000 5
NUR: 800, 624

Realisatie:
Reed Business, Amsterdam

© 2017 Politie & Wetenschap, Apeldoorn, EMMA, Den Haag, Tilburg University

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opname of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 16b Auteurswet 1912 juncto het Besluit van 20 juni 1974, Stb. 351, zoals gewijzigd bij Besluit van 23 augustus 1985, Stb. 471 en artikel 17 Auteurswet 1912, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoedingen te voldoen aan de Publicatie- en Reproductierechten Organisatie (Postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp). Voor het overnemen van (een) gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16 Auteurswet 1912) dient men zich tot de uitgever te wenden.

No part of this publication may be reproduced in any form, by print, photo print or other means without written permission from the authors.

Inhoud

1	<i>Inleiding</i>	9
1.1	Achtergrondschets	9
1.2	Nuttig en nodig	11
1.3	Doelstelling en onderzoeksvragen	13
1.4	Afbakening	14
1.5	Methoden en bronnen	15
1.6	Opbouw van het boek	18
2	<i>Criminele families in criminologisch perspectief</i>	21
2.1	Inleiding	21
2.2	Criminologisch onderzoek naar intergenerationele effecten	21
2.3	Intergenerationele overdracht: risicofactoren	26
2.3.1	Risicofactoren op het niveau van het individu	26
2.3.2	Risicofactoren op het niveau van het gezin	31
2.3.3	Beroepscriminelen: een bijzondere groep?	36
2.3.4	Risicofactoren op het niveau van de directe sociale omgeving	38
2.3.5	Risicofactoren op het niveau van gelegenheidsstructuren	40
2.4	Naar een analysekader	41
2.5	Besluit	42
3	<i>Zware criminaliteit in Noord-Brabant van de zestiende eeuw tot in de jaren zestig van de twintigste eeuw</i>	45
3.1	Inleiding	45
3.2	Oorlog, armoede, grenswerking, beperkt overheidsgezag: een Brabantse 'moral economy'?	46
3.3	De Brabantse plattelandsbendes (eind zeventiende tot begin negentiende eeuw)	50

3.4	Vreemdelingen en woonwagenbewoners (negentiende en twintigste eeuw)	53
3.4.1	Vreemdelingenbeleid	54
3.4.2	Woonwagenbeleid	55
3.5	De smokkeljaren 1830-1962	57
3.6	De Zwarte Ruiter	58
3.7	De bende van Oss	62
3.8	Onmaatschappelijkheid	66
3.9	Besluit	68
4	Zware criminaliteit in Noord-Brabant sinds de jaren zestig van de twintigste eeuw	71
4.1	Vermogenscriminaliteit, alcoholstokerij en amfetamine (jaren zestig en zeventig)	71
4.1.1	Grootschalige diefstallen	72
4.1.2	Alcoholstokerij	75
4.1.3	Amfetamine	75
4.2	Drugscriminaliteit wordt leidend (jaren zeventig tot heden)	76
4.2.1	De import van verdovende middelen	76
4.2.2	Xtc-productie en -handel	77
4.2.3	Wietteelt	79
4.3	De huidige situatie	81
4.4	Besluit	84
5	Zeven Brabantse families in de (zware) criminaliteit	87
5.1	Familie A	88
5.2	Familie B	89
5.3	Familie C	91
5.4	Familie D	93
5.5	Familie E	96
5.6	Familie F	99
5.7	Familie G	100
5.8	Besluit	102

6	Intergenerationele overdracht: nadere analyse	105
6.1	Inleiding	105
6.2	Generaties	105
6.3	Criminele antecedenten	107
6.3.1	Frequentie en aard	107
6.3.2	Begin criminele carrière	109
6.3.3	Broers en zussen	110
6.3.4	Partners	111
6.3.5	Grootouders, ouders en kinderen	112
6.4	Verbonden met de regio	112
6.5	Besluit	115
7	Intergenerationele overdracht: verklarende factoren	117
7.1	Inleiding	117
7.2	Risicofactoren op het niveau van het individu	118
7.2.1	Antisociaal en gewelddadig gedrag	118
7.2.2	Middelengebruik	119
7.2.3	Opleidingsniveau	120
7.3	Risicofactoren op het niveau van het gezin	122
7.3.1	Ouderschap	123
7.3.2	Partnerkeuze	125
7.3.3	Imitatie	126
7.3.4	Gebroken gezinnen	129
7.3.5	Labeling	130
7.3.6	Leefomstandigheden	132
7.4	Factoren op het niveau van de sociale omgeving	134
7.4.1	Deviantie subcultuur	134
7.4.2	Reputatie stadsbuurt, dorp of woonwagenkamp	138
7.4.3	Differentiële vriendschappen	140
7.4.4	Toegang tot criminele relaties	142
7.5	Factoren op het niveau van gelegenheidsstructuren	144
7.5.1	Relatieve deprivatie, grensligging en beperkt gezag	144
7.5.2	Inbedding in de Brabantse criminaliteitsontwikkeling	146
7.6	Besluit	147

8	Algemeen besluit	151
8.1	Inleiding	151
8.2	Criminele carrières en generatie-effecten	151
8.3	Verklarende factoren	153
8.4	Hoe gewoon zijn criminele families?	158
8.5	Een typisch Brabantse voedingsbodem?	160
8.6	Aanpak van criminele families	164
8.7	Tot slot	166
	 Dankwoord	 169
	 Literatuur	 171

Inleiding

De associatie van Noord-Brabant en georganiseerde criminaliteit is actueel. Vrijwel wekelijks verschijnen er stukken in de krant over opgerolde hennepkwekerijen, dumpingen van chemisch afval van drugslaboratoria in het buitengebied of op het stadsriool, bedreigingen van wethouders of burgemeesters en over hoe dicht onderwereld en bovenwereld soms op elkaar lijken te zitten.¹ ‘Dit is de situatie: we hebben van doen met een ongeorganiseerde overheid tegenover georganiseerde criminaliteit’, liet de commissaris van de Koning Wim van de Donk in *de Volkskrant* noteren: ‘We pakken alleen de sukkels. Ik heb van weinig deskundigen terug gehoord dat het niet zo was.’²

Interessant is dat de georganiseerde criminaliteit dikwijls ook in verband wordt gebracht met een criminele cultuur die typerend voor Brabant zou zijn. Het gaat dan over een soort van moral economy, een schaduweconomie die voortkomt uit een naar binnen gerichte cultuur, uit een gevoel van verweesdheid, een cultuur waarin niet de overheid maar langdurige sociale relaties binnen dorpen, stadsbuurten of families de voornaamste bron van vertrouwen vormen. De Brabander zou tegendraads zijn en zwijgen omwille van het ‘ons kent ons’. En op die voedingsbodem zou de misdaad goed gedijen.

1.1 Achtergrondschets

Sociale relaties tussen leden van criminele samenwerkingsverbanden spelen een essentiële rol in de georganiseerde criminaliteit in Nederland. Wie spreekt met politiemensen – maar hetzelfde geldt voor anderen die er beroepsmatig mee van doen hebben – hoort vaak het verhaal dat sleutelrollen in het zware misdaad-

1 *Kamerstukken II, Vergaderjaar 2015/16, 29 911, nr. 129, over de bestrijding van georganiseerde criminaliteit (30 augustus 2016)*; inclusief bijlage: Openbaar Ministerie & Nationale Politie, *Rapportage aanpak georganiseerde ondermijnende criminaliteit 2015 (definitieve versie: 8 juli 2016)* (s.l., 2016). Zie ook: Nationale Politie & Openbaar Ministerie, *Jaarbericht intensivering aanpak ondermijning in Zuid-Nederland* (s.l., 2016).

2 *De Volkskrant*, ‘Commissaris van de Donk: “we pakken alleen de sukkels”’, 1 april 2015.

milieu overgaan van vader op (schoon)zoon. Vervolgens passeren allerlei familienamen de revue om die bewering kracht bij te zetten. Toen Florike Egmond begin jaren negentig haar studies over de Nederlandse plattelandsbendes in de zeventiende en achttiende eeuw publiceerde en met naam en toenaam de criminelen beschreef die uit haar archiefonderzoek naar voren kwamen, merkten rechereurs die zich bezighielden met de opsporing van zware criminaliteit op, dat diezelfde namen hen nog steeds welbekend in de oren klonken.³

Deze constatering is zowel vanuit praktisch als wetenschappelijk perspectief hoogst intrigerend. Diverse wetenschappelijke studies, onder meer vanuit de life course of developmental criminology, wijzen op organisaties van (extended) criminele families, die een complexe samenhang vertonen met bijvoorbeeld migratie- en vestigingsgeschiedenis, groepsisollement, huwelijken, subculturele identiteiten, bloedband en (ervaren) verwantschap. Criminele familieverbanden zijn feitelijk een evidentie. In zware criminaliteit moet je opgevoed worden, je moet het leren als een ambacht.⁴ Groepen komen op, groeien verder uit, ondervinden tegenslagen, worden de ene keer succesvol bestreden door de overheid of door andere criminele groepen, en verdwijnen weer. Andere groepen blijven in wisselende samenstellingen honderden jaren actief (Italië en Japan). Groepen hebben dus een carrière. Maar het waarom van al die zaken is nog relatief onbekend, constateerde Gerben Bruinsma enkele jaren geleden.⁵

-
- 3 F. Egmond, *Banditisme in de Franse tijd. Profiel van de Grote Nederlandse Bende, 1790-1799* (Amsterdam, 1986) en idem, *Op het verkeerde pad. Georganiseerde misdaad in de Noordelijke Nederlanden, 1650-1800* (Amsterdam, 1994). Zie over dit 'professionele geheugen' ook: P. Klerks, *Groot in de hasj. Theorie en praktijk van de georganiseerde criminaliteit* (Antwerpen, 2000) en idem, 'Criminele carrières', paper gepresenteerd op 31 maart 2004, CIROC, VU Amsterdam.
- 4 F. Weerman, *Samenplegen. Over criminele samenwerking en groepsvorming* (Nijmegen, 2001). J. Sarnecki, *Delinquent networks* (Cambridge, 2001). J. Bruggeman, *Social networks. An introduction* (Londen, New York, 2008). E. Sutherland, *Principles of criminology* (Philadelphia PA, 1947) en idem, *White collar crime – The uncut version* (New Haven, Londen, 1983). D.P. Farrington, 'Families and crime', in: J.Q. Wilson & J. Petersilia (red.), *Crime and public policy* (New York, 2011), pp. 130-157.
- 5 G. Bruinsma, 'Levensloop van georganiseerde misdaadgroepen: vraagstukken en vragen vanuit de levensloopcriminologie voor de bestudering van georganiseerde criminaliteit', in: T. Spapens, M. Groenhuijsen en T. Kooijmans (red.), *Universalis, Liber Amicorum Cyrille Fijnaut* (Antwerpen, Cambridge, 2011), pp. 655-665. Intussen is er wel onderzoek opgestart waarin longitudinale analyses worden uitgevoerd om verklarende factoren te vinden voor het voortbestaan van criminaliteit in families, zoals het programma 'Historisch onderzoek over criminaliteit over vijf generaties', onder leiding van hoogleraar C. Bijleveld. De relatie met criminele groepsverbanden wordt hier echter niet of slechts zijdelings gelegd.

1.2 Nuttig en nodig

Klopt het inderdaad dat – ook in Nederland – criminele familienetwerken decennialang in stand blijven? En als dat zo blijkt te zijn, hoe moet dat generatie-effect dan worden verklaard? Hoe zien die familienetwerken in een stad of regio er eigenlijk uit? En als blijkt dat criminele familienetwerken toch niet zo vaak voorkomen als verondersteld wordt, of wanneer het effect zich maar beperkt of bij wijze van uitzondering blijkt voor te doen, welke factoren maken dan dat het criminele gedrag bij een bepaalde generatie eindigde?

Gegeven het kleine aantal studies naar intergenerationele effecten in criminaliteit als zodanig, zal het geen verbazing wekken dat er over zulke effecten in de georganiseerde misdaad amper systematische informatie bekend is. We moeten het doen met anekdotische voorbeelden, of informatie uit biografieën van bekende criminele kopstukken. Zo werden moeder Blonde Greet en dochter Thea Moear, ooit compagnon van Klaas Bruinsma, allebei veroordeeld voor handel in verdovende middelen.⁶ Beiden lijken echter geheel op eigen kracht in het criminele milieu verzeild geraakt: de biografie vermeldt in elk geval niet dat dochter daarbij hulp heeft gehad van moeder, of gebruik heeft gemaakt van haar contacten. Een ander voorbeeld is Barry Mieremet, zoon van de in 2005 geliquideerde John Mieremet, die in 2008 in België werd veroordeeld voor deelname aan een criminele organisatie die zich onder meer met afpersing en witwassen bezighield.⁷ De voor drugshandel veroordeelde Amsterdammer Greg R. werkte samen met zoon Andy bij het organiseren van cocaïne-transporten. Zijn andere zoon Jesse werd in 2013 tot een levenslange gevangenisstraf veroordeeld voor diens betrokkenheid bij meerdere liquidaties.

Meer inzicht in intergenerationele overdracht in de context van georganiseerde criminaliteit is van belang voor een beter begrip van het fenomeen en dat zou de aanpak ervan structureel kunnen verbeteren. In de praktijk van de opsporing wordt veel tijd en energie gestoken in geprioriteerde (ernstige) delicten, maar niet of nauwelijks aandacht gegeven aan de achterliggende structuren en historische ontwikkelingen die de prevalentie én de persistentie van criminaliteit in bepaalde regio's kunnen verklaren. Recherchechefs geven aan dat de kwaliteit van de beschikbare politie-informatie over lokale georgani-

6 B. Middelburg, *De Godmother: de criminele carrière van Thea Moear, medeoprichter van de Bruinsma-groep* (Amsterdam, Antwerpen, 2000) en idem, *De Dominee: opkomst en ondergang van maffiabaas Klaas Bruinsma* (Amsterdam, 2001).

7 *De Volkskrant*, 'Barry Mieremet zet familietraditie voort', 10 april 2008.

seerde misdaad is afgenomen.⁸ Uit criminologisch onderzoek is bovendien bekend dat vertrouwensrelaties en familiebanden een belangrijke rol spelen in criminele netwerken. Ten slotte is populatiekennis en inzicht in wat (niet) gewerkt heeft cruciaal voor effectieve (lokale) interventies om criminele netwerken te destabiliseren, niet alleen repressief, maar ook preventief.

Dit boek behelst ook een bescheiden pleidooi: het bestuderen van criminaliteit, criminele carrières en levenslopen heeft baat bij een cultuurhistorisch perspectief. Dat gebeurt nauwelijks; hoe gek het ook klinkt, ook niet in de life course of developmental criminology. Die bestudeert en vergelijkt vooral leeftijdsgroepen (cohorten). Maar er steekt in dat onderzoek geen sterke verbinding tussen de ontwikkeling van individuele mensen enerzijds en maatschappelijke veranderingen anderzijds. En uiteindelijk gaat het daar toch om, want de sociale context – de fysieke omgeving, de sociale en politieke cultuur, het sociale netwerk, de familie – waarin iemand opgroeit en gaandeweg allerlei fijne en minder fijne ervaringen opdoet, is minstens zo vormend voor iemands levensloop als diens individuele karakter, kennis en kunde. Bovendien groeien mensen op in verschillende maatschappelijke contexten en letterlijk in verschillende tijden, met andere mogelijkheden en kansen dan eerder en later. Iemand, bijvoorbeeld, van 16 jaar in 1970 (dus pas 56 jaar in 2010) heeft een wezenlijk ander parcours afgelegd, andere dingen zien gebeuren, met andere technologieën kennisgemaakt, echt in een andere stad of op een ander platteland geleefd en andere kansen gekregen, dan iemand die 16 jaar werd in 1980, 1990, of 2000. Tijden van economische crisis of groei, verval in de buurt of stadsvernieuwing, sterk stijgende of dalende criminaliteit – uiteenlopende decors, kortom, die wel degelijk ook invloed hebben op the making of van mensen, op hoe zij op een gegeven moment, op een bepaalde plaats zich conformeren aan hun nabije werkelijkheid, waar ze hun talenten en vaardigheden ontwikkelen en de kansen pakken die ze voor zich zien.⁹

Op kleine schaal laten wij in dit boek zien hoe lonend de combinatie van cultuurhistorische en criminologische perspectieven op de reconstructie van de (criminele) werkelijkheid kan zijn. Aan de hand van zeven Brabantse families die zich manifesteerden in de zware misdaad. Dat verhaal situeert zich in de pakweg zestig jaar tussen *Het Nieuwe Brabant* en *Het Nieuwste Brabant*. De eerste titel

8 E.J. van der Torre, M.J. van Duin & E. Bervoets, *Recherchebazen. Een empirisch onderzoek naar justitieel politieleiderschap* (Apeldoorn, Amsterdam, 2013), pp. 132-134.

9 R.J. Sampson, 'The Characterological Imperative: On Heckman, Humphries, and Kautz's The Myth of Achievement Tests: The GED and the Role of Character in American Life', *Journal of Economic Literature*, 54(2), 2016, pp. 493-513.

is het driedelige boek waarmee commissaris der Koningin Jan de Quay het naoorlogse herstel van de provincie ideologiseerde. De tweede titel prijkt op de prikkelende essaybundel uit 2014: het ‘kritisch en toekomstgericht zelfonderzoek (...) dat uitnodigt tot gesprek’, aldus commissaris van de Koning Wim van de Donk. Op die uitnodiging gaan we met dit boek graag in, want in *Het Nieuwste Brabant* gaat het vrijwel niet over criminaliteit: een opvallende leemte in die ietwat corpulente bundel over regionale identiteiten.¹⁰

1.3 Doelstelling en onderzoeksvragen

In dit boek beschrijven we een verkennend onderzoek naar zeven families, die geworteld zijn in Noord-Brabant en van wie we zeker weten dat in ten minste één generatie een (of meer) van de zonen als ‘misdadondernemer’ mag worden getypeerd én nauw betrokken was bij een crimineel samenwerkingsverband, dan wel zich bezighield met georganiseerde misdaad. De oudste misdadondernemer die we selecteerden voor ons verhaal werd geboren in 1952, de jongste in 1969. We zijn in de generatie van die misdadondernemers gaan kijken of broers en zussen ook crimineel actief waren. Vervolgens volgden we het spoor terug. Waren van de vaders en/of de moeders criminele bezigheden bekend en zo ja, kunnen die tot georganiseerde misdaad worden gerekend? Ten slotte keken we ook vooruit: hoe zit het in de generatie van de kinderen?

Zo bouwden we, vanuit een historisch perspectief, meer inzicht op in het verschijnsel ‘criminele families’. Zien we generatie-effecten in criminele families? Kunnen we vaststellen dat in de geselecteerde families de betrokkenheid bij georganiseerde criminaliteit van generatie op generatie is overgedragen of overgegaan? Daarnaast proberen we greep te krijgen op hoe die overdrachtsmechanismen precies werken. Welke verklaringen kunnen we hiervoor vinden in de wetenschappelijke literatuur? En wat zien we in de praktijk hiervan terug bij die zeven families? We stellen daarbij verschillende vragen aan de orde. Bijvoorbeeld: hoe steken de familieverbanden in elkaar (met daarbij ook aandacht voor de rol van vrouwen)? Wat valt er te zeggen over interessante kwesties als waardenoverdracht, wat reputatie doet, of over positieverwerving en uittreden? Hoe stabiel zijn de familieverbanden in een stad of regio? Hielden die families zich bezig met specifieke vormen van criminaliteit c.q. delicten en

10 J.E. de Quay e.a. (red.), *Het Nieuwste Brabant* (3 dln.: Den Bosch, 1952-1955). W. van de Donk e.a. (red.), *Het Nieuwste Brabant* (Den Bosch, 2014).

is daar een ontwikkeling in te herkennen? En hield het soms om bepaalde redenen ook op?

1.4 Afbakening

Centrale begrippen in het onderzoek zijn ‘familie’, ‘familieverbanden’ en ‘georganiseerde criminaliteit in de Brabantse context’ tussen 1945 en 2015. De keuze voor Noord-Brabant is ingegeven door de vaststelling dat het zuiden van het land, samen met de Randstad, meer wordt geconfronteerd met zware misdaad dan andere delen van het land. Over diverse Brabantse steden en dorpen bestaan (historische) studies, die laten zien dat de provincie perioden en plaatsen van bijzondere criminaliteit heeft gekend (met een actieve rol voor familieverbanden), die samenhangen met de specifieke politieke, economische en sociale ontwikkeling in en de historische juridische structuren van het landsdeel. Verder is er relatief veel onderzoek gedaan naar recente criminaliteitsontwikkelingen in Noord-Brabant, bijvoorbeeld in verband met wietteelt en de productie van synthetische drugs.

Het gaat in dit onderzoek niet om veelvoorkomende criminaliteit, maar om vormen van misdaad die kunnen worden gezien als ‘georganiseerde criminaliteit’. Nu bestaat er van dat begrip geen eenduidige definitie en wordt het in relatie tot Nederland pas sinds medio jaren tachtig gebruikt. Als uitgangspunt namen we daarom een aantal specifieke vormen van criminaliteit in heden en verleden, die we beargumenteerd als ‘georganiseerd’ kunnen beschouwen. Hierbij gaat het over grootschalige smokkel van en naar België na de Tweede Wereldoorlog, autodiefstallen, bedrijfsdiefstallen en overvallen, alsmede over de productie van amfetamine, de alcoholstokerij in de jaren zestig en zeventig, de drugssmokkel vanaf de jaren tachtig en de productie van synthetische drugs en wiet vanaf de jaren negentig tot vandaag de dag. Het onderzoek richtte zich dus niet op families die enkel als (extreem) overlastgevend bekendstaan of -stonden, maar die in de georganiseerde misdaad geen (bij)rol spelen.

Onder een ‘familie’ verstaan we in dit onderzoek de brede kern van (groot)-ouders, kinderen, ooms en tantes, neven en nichten (extended family) en hun partners. Schoonzonen die criminele activiteiten ontplooiën, bijvoorbeeld wanneer een bepaalde generatie alleen dochters kent, zijn eveneens onderwerp van onderzoek. In principe worden steeds de kerngezinnen als uitgangspunt genomen. Clans van aan elkaar gelieerde families, die soms tientallen of zelfs honderden leden kunnen omvatten, blijven buiten beschouwing. Natuurlijk

zijn niet alle schoonzonen of partners anderszins even gemakkelijk te traceren. Ze veranderen ook nogal eens. En de precieze samenstelling van een gezin is niet altijd duidelijk. Partnerschap, relaties, huwelijken, kinderen, vaderschap – het blijken in de praktijk ingewikkelde verbanden. We hebben de basisregistratie van gemeenten voor waar genomen bij de reconstructie van de ‘families’, hoewel er voorbeelden ter sprake komen waarin die registraties niet overeenkomen met wat vader en moeder zelf aan kinderen hadden geteld. Evenmin kunnen we garanderen dat de reconstructie klopt, want soms is de werkelijkheid anders dan de gegevens in de Gemeentelijke Basisadministratie (GBA) c.q. de Basisregistratie personen (BRP) vermelden.

1.5 Methoden en bronnen

Vanzelfsprekend is voor dit onderzoek een diepgravende literatuurstudie uitgevoerd, deels gericht op de fenomenen ‘generatie-effecten’ en ‘criminele families’, deels op de historische ontwikkeling van georganiseerde criminaliteit in Noord-Brabant. De informatieverzameling moest voor een belangrijk deel echter ook in archieven plaatsvinden, althans die keuze hebben we gemaakt, omdat we constateerden dat dit in criminologisch onderzoek weinig gebeurt en omdat we veronderstelden dat archiefmateriaal niettemin een zinvolle bijdrage aan criminologisch onderzoek zou kunnen leveren. Maar er bestaat natuurlijk geen archief ‘Brabantse georganiseerde criminaliteit’, laat staan een archief ‘criminele families’. Bovendien is veel materiaal door de jaren heen vernietigd, vaak om redenen van privacy. Archiefvorming is een dynamisch proces, gebonden aan wet- en regelgeving, dat per definitie wordt uitgevoerd met ‘de kennis van toen’ over wat voor later bewaard zou moeten blijven. Op voorhand was niet duidelijk of er genoeg relevante informatie bewaard was gebleven voor het soort onderzoek dat wij naar criminele families wilden doen. Duidelijk was wel dat die puzzel hoe dan ook uit veel verschillende bronnen zou moeten worden gelegd.

Daarom is om te beginnen een zo pragmatisch mogelijke keuze gemaakt van families. We hebben, zoals gezegd, zeven families geselecteerd op basis van hun bekende betrokkenheid bij de zware misdaad in Noord-Brabant. Een praktisch criterium dat we hierbij hebben gehanteerd, was dat we redelijkerwijs moesten kunnen veronderstellen dat relevant archiefmateriaal bewaard was gebleven. Binnen deze families zijn van in elk geval drie (en soms meer) generaties de ‘stambomen’ (GBA/BRP) en de ‘criminele carrières’ (gerechtelijke dossiers en HKS) in kaart gebracht (zie voor een verdere uitwerking hoofdstuk 5). Deze

‘stambomen’ vormden het aangrijpingspunt voor aanvullende informatieverzameling in archieven, afgesloten dossiers van politieonderzoeken en de media. Om voor de hand liggende redenen preciseren we hier niet welke dossiers. Concreet verwijzingen naar archieven zouden eveneens problemen opleveren. In algemene termen noemen we gerechtelijke archieven, gesloten gemeentelijke politiearchieven, archieven van gemeentelijke en regionale bestuursorganen en instellingen, welzijnsdiensten, woningcorporaties, religieuze instellingen en het archief van de reclassering. Via LexisNexis is een mediascan uitgevoerd (namen, zaken, gebeurtenissen vanaf de jaren tachtig). Daarnaast zijn interviews afgenomen met (oud-)politie mensen (n=14), reclasseringswerkers (n=4), welzijns werkers (n=3) en kenners van de lokale Brabantse geschiedenis (n=4).¹¹

De reconstructie en analyse van de criminele carrières betreft *geregistreerde delicten* en is gebaseerd op archiefstudie in gerechtelijke dossiers¹² en een analyse van het Herkenningsdienststelsel (HKS) van de politie.¹³ De gerechtelijke dossiers zijn handmatig systematisch geraadpleegd voor de jaren zestig, zeventig en tachtig. Voor de jaren vijftig en eerder is gericht gezocht, maar de indruk bestaat dat de dossiers over de jaren dertig, veertig en vijftig vaak incompleet zijn. HKS gaat tot medio jaren tachtig terug en is geraadpleegd tot medio 2015. Het beeld van de criminele carrières is op basis van deze bronnen zo compleet mogelijk gemaakt, maar moet voorzichtigheidshalve als illustratief worden geïnterpreteerd. Bovendien impliceert het gebruik van deze bronnen dat het accent ligt op (vermeende) *betrokkenheid bij criminaliteit*, meer dan op veroordeling voor criminele activiteiten. Hiervoor vermeldden we al dat de GBA/BRP is gebruikt om familieverbanden te reconstrueren. De GBA/BRP is gebaseerd op aangifte (van onder meer geboorte, overlijden, burgerlijke staat, verhuizing). Gemeenten zijn verplicht die te controleren, maar in de praktijk valt niet uit te sluiten – en in dit onderzoek vonden we daar ook een aantal signalen van – dat deze registratie niet overeenkomt met de werkelijke situatie.

De dossiers van afgesloten politieonderzoeken hebben we in dit onderzoek uiteindelijk illustratief gebruikt. In eerste instantie waren we benieuwd of deze dossiers (rest)informatie bevatten, waarmee familieverbanden, de rol van families in de georganiseerde criminaliteit en intergenerationele overdracht en samenwerking tussen familieleden nader konden worden belicht. Dat bleek

11 Het onderzoek is medio 2014 gestart. Behoudens incidentele verwijzingen van later datum, door de auteurs toegevoegd bij de finale redactie van dit boek, is de dataverzameling medio 2015 afgesloten.

12 Betreft: de misdaadondernemers (generatie 2), hun ouders en – waar mogelijk – grootouders.

13 Betreft: de misdaadondernemers (generatie 2), hun kinderen en (soms) kleinkinderen.

maar in het beperkte mate het geval. Opsporingsonderzoeken zijn daar feitelijk niet op gericht: de scope is de verdachte en diens ‘werkrelaties’, op voorhand niet diens maatschappelijke omgeving, lokale sociale netwerken in de buurt en inbedding in familierelaties. Daar wordt niet expliciet naar gekeken, ook niet als bijvoorbeeld vaders en zonen bij een en dezelfde zaak betrokken lijken te zijn. Deze constatering werd bevestigd in de interviews met (oud-)politie mensen. De geïnterviewde (oud-)welzijns- en reclasseringswerkers gaven aan dat zij doorgaans een effectieve samenwerking onderhielden met justitie en politie, vooral de wijkagenten of politie mensen met een specifiek taakaccent (bijvoorbeeld jeugd of woonwagencampen), maar in opsporingsonderzoek werd van hun eigen informatiepositie niet of nauwelijks gebruikgemaakt. Dikwijls natuurlijk ook omdat zij zelf, vanwege hun eigen taakuitvoering en ‘vertrouwelijke contacten’ met verdachten of delinquenten, die informatie niet wilden of konden leveren. In een enkel dossier troffen we echter – als bijvangst – toch belangwekkende informatie aan over intergenerationele overdracht en samenwerking binnen families. Soms kwam dergelijke informatie naar voren in de interviews met politie mensen die bij de opsporingsonderzoeken betrokken waren geweest.

In archieven is voorts in diverse typen bronnen gezocht naar informatie over de achtergronden en omgeving van de zeven families. Uit deze exercitie bleek, dat er veel archiefmateriaal bewaard is gebleven dat doorgaans niet gebruikt wordt bij criminologisch onderzoek, maar wel geur en kleur geeft aan het beeld van die zeven families in de zware misdaad in Noord-Brabant en hoe politie, justitie, reclassering, openbaar bestuur en welzijnsorganisaties met deze families zijn omgegaan. Deze manier van werken biedt de mogelijkheid om de gestelde vragen breed te onderzoeken. Tegelijkertijd staat de rijkheid die het archiefmateriaal soms biedt op gespannen voet met het uitgangspunt om zodanig te rapporteren dat de privacy en anonimiteit van de families gerespecteerd wordt. Natuurlijk gaat het hier om families van naam en personen met een reputatie. Over sommigen van hen is ook eerder gepubliceerd in openbare bronnen. Dit materiaal hebben we, net als de informatie uit archieven, politiedossiers en interviews – waar zinvol – gebruikt, maar we zijn er om genoemde reden uiterst zorgvuldig mee omgegaan en verwijzen er dan ook niet naar.

Verder is het van belang om te onderstrepen, dat onze werkwijze tot een specifiek beeld leidt. Dit boek gaat over de betrokkenheid bij georganiseerde criminaliteit van een specifieke populatie. Uitgangspunt was de selectie vooraf van zeven families, niet een statistisch representatieve dwarsdoorsnede van de Noord-Brabantse bevolking. Dit onderzoek was ook expliciet niet bedoeld om cijfermatige uitspraken te doen over de mate waarin generatie-effecten zich

voordoelen. Het is te typeren als een meervoudige gevalstudie, gebaseerd op kwalitatieve onderzoeksmethoden, bedoeld als verkenning van het fenomeen ‘criminele families’ in Noord-Brabant. Bij de selectie is wel rekening gehouden met een aantal criteria. De beschikbaarheid van archiefmateriaal noemden we al. Daarnaast is gestreefd naar spreiding over de provincie en naar spreiding over stad en platteland. Drie families zijn afkomstig uit grote gemeenten, twee uit middelgrote en twee uit kleine gemeenten.

Een andere beperking die niet onvermeld mag blijven, tot slot, is dat in dit onderzoek een tijdhorizon is gekozen. De zeven families woonden al vóór 1945 in Nederland. Families van migranten die zich thans schuldig maken aan vormen van zware en georganiseerde misdaad, maar die zich pas in de jaren zestig of later in Noord-Brabant hebben gevestigd, vielen buiten de selectie. Dat was een pragmatische keuze, ingegeven door het feit dat de reconstructie van feitelijke verbanden in migrantenfamilies en archiefstudie naar hun achtergronden en criminele activiteiten onderzoek in het buitenland zou vergen. De consequentie is, dat de rol van migrantenfamilies in de Brabantse zware misdaad in dit boek onderbelicht blijft. Het verhaal beperkt zich tot de geselecteerde zeven families: een specifieke, maar rijk gedocumenteerde uitsnede van het fenomeen ‘criminele families’ in de georganiseerde criminaliteit in Noord-Brabant.

1.6 Opbouw van het boek

Dit boek vormt het verslag van een wetenschappelijk onderzoek. Maar we hebben het op een toegankelijke wijze geschreven om het voor een breed publiek aantrekkelijk te maken. In hoofdstuk 2 nemen we eerst de wetenschappelijke literatuur onder de loep. Wat is er eigenlijk bekend over intergenerationele overdracht van delinquent gedrag en wat weten we over specifieke risicofactoren op het niveau van de persoon, het gezin, de directe leefomgeving en de samenleving als geheel? De hoofdstukken 3 en 4 schetsen op hoofdlijnen de historische ontwikkeling van wat de ‘criminogene gelegenheidsstructuren’ in Noord-Brabant genoemd kan worden. Wat maakte het daar mogelijk of aantrekkelijk om bepaalde vormen van grootschalige en georganiseerde criminaliteit te plegen? Aan de orde komen de plattelandsbendes, de grensligging en smokkel (vooral na de onafhankelijkheid van België in 1830 tot en met de totstandkoming van de Benelux Douane-unie), de ontwikkeling van de vermogenscriminaliteit en de productie van en handel in illegale alcohol en verdovende middelen. In hoofdstuk 5 presenteren we korte schetsen van de zeven

families waar onze analyse op is gebaseerd. Die analyse komt vervolgens aanbod in de hoofdstukken 6 en 7. Wat weten we over de criminele antecedenten en kunnen we hieruit afleiden dat er generatie-effecten zichtbaar zijn in de zeven families? En in hoeverre gaan de verklaringen voor die generatie-effecten, zoals we die uit de wetenschappelijke literatuur hebben gehaald, ook op voor de zeven families in ons onderzoek? Ten slotte biedt hoofdstuk 8 een samenvattende beschouwing en duiding van de bevindingen.

Criminele families in criminologisch perspectief

2.1 Inleiding

Het doel van dit onderzoek is allereerst om na te gaan of zich op het terrein van wat we kunnen beschouwen als georganiseerde misdaad intergenerationele effecten voordoen in de zeven geselecteerde families. En kunnen we daar aan de hand van de beschikbare informatie ook verklaringen voor geven? Daarom gaat dit hoofdstuk eerst beknopt in op wat er in wetenschappelijk opzicht bekend is over intergenerationele effecten in relatie tot criminaliteit in algemene zin en in verband met georganiseerde misdaad in het bijzonder (paragraaf 2.2). Vervolgens bekijken we in paragraaf 2.3 welke risicofactoren op het niveau van personen, gezinnen, de directe sociale omgeving en de bredere criminele gelegenhedenstructuur kunnen worden onderscheiden. Hieruit volgt het algemene kader (paragraaf 2.4) dat voor de verzameling en analyse van informatie richtinggevend is geweest. Paragraaf 2.5 besluit dit hoofdstuk.

2.2 Criminologisch onderzoek naar intergenerationele effecten

Intergenerationele overdracht van criminaliteit is binnen de criminologie niet een onderwerp waarover veel is geschreven.¹⁴ Dit hangt ongetwijfeld samen met de inspanning die het kost om gegevens te verzamelen of te verkrijgen, die meer generaties beslaan. De weinige studies die er zijn, laten een gemengd beeld zien. Zo constateerden onder andere Glueck en Glueck, in een klassiek geworden onderzoek, dat wetsovertreders vaak ouders hadden, met name vaders, die ook veroordeeld waren.¹⁵

Een van de belangrijkste projecten in het licht van het onderzoek naar intergenerationele effecten is de Cambridge Study of Delinquent Development. Deze

14 C. Smith & D. Farrington, 'Continuities in antisocial behaviour and parenting across three generations', *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45 (2), 2004, pp. 230-247.

15 S. Glueck & E. Glueck, *Unravelling Juvenile Delinquency* (New York, 1950).

volgt een groep van 411 in 1953 in Londen geboren jongens en hun families, aan de hand van interviews en officiële gegevens. Het laat zien dat van degenen die vaders hadden die waren veroordeeld voor een strafbaar feit, 63% zelf ook ooit werd veroordeeld.¹⁶ Hun kinderen liepen eveneens een verhoogde kans op het vertonen van antisociaal gedrag. Zelfs wanneer de ouders al voor de geboorte van het kind waren gestopt met het plegen van strafbare feiten, bleef dit effect bestaan.¹⁷ Andere onderzoeken, zoals de Chicago Youth Development Study en de Pittsburgh Youth Study, laten een vergelijkbare samenhang zien tussen criminaliteit van vaders en hun zonen.¹⁸

De gevonden verbanden zijn echter niet altijd even sterk. In een onderzoek naar criminaliteit in de Engelse stad Crewe bleek dat van personen die meer dan vijf strafbare feiten op hun naam hadden staan, 73% ouders had die nooit waren veroordeeld.¹⁹ Van hun eigen kinderen had 77% geen strafblad. Wanneer drie of meer generaties in ogenschouw worden genomen, is de mate van de intergenerationele overdracht überhaupt gering. Als er overdracht plaatsvindt, dan beperkt die zich van ouders naar hun kinderen. Van overdracht van grootouders naar kleinkinderen blijkt niet of nauwelijks sprake.

In Nederland zijn diverse studies uitgevoerd naar intergenerationele overdracht, voornamelijk op basis van de geregistreerde criminele antecedenten van de betrokkenen.²⁰ In een eerste onderzoek in 2006 namen Van der Rakt en collega's een groep mannen met antecedenten als uitgangspunt. Ze bekeken in

16 D. Farrington, 'Developmental Criminology and Risk-focused Prevention, in: M. Maguire, R. Morgan & R. Reiner (red.), *The Oxford Handbook of Criminology* (Oxford, 2002), pp. 657-701.

17 D. West & D. Farrington, *The delinquent way of life* (Londen, 1977).

18 D. Gorman-Smith, P.H. Tolan, R. Loeber & D.B. Henry, 'Relation of family problems to patterns of delinquent involvement among urban youth', *Journal of Abnormal Child Psychology*, 26(5), 1998, pp. 319-333. D. Farrington, D. Joliffe, R. Loeber, M. Stouthamer-Loeber & L. Kalb, 'The concentration of offenders in families, and family criminality in the prediction of boy's delinquency', *Journal of Adolescence*, 24, 2001, pp. 579-596. R.J. Sampson & J.H. Laub, *Crime in the making: Pathways and turning points through life* (Cambridge, MA, 1993).

19 B. Godfrey, D. Cox & S. Farrall, *Criminal Lives. Family Life, Employment, and Offending* (Oxford, 2007), pp. 121-122.

20 M. van de Rakt, P. Nieuwebeerta & N. De Graaf, 'Zo vader, zo zoon? De intergenerationele overdracht van crimineel gedrag', *Tijdschrift voor Criminologie*, 48(4), 2006, pp. 345-360. G. Besjes & R. van Gaalen, 'Jong geleerd, fout gedaan?', *Bevolkingstrends*, 2, 2008, pp. 23-31. C.C.J.H. Bijleveld & M. Wijkman, 'Intergenerational continuity in convictions: A five+ generation study', *Criminal Behaviour and Mental Health*, 19, 2009, pp. 142-155. M. van de Rakt, P. Nieuwebeerta & R. Apel, 'Association of criminal convictions between family members: Effects of siblings, fathers and mothers', *Criminal Behaviour and Mental Health*, 19, 2009, pp. 94-108. M. van de Rakt, *Two Generations of Crime: The Intergenerational Transmission of Criminal convictions over the Life Course* (Nijmegen, 2011).

hoeverre hun kinderen crimineel gedrag vertoonden.²¹ Deze groep vergeleken ze met een controlegroep van mannen die nooit veroordeeld waren. De uitkomst was dat 33% van de kinderen in de eerstgenoemde groep vaders hadden die ook ooit waren veroordeeld voor een strafbaar feit, terwijl dat bij de controlegroep slechts 10% was. Een interessante uitkomst was dat als de vader geen strafbare feiten meer pleegde na de geboorte van hun kind, de kans dat deze crimineel gedrag ging vertonen vrijwel even groot was als die van kinderen van vaders die nooit waren veroordeeld. Deze uitkomst was dus tegengesteld aan die van de hierboven genoemde studie van West en Farrington uit 1977.

In 2008 deden Besjes en Van Gaalen onderzoek op basis van gegevens uit het Herkenningsdienstsysteem (HKS).²² Zij namen een groep van 940.000 personen die in 2005 tussen de 18 en 22 jaar oud waren. Hiervan kwam 12,4% voor in het HKS. Bij de groep van mannen van wie de vader ook voor een strafbaar feit was geregistreerd, bedroeg dit 23,5%. Als de moeder voorkwam in het HKS, steeg het percentage naar 32,2%. Indien beide ouders ooit voor een strafbaar feit waren geregistreerd liep het verder op naar 40,9%. De samenhang tussen criminaliteit van ouders en kinderen was veruit het sterkst bij geweldsdelicten en opiumwetdelicten, maar deed zich nauwelijks voor bij andere vormen van criminaliteit.

Bijleveld en Wijkman keken in 2009 naar vijf generaties (Transfive Study).²³ Het uitgangspunt was een groep van 198 jongens die tussen 1911 en 1914 naar een hervormingsschool waren gestuurd vanwege probleemgedrag, of omdat hun ouders niet in staat waren tot een goede opvoeding. Zij onderzochten vervolgens zowel de ouders als de drie navolgende generaties van hun kinderen. De uitkomst was dat van de vijf generaties de kans dat de mannen een strafblad hadden binnen de derde en vierde generatie ongeveer 50% was. Bij de vrouwen was die kans ongeveer 20%. Hierbij moet worden aangetekend dat alle soorten veroordelingen zijn meegeteld, bijvoorbeeld ook voor verkeersdelicten. Wanneer alleen wordt gekeken naar zwaardere delicten zakken de percentages naar 35%, respectievelijk 10%.²⁴

21 Van de Rakt e.a., 2006.

22 Besjes & Van Gaalen, 2008.

23 Bijleveld & Wijkman, 2009.

24 Onder zwaardere delicten verstaan zij vermogensdelicten, geweldsdelicten, opiumwetdelicten, brandstichting en strafbare feiten in verband met wapens.

In vergelijking hiermee lag het percentage veroordeelden bij de eerste twee generaties en bij de laatste generatie aanzienlijk lager. Bij de laatste generatie ligt de verklaring in de jongere leeftijd, waardoor er minder tijd was om een strafblad op te bouwen. Waarom de eerste twee generaties ook minder crimineel waren, is volgens Bijleveld en Wijkman niet eenduidig vast te stellen. Deze studie laat voorts zien dat delinquente vrouwen weliswaar minder vaak voorkomen, maar als de moeders een veroordeling op hun conto hebben, dan heeft dit een groter effect op de kinderen dan als zij een criminele vader hebben. Ook hier is de uitkomst dat bij ouders van wie het crimineel gedrag is gestopt voordat zij kinderen krijgen, de kans aanzienlijk afneemt dat die kinderen zelf worden veroordeeld. Tot slot onderzochten Bijleveld en Wijkman het effect van een veroordeling in de derde generatie op de vijfde generatie. Alleen bij een veroordeelde grootvader bleek sprake van een 1,3 keer grotere kans dat ook het kleinkind een strafblad had. Als werd gekeken naar de groep waarvan geen van de ouders ooit veroordeeld was, verdween het effect evenwel.

Van de Rakt promoveerde in 2011 op een proefschrift waarin ze diverse aspecten van intergenerationale overdracht onderzocht.²⁵ Hier beperken we ons tot de meer algemene bevindingen. Specifieke factoren, zoals de invloed van echtscheiding, komen later in dit hoofdstuk aan de orde. In algemene zin constateerde Van de Rakt dat de criminele carrière van de vaders zich weerspiegelt in hun kinderen. Zo is bijvoorbeeld de kans groter dat een veelpleger een zoon krijgt die ook veelpleger wordt.

In 2012 verscheen nog een proefschrift over intergenerationale overdracht, van de hand van Sytske Besemer.²⁶ Zij werkte met gegevens uit de Cambridge Study of Delinquent Development en de Transfive Study dataset van het Nederlands Studiecentrum voor Criminaliteit en Rechtshandhaving die vijf generaties omvat. Besemer onderzocht of er verschillen zijn in de overdracht van gewelddadige versus niet-gewelddadige criminaliteit, of het tijdstip en de frequentie van het delinquent gedrag van ouders gevolgen heeft voor de kinderen, of er verschil is in de criminele carrières van vaders en zonen, in hoeverre labeling van het gezin een rol speelt en of het verblijf van een ouder in de gevangenis impact heeft op het criminele gedrag van de kinderen. Het eerste en de beide laatstgenoemde aspecten komen verderop in dit hoofdstuk aan de orde.

25 Van de Rakt, 2011. Het proefschrift was gebaseerd op artikelen die deels hiervoor al werden besproken.

26 S. Besemer, *Intergenerational Transmission of Criminal and Violent Behaviour* (Cambridge, 2012). Ook dit proefschrift is gebaseerd op afzonderlijk gepubliceerde artikelen.

Het precieze tijdstip waarop ouders crimineel gedrag vertonen, is vanuit theoretisch oogpunt van belang. Zijn kinderen op jonge leeftijd bijvoorbeeld kwetsbaarder voor beïnvloeding of voor het oplopen van een trauma wanneer een van de ouders in de gevangenis belandt, dan wanneer ze ouder worden? Onderzoek van West en Farrington uit 1977 wees uit dat een veroordeling van de vader na het tiende levensjaar van de zoon, het risico op criminele overdracht nauwelijks nog deed toenemen.

Besemer concludeerde dat kinderen van ouders die na de geboorte niet meer waren veroordeeld toch significant meer kans hadden om zelf ook te worden veroordeeld, in vergelijking met kinderen van ouders zonder justitieel verleden. Dat effect werd echter mede veroorzaakt doordat ze ook hoger scoorden op andere risicofactoren die crimineel gedrag beïnvloedden, zoals wonen in armoedige omstandigheden. Kinderen van ouders die na de geboorte nog veroordelingen op hun conto hadden, waren echter criminelere dan kinderen van ouders die na de geboorte niet meer waren veroordeeld. Verschillen tussen de leeftijdscategorieën van de kinderen (0-6, 7-12 en 13-18 jaar) waren niet significant, hoewel het effect iets groter lijkt in de groep van 7-12-jarigen. Het wijst erop dat een kind dat bewust meekrijgt dat vader of moeder wordt veroordeeld voor een strafbaar feit daar inderdaad gevolgen van ondervindt, maar dat het tegelijkertijd slechts een van de risicofactoren is.

Waar het gaat over de aard van de criminele carrières van vaders en zonen, stelde Besemer vast dat er geen verband was. Vaders met een continue criminele carrière hebben niet meer kans dat hun zonen eenzelfde patroon ontwikkelen dan vaders die slechts incidentele veroordelingen op hun strafblad hebben. Ook al is de kans groter dat zonen van criminele vaders zelf ook delinquent gedrag gaan vertonen, dan nog valt de manier waarop hun misdaadcarrière zich zal ontwikkelen niet te voorspellen.

Tot slot verdient de masterscriptie van Van Dijk aandacht,²⁷ omdat zij specifiek keek naar kinderen van zogenoemde Amsterdamse Beroepscriminelen (ABC'ers), ofwel personen die bekendstaan vanwege hun betrokkenheid bij zware en georganiseerde criminaliteit. Ze onderzocht 25 ABC'ers, van wie 17 de Nederlandse nationaliteit hadden. Van hun 44 kinderen (19-33 jaar) bleken vrijwel alle zonen eveneens een strafblad te hebben. Dat gold ook voor ongeveer een derde deel van de dochters, maar daarbij ging het om lichte feiten. Verderop in dit hoofdstuk zijn de uitkomsten van dit onderzoek beschreven.

27 M. van Dijk, *Kinderen van beroepscriminelen. Valt de appel ver van de boom?* (Vrije Universiteit Amsterdam, masterscriptie, 2015).

Deze beknopte inventarisatie laat zien dat, hoewel de opzet en methodiek van de studies zeer verschilt, er steeds uit naar voren komt dat een zekere mate van intergenerationele overdracht van crimineel gedrag aan de orde is. De intensiteit van het gemeten verband loopt uiteen met de toegepaste methodiek: uit studies zoals de Cambridge Study of Delinquent Development, die (deels) op self-report gegevens gebaseerd zijn, komt een grotere mate van overdracht naar voren dan uit onderzoeken die op strafrechtelijke informatie berusten. Interessant is dat die verhoogde kans vooral de eerstvolgende generatie betreft. Met andere woorden: wanneer een van de grootouders crimineel gedrag vertoont, maar de ouders niet, is de kans dat de derde generatie in de misdaad verzeild raakt niet hoger dan gemiddeld.

2.3 Intergenerationele overdracht: risicofactoren

Criminologisch zijn uiteenlopende risicofactoren bekend die kunnen bijdragen aan de kans dat iemand (specifiek) crimineel gedrag zal vertonen. Hoewel daar minder aandacht voor is, kunnen ook beschermingsfactoren worden onderscheiden die juist helpen te voorkomen dat iemand delinquent gedrag gaat vertonen. In de context van de hier voorliggende onderzoeksvragen kijken we primair naar factoren die intergenerationeel het meest ‘overdraagbaar’ zijn. We gaan in op risicofactoren op het niveau van de persoon, het gezin, de sociale omgeving en de gelegenheden tot het plegen van misdrijven.

2.3.1 Risicofactoren op het niveau van het individu

Mogelijke risicofactoren liggen om te beginnen op het niveau van de persoon. In de zin van intergenerationele overdracht kunnen we allereerst denken aan biologische verklaringen, waarin ‘genen’ zouden bijdragen aan persoonskenmerken zoals impulsiviteit en agressiviteit, die de kans op crimineel gedrag en het doorgeven hiervan vergroten.²⁸ Vaststellen van de invloed van erfelijke factoren is methodologisch lastig. Onderzoek onder tweelingen die in verschillende omstandigheden opgroeien, wordt vooral gehinderd door zeer kleine aantallen. Een andere optie is een studie onder geadopteerde kinderen.²⁹ Ook

28 D.A. Mason & P.J. Frick, ‘The heritability of antisocial behavior: A meta-analysis of twin and adoption studies’, *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 16, 1994, pp. 301-323.

dat wordt echter gehinderd door praktische problemen, bijvoorbeeld of de biologische ouders en hun strafrechtelijke verleden achterhaald kunnen worden, en methodologische vraagstukken, zoals het feit dat adoptiekinderen gemiddeld met meer problemen kampen.

Tot op heden heeft onderzoek naar biologische oorzaken van intergenerationale overdracht van criminaliteit weinig opgeleverd.³⁰ Recent onderzoek sluit de mogelijke betekenis van erfelijke factoren echter ook niet uit, maar wijst op de samenhang met omgevingsfactoren en familieomstandigheden. Dus niet als een deterministisch proces maar als een interactief proces: een bepaalde genetische predispositie, bijvoorbeeld voor agressief gedrag, betekent niet automatisch dat iemand dat gedrag ook gaat vertonen. De omgeving waarin iemand opgroeit en zich ontwikkelt, kan van invloed zijn op hoe en de mate waarin erfelijke factoren tot ongewenste en criminele gedragsuitingen evolueren.³¹

Gewelddadigheid

Een belangrijke risicofactor op persoonsniveau is gewelddadig of agressief gedrag. Vanuit criminologisch perspectief zijn de bevindingen van onderzoek naar de vraag of dit gedrag wordt overgedragen van de ene generatie naar de andere niet eenduidig. Van de Rakt en collega's vinden geen intergenerationale overdracht van gewelddadige delinquentie, wanneer wordt gecontroleerd voor veroordelingen voor andere delicten. Andere onderzoeken laten wel een verband zien. Besjes en Van Gaalen constateerden dat de kans op overdracht bij geweldsdelicten aanzienlijk hoger is dan bij andere vormen van criminaliteit.

Ook Van de Weijer en collega's deden onderzoek naar intergenerationale overdracht van gewelddadige criminaliteit.³² Zij maakten gebruik van gegevens van drie opeenvolgende generaties van Nederlandse families, in het tijdsbestek

29 S. Mednick, T. Moffitt, W. Gabrielli & B. Hutchings, 'Genetic influences in criminal behaviour: evidence from an adoption cohort', *Tijdschrift voor Criminologie*, 27, 1985, pp. 34-51.

30 Godfrey e.a., 2007, p. 111.

31 Bijvoorbeeld: A. Caspi, J. McClay, T.E. Moffitt, J. Mill, J. Martin & I.W. Craig, 'Role of genotype in the cycle of violence in maltreated children', *Science*, 297, 2002, pp. 851-854. M. Rutter, 'Gene-environment interdependence', *Developmental Science*, 10, 2007, pp. 12-18. Zie ook: Besemer, 2012, p. 136.

32 S. van de Weijer, C. Bijleveld & A. Blokland, 'De overdracht van gewelddadige delinquentie tussen drie generaties mannen', *Tijdschrift voor Criminologie*, 53(3), 2011, pp. 244-259.

van 1917 tot 1991. Hieruit bleek dat mannen met gewelddadige vaders een verhoogd risico hadden om een geweldsdelict te plegen. Ook hier bleek de kans op overdracht groter te zijn bij gewelddadige delinquentie dan bij niet-gewelddadig crimineel gedrag. Van overdracht van gewelddadig gedrag van grootvader op kleinzoon was echter geen sprake. Verder liet het onderzoek zien dat het effect zich minder sterk voordeed bij vaders die alleen schuldig werden bevonden aan geweldpleging voor de geboorte van hun zoon.³³ Dit lijkt er volgens de onderzoekers op te duiden dat omgevingsfactoren een belangrijkere rol spelen dan biologische.

Een andere mogelijkheid is dat onderscheid moet worden gemaakt in de aard van het geweld. Onderzoek naar de effecten van huiselijk geweld laat bijvoorbeeld zien dat kinderen die hun ouders geweld tegen elkaar zien gebruiken, een verhoogde kans hebben dat zij later ook in hun eigen relatie gewelddadig gedrag vertonen.³⁴ Het is dus niet ondenkbaar dat de confrontatie met huiselijk geweld op kinderen een groter effect heeft dan een ouder die alleen in de openbare ruimte gewelddadig is. Daarbij moet wel worden aangetekend dat daders met een hoog recidiverisico zich gewoonlijk niet tot één type geweld beperken.³⁵

Besemer onderzocht of er verschil bestaat in crimineel gedrag van zonen met vaders die voor een geweldsdelict veroordeeld waren ten opzichte van degenen waarbij het om een ander strafbaar feit ging. Zij vond geen significante aanwijzingen dat zonen van voor een geweldsdelict veroordeelde vaders meer risico lopen om zelf te worden veroordeeld, noch dat zij meer strafbare feiten plegen. Wel werden zonen van niet-gewelddadige veroordeelde vaders minder vaak veroordeeld voor een geweldsdelict dan zonen van gewelddadige vaders. Dit verband verdwijnt echter wanneer het zonen betreft van vaders die minstens twee keer werden veroordeeld voor een niet-gewelddadig delict. De mate waarin de vader delinquent gedrag vertoont lijkt er dus meer toe te doen dan de aard van de gepleegde feiten.

Louter kijken naar de aan- of afwezigheid van een veroordeling voor een geweldsdelict zou echter een te beperkt beeld kunnen bieden. Besemer deelde de vaders daarom ook, op grond van het patroon van hun veroordelingen, op in een klasse van geweldsplegers en een klasse van plegers van vermogensdelicten.

33 Over dochters konden geen uitspraken worden gedaan, omdat er nauwelijks vrouwen in de steekproef aanwezig waren.

34 P. Alexander, S. Moore & E. Alexander, 'What Is Transmitted in the Intergenerational Transmission of Violence?', *Journal of Marriage and Family*, 53(3), 1991, pp. 657-667.

35 T. Spapens, C. Hooegeven & C. Pardoel, *Uitgegaan en ingesloten* (Tilburg, 2001).

Dan blijkt er in Engeland wel sprake van een significant verschil: zonen van veroordeelde geweldsplegers hebben meer kans zelf ook een veroordeling voor geweld op hun conto te krijgen. In Nederland wijst het verband wel in dezelfde richting, maar is het verschil niet significant.³⁶

Onder Amsterdamse beroepscriminelen is het gebruik van geweld gewoon. Dit werkt ook door in huiselijk geweld. De criminelen gebruiken bovendien vaak harddrugs (zie hierna), drinken veel en staan onder grote stress, en dat werkt agressieverhogend. Ook is het in verschillende gezinnen gewoon om problemen op te lossen met geweld en dreiging. Van Dijk heeft niet onderzocht in hoeverre gewelddadig gedrag wordt doorgegeven van de ene generatie naar de andere.³⁷

Middelengebruik

In de Engelse en Amerikaanse literatuur wordt middelengebruik, dat wil zeggen: alcohol of drugs, doorgaans, samen met delinquentie, als onderdeel gezien van antisociaal gedrag. Bailey en collega's vonden dat, gemeten over drie generaties, middelengebruik door grootouders dat van hun kinderen beïnvloedde en dat er ook een relatie met probleemgedrag van kleinkinderen te leggen viel.³⁸ In een andere Amerikaanse studie werd een verband gevonden tussen het middelengebruik van de moeder en probleemgedrag van kinderen, maar in de vader-kindrelatie was het afhankelijk van de aanwezigheid van de vader.³⁹ Wanneer deze geen deel uitmaakte van het gezin, bleek er geen verband te zijn.

Zoals hierboven al werd aangestipt, werd ook in Nederland een generatie-effect gevonden waar het ging om veroordelingen voor Opiumwetdelicten, zij het minder sterk dan bij geweldscriminaliteit.⁴⁰ Of het hierbij om omstandigheden gaat die vergelijkbaar zijn met die in de Verenigde Staten is echter de vraag. In de Amerikaanse studies gaat het specifiek om gebruik, terwijl in Nederland bezit van verdovende middelen in gebruikershoeveelheden in prin-

36 Besemer, 2012.

37 Van Dijk, 2015.

38 J.A. Bailey, K.G. Hill, S. Oesterle & J.D. Hawkins, 'Linking substance use and problem behavior across three generations', *Journal of Abnormal Child Psychology*, 34, 2006, pp. 273-292.

39 T.P. Thornberry, A. Freeman-Gallant & P.J. Lovegrove, 'Intergenerational linkages in antisocial behaviour', *Criminal Behaviour and Mental Health*, 19, 2009, pp. 80-93.

40 Besjes & Van Gaalen, 2008.

cipe niet wordt vervolgd. Dit betekent waarschijnlijk dat we in de Nederlandse studie vooral te maken hebben met veroordelingen voor handel of productie. Ook mag worden verondersteld dat van een drugsverslaving van een van de (groot)ouders, andere effecten uitgaan dan van louter recreatief middelengebruik.

Van Dijk vond dat binnen een groep ABC'ers drugsgebruik wijdverbreid was.⁴¹ Zo gebruikte 44% van de vaders en 19% van de moeders harddrugs. Binnen de groep kinderen was dit aandeel 16%, van wie de helft geen criminele antecedenten had. De drugsgebruikende moeders waren doorgaans slachtoffer geweest van mishandeling. Twee van hen deden meermaals een poging tot zelfdoding.⁴²

Opleidingsniveau

Op het niveau van persoonskenmerken wordt een laag opleidingsniveau en meer nog het verlaten van de (middelbare) school zonder deze te hebben afge maakt, beschouwd als een risicofactor in verband met criminaliteit. Onderzoek laat zien dat het hoogst bereikte opleidingsniveau van kinderen inderdaad samenhangt met dat van de ouders, zij het dat het verband niet bijzonder sterk is. Onderzoekers van het CBS vonden dat één op de drie kinderen hetzelfde opleidingsniveau als de ouders haalt.⁴³ Een studie onder Zweedse dienstplichtigen naar de intergenerationele overdracht van cognitieve vaardigheden, liet een vergelijkbaar resultaat zien.⁴⁴ Zonen en dochters die een hoge opleiding afmaken, hebben in 70% van de gevallen vaders die lager opgeleid zijn. Wanneer het opleidingsniveau van de vader laag is, geldt dat in 50% van de gevallen ook voor hun directe nakomelingen.

41 Van Dijk, 2015.

42 Van Dijk, 2015, p. 42.

43 T. Traag & C. Siermann, 'Zo vader zo zoon, zo moeder zo dochter? Een onderzoek naar de intergenerationele overdracht van onderwijsniveau en -richting', CBS, *Socialeconomische trends* (4e kwartaal 2011), pp. 26-29.

44 E. Grönqvist, B. Öckert & J. Vlachos, *The intergenerational transmission of cognitive and non-cognitive abilities* (2010). Beschikbaar op: <http://ssrn.com/abstract=1627657>.

2.3.2 Risicofactoren op het niveau van het gezin

Aangezien het gezin een belangrijke plaats is voor de overdracht van waarden, is het niet verwonderlijk dat verklaringen voor intergenerationele criminaliteitseffecten eerst en vooral hier worden gezocht. In deze paragraaf belichten we een aantal verschillende risicofactoren op gezinsniveau.

Ouderschap

Een eerste mogelijke risicofactor is dat criminelen in het algemeen ‘slechtere’ ouders zouden zijn, in die zin dat bijvoorbeeld zaken als het stellen van regels en consequent optreden niet vooraan op het netvlies zouden staan van ouders die zelf geneigd zijn wetten aan hun laars te lappen.⁴⁵ In de praktijk blijkt een directe relatie tussen opvoeding en crimineel gedrag echter niet zo eenvoudig te leggen. Amerikaans onderzoek laat wel zien dat vrouwen die op jonge leeftijd, dat wil zeggen: jonger dan hun 21ste, moeder worden, minder goed zouden zijn in opvoeden en ook een slecht rolmodel zouden bieden aan hun kinderen, waardoor die een grotere kans lopen in de criminaliteit te belanden.⁴⁶ Het hebben van een jonge vader vormt ook een risicofactor.⁴⁷ Dit kan echter ook te wijten zijn aan het feit dat mannen met veel criminele antecedenten gewoonlijk jonger vader worden.⁴⁸

Differentiële partnerkeuze

Een volgende, hiermee samenhangende, verklaring die uit de literatuur naar voren komt, is die van partnerkeuze. Deze is gebaseerd op de gedachte dat mensen gemiddeld vaker partners kiezen die qua opvattingen en gedrag lijken op henzelf. Dit zou ertoe kunnen leiden dat personen met een deviante levensstijl een voorkeur hebben voor een partner die daar ook toe geneigd is, waardoor

45 Farrington, 2002.

46 D. Nagin, G. Pogarsky & D. Farrington, ‘Adolescent mothers and the criminal behaviour of their children’, *Law and Society Review*, 31, 1997, pp. 137-162.

47 J. Hobcraft, *Intergenerational and Life Course Transmission of Social Exclusion: Influences and Childhood Poverty, Family Disruption and Contact with the Police* (Londen, 1998).

48 Van de Rakt e.a., 2006.

deze kenmerken ook weer worden doorgegeven aan een volgende generatie.⁴⁹ Een veronderstelling die daarmee samenhangt, is dat criminelen ook minder 'keus' hebben, omdat partners die misdaad rigoureuus afwijzen, niet zo snel een bestendige relatie met hen zullen aangaan. Het empirische bewijs voor het bestaan van dergelijke mechanismen is bij gemiddelde vormen van criminaliteit echter bijzonder dun.

Leren en imiteren

In de derde plaats wordt imitatie geopperd als een factor die intergenerationele overdracht zou bevorderen. Imitatie wordt binnen de criminologie in het algemeen gezien als een belangrijke verklaringsfactor voor het ontstaan van crimineel gedrag. Jean-Gabriel Tarde (1843-1904) en Edwin Sutherland (1883-1950) ontwikkelden imposante theorieën waarin dit een belangrijke rol speelt.⁵⁰ In bredere zin kan worden gedacht aan sociale leertheorieën. Binnen de hechte sociale context van een gezin zouden zonen of dochters het gedrag van hun criminele vaders of moeders kunnen imiteren en bovendien de kneepjes van het vak kunnen leren. Of dit ook betekent dat criminelen in hun eigen gezin, of onder de (aangetrouwde) partners van hun kinderen, opvolgers zoeken, is niet duidelijk. In het algemeen wijst onderzoek naar intergenerationele overdracht er juist op dat er niet veel ouders zijn die delinquent gedrag van hun kroost toejuichen.

Onderzoek op basis van de Cambridge Study of Delinquent Development naar criminaliteit binnen gezinnen, laat zien dat vooral crimineel gedrag van een van de kinderen invloed heeft op het gedrag van broers en zussen. Wanneer een van hen strafbare feiten pleegt, is er een grotere kans dat de andere kinderen in het gezin dat ook doen.⁵¹ Ook Nederlands onderzoek heeft als uitkomst dat met name jongens geneigd zijn om het criminele gedrag van hun broers over te nemen. Jongens van wie een van de broers meer dan vijf strafbare feiten pleegde, hadden in 72% van de gevallen zelf ook antecedenten. Bij meisjes ging

49 Farrington, 2002. T.E. Moffitt, A. Caspi, M. Rutter & P.A. Silva, *Sex differences in antisocial behaviour: Conduct disorder, delinquency, and violence in the Dunedin Longitudinal Study* (Cambridge, 2001).

50 Bijvoorbeeld: J.G. Tarde, *Les lois de l'imitation* (Parijs, 1890); idem, 'Qu'est-ce que le crime?', *Revue philosophique*, 46, 1898, pp. 337-355 en E.H. Sutherland, *Principles of criminology* (4th ed.: Chicago, 1947).

51 D. Rowe & D. Farrington, 'The familial transmission of criminal convictions', *Criminology*, 35, 1997, pp. 177-201.

52 Van de Rakt e.a., 2009.

het om 35%.⁵² Het risico ten opzichte van gezinnen waarin geen van de andere kinderen strafbare feiten had gepleegd, bleek meer dan zeven keer zo groot.

Stabiliteit in het gezin

Ten vierde wordt het opgroeien in een gebroken gezin als risicofactor beschouwd in relatie tot crimineel gedrag. Personen die veel delicten plegen, blijken minder vaak te trouwen dan personen met een blanco strafblad en ze hebben gemiddeld meer partners omdat zij minder goed in staat zijn om langdurige relaties te onderhouden.⁵³ In Nederland hebben kinderen na een scheiding twee keer zoveel kans om te worden veroordeeld voor een strafbaar feit als gemiddeld. Dit verband blijkt echter grotendeels onafhankelijk van de vraag of de vader wel of niet criminele antecedenten heeft.⁵⁴

Een echtscheiding brengt in Nederland doorgaans met zich mee dat de kinderen bij de moeder blijven en de vader veel minder zien. Een afwezige vader kan ook het gevolg zijn van het feit dat deze (langdurig of regelmatig) in de gevangenis verblijft. Dit roept dan ook de vraag op hoe de afwezigheid van een criminele vader uitpakt voor het delinquente gedrag van de kinderen. Amerikaans onderzoek wees uit dat een gevangenisstraf van de vader leidde tot een hogere mate van agressief gedrag bij zonen, maar niet bij dochters.⁵⁵ Nederlands onderzoek naar het effect van een afwezige gedetineerde vader geeft wisselende uitkomsten. Van de Rakt constateerde dat gevangenschap van de vader significant bijdraagt aan delinquentie van de kinderen, zowel bij zonen als bij dochters.⁵⁶ Of het om een lange of korte straf gaat, lijkt minder relevant. Dit zou kunnen worden verklaard door het traumatiserende effect van het moeten aanzien dat de vader wordt gearresteerd, de bezoeken aan de gevangenis en de afwezigheid van de ouder in het gezin, alsmede het (doorgaans) moeten verzwijgen van de redenen voor die afwezigheid wanneer er vragen over worden gesteld.⁵⁷

53 Van de Rakt e.a., 2006.

54 Van de Rakt, 2011.

55 C. Wildeman, 'Paternal Incarceration and Children's Physically Aggressive Behaviors: Evidence from the Fragile Families and Child Wellbeing Study', *Social Forces*, 89(1), 2010, pp. 285-309.

56 Van de Rakt, 2011.

57 M. Comfort, 'Punishment Beyond the Legal Offender', *Annual Review of Law and Social Science*, 3, 2007, pp. 1-96.

Besemer keek zowel naar Nederlandse als Engelse data en vond in ons land geen significant verband. In Engeland was dat er wel, maar dan alleen voor de zonen en niet voor de dochters. Zij verklaart haar afwijkende bevinding in Nederland vanuit het feit dat in andere studies onvoldoende werd gecontroleerd voor het effect van het hebben van een ouder die meer keren werd veroordeeld, waardoor te veel gewicht wordt toegekend aan de invloed van de gevangenisstraf als afzonderlijke factor. Het verschil tussen Nederland en Engeland schrijft Besemer toe aan het meer humane gevangenisstelsel in ons land, dat kinderen bijvoorbeeld toelaat om vaker bij hun ingesloten ouder op bezoek te gaan.⁵⁸

Behalve de afwezigheid van de vader, kan ook diens aanwezigheid juist een risicofactor vormen. Zo laten sommige studies zien dat dit de kans op antisociaal gedrag van de kinderen vergroot.⁵⁹ Ook de terugkeer van de vader in het gezin, nadat hij weer vrij is gekomen, kan spanningen en conflicten opleveren en daaraan bijdragen.⁶⁰

Labeling-effecten

Ten vijfde kan labeling mogelijk een rol spelen.⁶¹ Wanneer een familie een slechte naam heeft bij de autoriteiten, en bijvoorbeeld ook bij buurtbewoners, zou dat tot gevolg kunnen hebben dat de leden zich ook naar hun reputatie gaan gedragen. Die (gewelddadige) reputatie van de familie kan ook met zich meebrengen dat ze zich onaantastbaar voelen en zich juist daarom gewelddadig of intimiderend gaan gedragen, of regels gemakkelijker overtreden. Bij de politie zouden ze bijvoorbeeld sneller kunnen worden gerekend tot een usual suspect, waardoor als er ergens iets wordt uitgehaald, een lid van een beruchte familie mogelijk meer kans loopt te worden aangehouden en dus zelf ook een strafblad te krijgen.

Behoren tot een ‘familiebedrijf’ kan voorts gemakkelijker toegang bieden tot bepaalde vormen van criminaliteit. Zo zijn er bijvoorbeeld aanwijzingen dat

58 Besemer, 2012, p. 122.

59 S. Jaffee, T. Moffitt, A. Caspi & A. Taylor, ‘Life with (or without) father: the benefits of two biological parents depend on the father’s antisocial behavior’, *Child Development*, 74, 2003, pp. 109-126. Thornberry e.a., 2009.

60 Wildeman, 2010.

61 Farrington, 2002.

kinderen van gereputeerde criminelen zich gemakkelijker in grote misdaadzaken kunnen begeven, omdat hun zakenpartners hen minder snel durven op te lichten en omdat ze bij conflicten een beroep kunnen doen op hun ouders of familieleden.⁶²

West en Farrington vergeleken self-report gegevens van jongeren over door hen gepleegde strafbare feiten met gegevens over officiële veroordelingen van henzelf en van hun vaders. Ze vonden dat de zonen van criminele vaders, ongeacht hoe vaak ze volgens eigen zeggen strafbare feiten pleegden, een grotere kans liepen op een veroordeling.⁶³ Dit lijkt er dus op te wijzen dat een zekere vooringenomenheid van wetsdienaren inderdaad meespeelt. Daar staat echter tegenover dat de zonen van de veroordeelde vaders ook hoger scoorden op allerlei andere risicofactoren, zoals antisociaal gedrag, waardoor ze ook objectief gezien meer kans liepen om op de radar van de justitiële instanties te komen. In Nederland onderzocht Besemer of labeling een risicofactor vormt. Zij vond eenzelfde soort verband als West en Farrington, maar constateerde op grond van haar onderzoek eveneens dat kinderen van veroordeelden hoger op andere 'verkeerde lijstjes' staan en aldus ook op grond daarvan meer kans lopen dat zij met justitie in aanraking komen.⁶⁴

Armoedige woon- en leefomstandigheden

Tot slot vormen armoedige leefomstandigheden een risicofactor in relatie tot criminaliteit. Engels onderzoek laat bijvoorbeeld zien dat mensen die in armoedige omstandigheden leven ongeveer drie tot vier keer zoveel kans hebben op politiecontacten als mensen voor wie dat niet geldt.⁶⁵ Onderzoek naar het moeten leven van een (bijstands)uitkering laat zien dat hier mogelijk ook een intergenerationeel effect aan de orde is. Zo constateerde het CBS dat wanneer beide ouders een uitkering genoten, de zonen in 24% van de gevallen ook van een uitkering leefden, terwijl dit bij de dochters 27% was. Wanneer beide ouders

62 T. Spapens, *Interactie tussen criminaliteit en opsporing* (Antwerpen, Oxford, 2006).

63 West & Farrington, 1977.

64 Besemer, 2012. Zie ook: S. Besemer, D. Farrington & C. Bijleveld, 'Official bias in intergenerational transmission of criminal behaviour', *British Journal of Criminology*, 53, 2013, pp. 438-455. D. Farrington & J. Murray, 'Empirical Tests of Labeling Theory in Criminology', in: D. Farrington & J. Murray (red.), *Labeling Theory: Empirical Tests. Advances in Criminological Theory*, Volume 18, 2014, pp. 1-9.

65 Hobcraft, 1998, p. 23.

werkten ging het om 8, respectievelijk 10%.⁶⁶ Het CBS heeft geen nader onderzoek gedaan naar verklaringen voor deze uitkomsten. Het is over het algemeen überhaupt lastig om in dit kader tot eenduidige uitspraken over intergenerationale overdracht te komen. Armoedige leefomstandigheden kennen een complex van oorzaken, die per generatie en tussen landen kunnen verschillen. Een factor die met name belangrijk blijkt, is het voeren van een huishouden als alleenstaande vrouw met kinderen.⁶⁷

2.3.3 Beroepscriminelen: een bijzondere groep?

Van Dijk onderzocht, zoals hiervoor beschreven, een groep Amsterdamse zware criminelen en hun gezinnen. Zij had daarbij ook toegang tot dossiers van het Bureau Jeugdzorg, waar 12 van de 44 kinderen bekend zijn. Vier van hen hadden zelf geen (ernstig) strafbaar feit gepleegd en acht wel.⁶⁸ De dossiers bieden relatief veel details over de gezinssituatie en dit laat zien dat, hoewel het om een kleine groep gaat, de omstandigheden bij ABC'ers op een aantal punten af lijken te wijken van het hierboven geschetste beeld.

Om te beginnen valt op dat ook de moeders in deze gezinnen vaker dan gemiddeld criminele antecedenten hebben, hoewel daarbij moet worden aangetekend dat de meeste feiten werden gepleegd als mededader van de vader, zoals witwassen of het bewaren van een vuurwapen in de woning. Juist deze delinquente moeders zouden volgens jeugdzorg meestal niet in staat zijn om de structuur te bieden die de kinderen nodig hebben.⁶⁹ Meer in het algemeen betreft het gezinnen die gesloten zijn, die niet meedoen met de reguliere samenleving en er afwijkende opvattingen op na houden over wat belangrijk is en wat niet.⁷⁰ De moeder is vaak een belangrijk rolmodel omdat vader veel weg is of in de gevangenis zit, dus de impact op de kinderen van een moeder die zelf crimineel is, die conflicten met buitenstaanders met

66 CBS, 'CBS: Wie opgroeit in een uitkeringssituatie heeft later bovengemiddeld vaak een uitkering', 2015. <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/arbeid-sociale-zekerheid/publicaties/artikelen/archief/2015/2015-wie-opgroeit-in-een-uitkeringssituatie-heeft-later-bovengemiddeld-vaak-een-uitkering-wm.htm>.

67 W. Wilson & R. Aponte, 'Urban Poverty', *Annual Review of Sociology*, 11, 1985, pp. 231-258. K. Bird, *The intergenerational transmission of poverty: an overview* (Londen, 2007).

68 Van Dijk, 2015, p. 63.

69 Van Dijk, 2015, p. 55.

70 Van Dijk, 2015, p. 57.

agressief gedrag oplost en loopt te schelden op de politie of Bureau Jeugdzorg, is dan ook groot.

Ook in de partnerkeuze lijkt sprake van een voorkeur voor deviante partners. Dit is met name zichtbaar als relaties uitgaan. De moeders kiezen dan vaak een nieuwe vriend die ook bekend is in het criminele circuit, terwijl twee vaders een nieuwe relatie begonnen met de zus van hun eerdere partner.⁷¹ Van de dochters hadden zeven van de tien vriendjes die crimineel waren of hen mishandelden.⁷²

Bij de gezinnen in kwestie kan evenmin worden gesproken van een veilige en stabiele omgeving. Bij 89% van de kinderen waren de ouders niet meer bij elkaar. Door dit hoge percentage valt echter geen significant verband te leggen met het criminele gedrag van de kinderen. Dat geldt evenmin voor de mate waarin er contact wordt onderhouden met de vader en of deze al dan niet permanent aanwezig is in het leven van het kind. De afwezigheid van de vader in verband met een gevangenisstraf blijkt naar twee kanten te kunnen uitwerken. Het kan enerzijds leiden tot nog meer spanningen, als het de moeder extra zwaar valt om het te rooien met het gezin, maar het kan ook tot rust leiden, bijvoorbeeld als de vader thuis agressief is. Overigens brengen zulke hoge scheidingspercentages met zich mee dat ook stiefvaders of -moeders een risicofactor vormen, zeker wanneer de vrouwen geneigd zijn om opnieuw voor een criminele partner te kiezen. Zo zou een van de kinderen met zijn stiefvader, die trouwde met zijn moeder toen hij één jaar oud was, in de drugshandel zitten.⁷³ Die invloed van stiefouders is een mogelijk niet onbelangrijke factor die in onderzoeken naar intergenerationele overdracht tot op heden niet werd meegewogen.

Kinderen van beroepscriminelen lopen een groot risico op ernstige traumatisering. Een van de opvallendste bevindingen van Van Dijk is dat bijna een kwart van de vaders (6 van de 25) geliquideerd was. Anderen kregen te maken met een liquidatiedreiging ten opzichte van hun vader, waren aanwezig tijdens een inval van een arrestatieteam, hadden moeders die diverse pogingen tot zelfdoding deden, of waren getuige van een schiet- of vechtpartij, terwijl vier kinderen zelf mishandeld werden.

Het element leren of imitatie van de criminele ouder(s) lijkt zich in relatief beperkte mate voor te doen. Van de zonen werden 4 van de 23 ervan verdacht samen met hun vader delicten te hebben gepleegd. Wel worden kinderen regel-

71 Van Dijk, 2015, p. 44.

72 Van Dijk, 2015, p. 60.

73 Van Dijk, 2015, p. 45.

matig geconfronteerd met het criminele of gewelddadige gedrag van hun ouders, dat laatste zowel ten opzichte van vreemden als binnen het gezin. Dat de zonen contacten van hun vader gebruikten om strafbare feiten te plegen, kwam niet uit het onderzoek naar voren.⁷⁴ Ook de beïnvloeding door criminele broers of zusters kon niet worden vastgesteld.

In de context van labeling staat het buiten kijf dat de leden van criminele families en hun reputatie bij de instanties bekend zijn. Een opmerkelijke bevinding is dat dit er bij niet-justitiële instanties (school, hulpverlening) juist toe leidt dat er niet wordt geïntervenieerd, om moeilijkheden te voorkomen.⁷⁵ Met name de zonen koketteren met hun naam om anderen, met inbegrip van politiemensen, te intimideren. Opmerkelijk is dat de dochters veel minder trots lijken te zijn op wie hun vader is. Het wijzigen van de achternaam komt echter maar weinig voor en vergt natuurlijk ook een lastige formele procedure.

Tot slot kan van de kinderen van ABC'ers niet worden gezegd dat zij opgroeien in armoede. Slechts bij drie van hen zou de financiële situatie van het gezin slecht zijn, nadat de vader was geliquideerd. Bij ongeveer een derde kan die normaal worden genoemd. Bij de rest is in materieel opzicht echter sprake van een luxeleven, met volop dure cadeaus, vakanties, enzovoort.

2.3.4 Risicofactoren op het niveau van de directe sociale omgeving

De derde categorie van mogelijke risicofactoren die hier worden besproken, bestaat uit factoren op het niveau van de directe sociale omgeving.

Deviantie subcultuur

Een eerste mogelijke risicofactor in dit licht is het behoren tot een deviantie subcultuur die verder gaat dan louter het kerngezin. Daarbij kan om te beginnen worden gedacht aan lidmaatschap van een extended family of een familieclan waarbinnen in ruime mate sprake is van crimineel gedrag. Dit kan bijvoorbeeld gepaard gaan met een afkeer van gezag of van de overheid in het algemeen. Combinaties van zulke factoren kunnen bijvoorbeeld worden aangetroffen in bepaalde achterstandswijken of dorpen, en in woonwagenvakanties. Een belang-

⁷⁴ Van Dijk, 2015, p. 59.

⁷⁵ Van Dijk, 2015, p. 59.

rijke verklaringfactor voor georganiseerde misdaad is sociale uitsluiting, hetgeen in dit soort gevallen eveneens een risico is.

Intergenerationele effecten zouden hier kunnen optreden doordat er weinig mobiliteit is vanuit een dergelijke achterstandssituatie en subcultuur, of vanuit een wijk, dorp of woonwagenkamp. Zo is het in bepaalde wijken inderdaad gebruikelijk dat kinderen dicht in de buurt van hun ouders willen wonen, liefst in dezelfde straat. Zelfs op vakantie is men graag onder elkaar. Zo gingen families uit de Graafsewijk in Den Bosch elk jaar naar precies dezelfde Spaanse camping, waarbij ze ook per se allemaal naast elkaar wilden staan.⁷⁶ Dergelijke gemeenschappen mogen dan verhoudingsgewijs geïsoleerd staan ten opzichte van de rest van de samenleving, ze zijn intern vaak relatief hecht (hoewel dat zware conflicten tussen families onderling niet uitsluit).

Reputatie van de woonplek en de extended family

Hiervoor werd al gesteld dat op het niveau van het kerngezin labeling een factor is die mogelijk meespeelt. Dat aspect kan mogelijk ook worden doorgetrokken naar bredere familieverbanden of gemeenschappen. Afkomstig zijn van een (bepaald) woonwagenkamp, of uit een extended family met een kwalijke reputatie, kan op dezelfde wijze doorwerken in verwachtingen en reacties van de omgeving en instanties. Zo werd eind jaren negentig van de vorige eeuw duidelijk dat woonwagenbewoners en bewoners van achterstandswijken op grote schaal betrokken waren bij wietteelt.⁷⁷ Hoewel wietteelt ook in 'fatsoenlijke buurten' plaatsvindt, was het gevolg dat de politie met regelmaat zoekacties op woonwagenkampen uitvoerde, of (vrijwel) huis aan huis in bepaalde straten, zonder uitzondering met het resultaat dat er kwekerijen werden gevonden. Een dergelijke asymmetrische vergroting van de pakkans, verhoogt vanzelfsprekend ook de kans dat opeenvolgende generaties een strafblad oplopen. In hoeverre in Nederland bepaalde buurten of extended families al generaties lang met een verhoogde aandacht van politie en justitie te maken hebben, laat zich echter lastig vaststellen.

⁷⁶ *Brabants Dagblad*, 'Bossche laantjes onder de Spaanse zon', 7 augustus 2004.

⁷⁷ F. Bovenkerk, *Misdaadprofielen* (Amsterdam, 2001).

Differentiële vriendschappen

Van Dijk constateerde dat bij kinderen van ABC'ers differentiële vriendschappen een belangrijke rol lijken te spelen. De kinderen van ABC'ers zijn geneigd om op te trekken met de verkeerde jongens uit de buurt en rond te hangen op straat, of hebben contacten met bekenden uit het criminele milieu, terwijl de zonen van diverse beroepscriminelen ook weer met elkaar omgaan.⁷⁸

In het verlengde hiervan kan worden gesteld dat het in delinquente gemeenschappen waar de onderlinge banden vrij hecht zijn, gemiddeld gemakkelijker is om in contact te komen met personen die bereid en in staat zijn tot het plegen van specifieke vormen van criminaliteit. Vrijwel alle vormen van georganiseerde criminaliteit vragen om samenwerking en het is bekend dat uitvoerders vaak worden gezocht in de directe sociale omgeving.⁷⁹ Ook een tijdelijke sociale omgeving, in casu de gevangenis, speelt daarbij een belangrijke rol.

Dit zou dan ook tot de veronderstelling kunnen leiden dat in relatief hechte en stabiele deviante subculturen of extended families, intergenerationele overdracht binnen kerngezinnen niet de hoofdrol speelt als het gaat om het doorgeven van vormen van criminaliteit die een zekere mate van organisatorisch talent vergen. In plaats daarvan volstaat het dat er in elke generatie enkele van zulke talenten ontstaan, voor wie andere leden van de bredere familie of lokale gemeenschap vervolgens het uitvoerende werk kunnen gaan doen. De deviante (familiale) subcultuur fungeert in dat geval als biotoop waarin de nieuwe organisator zich kan ontwikkelen.

2.3.5 Risicofactoren op het niveau van gelegenheidsstructuren

Een laatste categorie van risicofactoren ligt op het niveau van gelegenheidsstructuren. Hiermee bedoelen we de maatschappelijke context, het geheel van normen, beleid en handhaving hiervan, die het mogelijk én profijtelijk maakt om buiten de norm te treden, beleid en de handhaving ervan te negeren, en een 'markt' voor crimineel handelen te ontwikkelen en in stand te houden. Georganiseerde misdaad wordt vaak gezien als een zaak van rationele keuze, waarin degenen die erbij betrokken zijn dit welbewust doen vanuit financiële motieven. Dit wil echter wel zeggen dat de gelegenheid om deze vorm van misdaad

78 Van Dijk, 2015, pp. 54-55.

79 T. Spapens, *Netwerken op niveau* (Tilburg, 2012).

te gaan plegen zich ook moet voordoen. Goederensmokkel wordt bijvoorbeeld pas lucratief als er verschillen bestaan in vraag en aanbod tussen landen. Een intergenerationeel effect kan dus worden bevorderd doordat zich steeds (nieuwe) gelegenheden voordoen tot het plegen van georganiseerde misdaad die uitgaat boven bepaalde basisvormen die altijd mogelijk zijn, zoals georganiseerde diefstallen of afpersing. In de hoofdstukken 3 en 4 wordt dat element in de Brabantse context nader beschouwd.

2.4 Naar een analysekader

Hieraan voorafgaand hebben we risicofactoren besproken die in meer of mindere mate relevant zijn voor intergenerationele overdracht van (georganiseerde) criminaliteit. In het volgende schema zijn deze factoren samengevat, waarbij de gepleegde strafbare feiten per generatie als afhankelijke variabele worden gehanteerd en de risicofactoren op het niveau van de persoon, het gezin, de sociale omgeving en de criminele gelegenhedsstructuren als verklarende variabelen worden gezien. In de navolgende hoofdstukken zal dit analysekader de leidraad vormen voor de beschrijving.

Tabel 2.1: Analyse kader

Categorie	Factor
Criminaliteit per generatie	Criminele carrière Type criminaliteit Rol in criminele groep(en)
Risico persoon	Gewelddadig gedrag Middelengebruik Laag opleidingsniveau
Risico gezin	Vader/moederschap op jonge leeftijd Differentiële partnerkeuze Gebrek aan stabiliteit/spanningen binnen het gezin Imitatie/leren van oudere generatie(s) Criminele broers/zussen Labeling/reputatie gezin Armoede
Risico sociale omgeving	Deviante subcultuur Labeling/reputatie woonwijk, dorp, woonwagenkamp, enzovoort Differentiële vriendschappen Gemakkelijke toegang tot criminele relaties
Risico gelegenhedsstructuren	Continuïteit van de mogelijkheden om grootschalig strafbare feiten te plegen

2.5 Besluit

Het criminologische onderzoek naar intergenerationele overdracht van crimineel gedrag, laat zonder uitzondering zien dat er een verband is tussen criminele antecedenten van de ouders en kinderen. Wanneer vader is veroordeeld voor een of meer strafbare feiten, lopen de kinderen een grotere kans om ook te worden veroordeeld. Het vinden van verklaringen voor deze samenhang is echter buitengewoon moeilijk. Of iemand wel of geen delinquent gedrag zal gaan vertonen, hangt af van een veelheid aan (mogelijke) risicofactoren, waarvan het effect bovendien (deels) weer ongedaan kan worden gemaakt door beschermingsfactoren. Over welke factoren in welke omstandigheden precies van belang zijn en hoe die overgaan van de ene op de andere generatie, is veelal weinig bekend. Met name van beschermingsfactoren weten we nagenoeg niets. Een ander belangrijk manco in de literatuur is dat er beperkt inzicht is in de intergenerationele overdracht van crimineel gedrag bij vrouwen.

In algemene zin lijkt bij het doorgeven van delinquentie vooral sprake van een optelsom: criminelen hebben meestal te kampen met een combinatie van criminaliteitbevorderende risicofactoren die tot op zekere hoogte overdraagbaar zijn op volgende generaties. Ook labeling lijkt een rol te spelen: afkomstig zijn uit een familie of een omgeving die bovengemiddeld crimineel gedrag vertoont, biedt voordelen in het criminele milieu, waardoor iemand eerder geneigd zou kunnen zijn om strafbare feiten te gaan plegen, en zorgt tegelijkertijd ook voor een zekere alertheid bij de instanties, waardoor wellicht de kans op een strafblad toeneemt.

Hoewel er slechts één studie voorhanden is, komen deze factoren ook terug wanneer de vader actief is in de zware of georganiseerde misdaad. Hier lijken echter tevens differentiële partnerkeuze en differentiële vriendschappen van belang. Mannen met een criminele of gewelddadige reputatie trekken mogelijk vaker een bepaald type partner aan, terwijl hun kinderen wellicht eerder (bijvoorbeeld vanwege hun reputatie of van huis uit meegekregen afwijkende normen-en-waardenpatroon) misschien geneigd zijn om vriendschappen aan te gaan met personen die eveneens uit een deviant gezin of subcultuur komen. Opmerkelijk is ook de mate van spanning waaraan de gezinnen van ABC'ers blootstaan, die impact kan hebben op het welbevinden en gedrag van de kinderen. Het criminele beroep brengt voor de vaders flink wat stress met zich mee, die zich onder meer uit in het vertonen van agressief gedrag en middelengebruik. Moeders staan er regelmatig alleen voor als vader voor zaken afwezig is, in de gevangenis zit, of is geliquideerd, terwijl het grootste deel van de oor-

spronkelijke partners überhaupt niet meer bij elkaar is. Van (criminele) stiefvaders of -moeders kan dus ook een grote invloed uitgaan, een aspect dat in de literatuur over intergenerationele overdracht nog in het geheel geen aandacht heeft gekregen.

Zware criminaliteit in Noord-Brabant van de zestiende eeuw tot in de jaren zestig van de twintigste eeuw

3.1 Inleiding

In deze studie gaat het over families van wie ten minste één telg het tot kopstuk in de georganiseerde criminaliteit heeft gebracht. Nu is dat laatste geen exact gedefinieerd begrip. In zijn oervorm gaat het over banditisme, vaak door bendes die rondtrekken in verschillende jurisdicties. Deze variant kenden we al in de verre geschiedenis, maar ze is nog altijd levend in de vorm van mobiele Oost- en Zuid-oost-Europese groepen dieven, inbrekers en skimmers. Een tweede type georganiseerde misdaad vinden we (vooral) in bepaalde wijken van de grote steden, waar prostitutie, (illegaal) gokken en allerlei ander (onzedelijk) vermaak zich van oudsher concentreerde, met de bijbehorende penoze. In Nederland is het Amsterdamse Wallengebied daarvan het meest sprekende voorbeeld. De derde variant is wat we handelscriminaliteit noemen: het smokkelen (en soms produceren) van allerlei soorten illegale goederen, met verdovende middelen als belangrijkste markt. Tot slot kennen we de maffia-achtige vormen, waarbij de georganiseerde misdaad nauw verweven is geraakt met de overheid en de economie. Deze variant krijgt vooral kansen als de overheid en haar instituties zwak zijn, de criminelen vrijwel ongestoord geweld kunnen toepassen, en zich tot op zekere hoogte zelfs als alternatieve hoeders van orde en gezag kunnen opwerpen.⁸⁰

Er is aldus sprake van gelegenheidsstructuren die ontstaan door ‘marktkanalen’, maar ook door het gedrag van de overheid, die mede bepalen of criminelen, of althans een deel van hen, zich kunnen ontwikkelen tot ‘grote jongens’. In dit en het volgende hoofdstuk staat de vraag centraal of in Noord-Brabant historisch gezien van zulke structuren sprake is geweest en zo ja, of die nieuwe generaties steeds nieuwe criminele kansen hebben geboden.

Hoewel dit onderzoek naar criminele families in Noord-Brabant zich concentreert op de naoorlogse jaren, is het goed om deze historische schets vroeger te beginnen. We starten daarom met een beschrijving van de mogelijke achtergronden van de criminaliteit in Brabant (paragraaf 3.2). Daarna schetsen we de

80 A. Verhage & T. Spapens, ‘Organisatie en criminaliteit’, in: *Cahiers Politiestudies*, 2016, nr. 2, pp. 11-31.

geschiedenis van de Brabantse plattelandsbendes die actief waren in ruwweg de periode die loopt vanaf het einde van de Tachtigjarige Oorlog tot de inlijving van Nederland bij Frankrijk (paragraaf 3.3). Paragraaf 3.4 gaat over het beleid ten aanzien van vreemdelingen en woonwagenbewoners – een niet te veronachtzamen lijn in de geschiedenis van de Brabantse criminaliteit. Vervolgens gaan we in op de smokkeljaren van de negentiende eeuw tot diep in de twintigste eeuw (paragraaf 3.5). De valse romantiek die de Brabantse criminaliteit aankleeft, komt aan de orde in twee intermezzo's, over de smokkelaar die bekend werd als de 'Zwarte ruiter' (paragraaf 3.6) en over de 'Bende van Oss' (paragraaf 3.7). Daarna schetsen we kort nog de inspanningen van het Noord-Brabantse provinciale bestuur om in de jaren vijftig greep te krijgen op de armoede en zedelijke verloedering in een aantal Brabantse regio's en gemeenten (paragraaf 3.8). In paragraaf 3.9 volgt ten slotte een beknopt besluit.

3.2 Oorlog, armoede, grenswerking, beperkt overheidsgezag: een Brabantse 'moral economy'?

Het gebied dat we nu Noord-Brabant noemen, heeft vanaf het begin van de Nederlandse Opstand, beter bekend als de Tachtigjarige Oorlog (1568-1648), tot het einde van de Spaanse Successieoorlog (1702-1713) bijna onafgebroken te lijden gehad onder oorlogsgeweld. Anderhalve eeuw lang. Alleen in de jaren 1609-1621, 1650-1664, 1667-1671, 1679-1688 en 1698-1701 heerste een gespannen vrede, maar ook dat waren perioden waarin brodeloos geworden huurlingen potverterend en rovend door het land trokken.

In de Tachtigjarige Oorlog waren delen van de huidige provincie lange tijd het strijdgebied voor beide partijen en hun allianties.⁸¹ Vooral in de periode van 1621-1648 was dat het geval: de Republiek der Zeven Verenigde Nederlanden en het Spaanse Rijk vochten toen voortdurend op Brabants grondgebied. Dit ging gepaard met grote verwoestingen, niet alleen ten gevolge van het oorlogsgeweld en de gebrekkige discipline van soldaten, maar evenzeer omdat de strijdende partijen bewust delen van het platteland ontvolkten, huizen verwoestten, er strooptochten hielden en oogsten vernietigden, om de tegenstander onderdak en hulpmiddelen te onttrekken.⁸² Eigenlijk maakte het voor de bevolking nauwelijks uit of er loyale of vijandelijke legers in de buurt bivakkeerden. Het

81 L.F.W. Adriaenssen, *Staatsvormend geweld. Overleven aan de frontlinies in de Meierij van Den Bosch, 1572-1629* (Tilburg, 2007).

82 *Idem*, p. 129.

kwam er steeds op neer dat boerderijen en akkers werden geplunderd, bezittingen werden geconfisqueerd en dat gezinnen werden gemolesteerd en tot de bedelstaf gebracht. Zowel de Republiek als het Spaanse Rijk hieven allerlei belastingen. Land werd niet bebouwd, handel en nijverheid belemmerd, met als logisch gevolg ontvolking en landverlating op aanzienlijke schaal.

De Vrede van Münster bracht in 1648 niet meteen soelaas. Ook nu bleven berooide Spaanse en Lotharingse soldaten nog jarenlang ronddolen en de boeren uitschudden.⁸³ De Staten-Generaal en de Raad van State hadden nauwelijks oog voor deze situatie. Het Spaanse Rijk had Brabant afgestaan aan de Republiek. Dit Staats-Brabant bleef eerst en vooral een militaire buffer om de Republiek en met name Holland te verdedigen. De hoofdverdedigingslinie was ingericht bij de grote rivieren, met als gevolg dat het Brabantse platteland openlag voor vijandelijke aanvallen. Dat was duidelijk merkbaar tijdens de langdurige en grote oorlogen tegen het Frankrijk van Lodewijk XIV. Jaar in jaar uit persten de Franse legers Staats-Brabant af. Het was betalen of brandschatten; hele dorpen werden in de as gelegd, gijzelaars meegevoerd. Bovendien was Staats-Brabant logischerwijs de transitregio voor het leger van de Republiek en allerlei geallieerde troepen naar de slagvelden in de Zuidelijke Nederlanden – zowel op de heen- als de terugweg. Dat bracht hoge kosten met zich mee, die maar zeer ten dele werden vergoed. De overlast en schade waren groot, net als de misgelopen inkomsten van landbouw, nijverheid en handel.⁸⁴

Staats-Brabant werd niet beschouwd als onderdeel van de Republiek, maar eerder behandeld als kolonie en uitgebuit met zware belastingen en heffingen – althans dat is in Noord-Brabant lang het dominante beeld gebleven, ook onder historici, al zijn meer recente publicaties genuanceerder.⁸⁵ Brabant was desalniettemin vooral een wingewest, waar verder niet of nauwelijks naar werd omgekeken, een staatkundige buffer, strijdtoneel en doorgangslaan. Dat veranderde een beetje na de Vrede van Utrecht (1713), omdat de verdedigingslinie geleidelijk naar het zuiden verschoof nadat de Republiek barrièresteden ver-

83 V.A.M. Beermann, *Stad en meierij van 's-Hertogenbosch van 1629-1648* (Nijmegen, 1940). Idem, *Stad en meierij van 's-Hertogenbosch van 1649-1672* (Nijmegen, 1946).

84 A.C.M. Kappelhof, *De belastingheffing in de meierij van Den Bosch gedurende de generaliteitsperiode (1648-1730)* (Tilburg, 1986).

85 G. Knuvelder, *Vanuit wingewesten. Een sociografie van het zuiden* (Hilversum, 1930). M.P. Christ, *De Brabantsche saecke. Het vergeefse streven naar een gewestelijke status voor Staats-Brabant 1585-1675* (Tilburg, 1984). H.F.J.M. van den Eerenbeemt, *In het spanningsveld der armoede. Agressief pauperisme en reactie in Staats-Brabant* (Tilburg, 1968). Zie voor een onderbouwing van de kenterende beeldvorming: G. de Bruijn, 'Den Haag versus Staats-Brabant: IJzeren vuist of fluwelen handschoen?', *BMGN*, 111, 1996, pp. 449-463.

wierf in de Oostenrijkse Nederlanden (grotendeels het huidige België). Ook daarna was op Noord-Brabants grondgebied tot ver in de achttiende eeuw geregeld vreemd krijgsvolk gelegerd. En zo nu en dan werd er ook daadwerkelijk gevochten, zoals in 1747 toen de Fransen tijdens de Oostenrijkse Successieoorlog verschillende delen van Brabant bezet hielden en onder andere Bergen op Zoom innamen.

Op het punt van religie had de Vrede van Münster de bevoorrechte positie van de calvinistische Nederduits-gereformeerde kerk bevestigd, maar een staatsgodsdienst kwam er formeel niet. Ook de gewetensvrijheid voor andere religieuze stromingen (zoals die bij de Unie van Utrecht in 1579 was vastgelegd) bleef gehandhaafd. Voor de katholieken gold dus een gedoogstatus, op voorwaarde dat zij in aantal niet zouden groeien en hun geloof niet in het openbaar zouden belijden. De katholieken vormden de grootste en belangrijkste confessionele minderheid in de Republiek, maar hun kerk speelde in het openbare leven geen rol. De religieuze dienstverlening (dopen, huwelijksluitingen) was voorbehouden aan de Nederduits-gereformeerde kerk. Voor de Brabantse katholieken zat er niets anders op dan hun godsdienstige plichten te vervullen in grenskerken in het huidige België, in schuil- of schuurkerken, of in de gebieden waar de Staten-Generaal het niet voor het zeggen had (katholieke enclaves).⁸⁶ Katholieken lieten hun kinderen vaak in het geheim ‘overdopen’ door een priester. Hetzelfde gold voor huwelijken: die bleven clandestien, totdat ze door een gereformeerde predikant waren bevestigd (al kon men dat in sommige gewesten ook door de overheid laten doen). Katholieken kwamen niet in aanmerking voor een overheidsambt, of het lidmaatschap van gilden. Terwijl predikanten door de overheid werden betaald, moesten katholieken zelf geld verzamelen voor hun schuilkerken en priesters. Katholiek zijn kostte geld en moeite.

Of deze ontwikkelingen toen en later gevolgen hebben gehad voor de zware criminaliteit in Noord-Brabant – en zo ja, welke gevolgen – valt niet zonder meer vast te stellen. Duidelijk is dat de oorlogen van Staats-Brabant een berooid land hadden gemaakt. De armoede was wijdverbreid, een aanzienlijk deel van de bevolking verkeerde op de rand van of onder het bestaansminimum. Tegen-
slagen als misoogsten, (vee)ziekten, overstromingen kwamen dan des te harder

86 West-Brabant bleef deel uitmaken van het bisdom Antwerpen, maar ook daar kwam de uitoefening van de katholieke eredienst in de problemen. In het noordoosten van Brabant lagen enkele vrije heerlijkheden waar de macht in handen was van of gepareteerd was aan buitenlandse dynastieën. Hun soevereiniteit werd bij de Vrede van Münster gerespecteerd door de Staten-Generaal van de Republiek. Dat gold bijvoorbeeld voor Boxmeer, het Land van Ravenstein, het Graafschap Megen, het Ambt Oeffelt, het Graafschap Bokhoven, de Commanderie Gemert, de heerlijkheden van Luyksgestel, Sprundel en Baarle-Hertog.

aan. Dat geldt eveneens voor de verpaupering die aan het einde van de zeventiende eeuw onmiskenbaar toesloeg. Feitelijk ging het slecht met de economie en de handel in de hele Republiek. Maar in het gebrandschatte Brabant werd dat extra gevoeld: het aandeel bedeeden in de Meierij, bijvoorbeeld, verdrievoudigde tussen 1698 en 1708.⁸⁷

Zonder twijfel is de vrijwel permanente oorlogssituatie ook van invloed geweest op het voortbestaan van ingewikkelde en vaak onduidelijke lokale grenssituaties en jurisdicties. De jurisdicties of schepenbanken in Noord-Brabant bestreken bovendien tamelijk grote plattelandsgebieden. En de meeste schepenen op het platteland waren niet of nauwelijks juridisch geschoold. Het justitiële en politieke gezag was lokaal belegd en veelvormig. Uniformiteit en centrale sturing ontbraken tot in het begin van de negentiende eeuw. Schouten of drossaards en hun dienaren vervulden opsporingstaken en handhaafden de openbare orde, vrijwel altijd samen met bedeljagers, schutterijen en nachtwakers. Het zou nog een hele tijd duren voordat er sprake was van een 'samenhangend stelsel van politie'.⁸⁸

En dan was er nog die ervaren verweesdheid, voedingsbodem wellicht voor een naar binnen gerichte cultuur, waarin mensen hun eigen naad naaien en niet de overheid maar families de voornaamste bron van vertrouwen vormen. Lange tijd had Brabant er niet bij gehoord, in staatkundig, politiek, maatschappelijk en religieus opzicht. In die context kon, aldus historicus en volkskundige Gerard Rooijackers, een schaduweconomie ontstaan, eerst langs de vele grenzen en jurisdicties in de Brabantse regio, later langs de lange grens met België, gebaseerd op wetsovertreding en met een sterk sentiment van simpelweg overleven. Daar ergens, in een traditie van tegendraads maatschappelijk gedrag, dat de Brabander zo eigen zou zijn, wortelt de cultuur waarin georganiseerde misdaad kan gedijen, zo verklaarde Rooijackers recent in een interview met *de Volkskrant*.⁸⁹

87 H.J. van Xanten & A.M. van der Woude, 'Het hoofdgeld en de bevolking van de meierij van 's-Hertogenbosch omstreeks 1700', *AAG-bijdragen*, XIII (Wageningen, 1965) pp. 28-31.

88 S. Faber, *Nieuw licht op oude justitie. Misdad en straf ten tijde van de Republiek* (Muiderberg, 1989). F. Egmond, 'Georganiseerde misdaad en de overheid in het verleden: Nederland tijdens de 17de en 18de eeuw', in: C. Fijnaut (red.), *Georganiseerde misdaad en strafrechtelijk politiebeleid. Rechtshistorische, politieke, journalistieke en rechtsvergelijkende beschouwingen* (Lochem, 1989), pp. 11-22.

89 G. Rooijackers, *Rituele repertoires. Volkscultuur in oostelijk Noord-Brabant 1559-1853* (Nijmegen 1994). Idem, *Eer en schande. Volksgebruiken van het oude Brabant* (Nijmegen 1995). *De Volkskrant*, 'Brabanders knappen hun vuiltjes zelf wel op', 18 april 2015.

3.3 De Brabantse plattelandsbendes (eind zeventiende tot begin negentiende eeuw)

Buiten kijf staat in elk geval dat er sinds de laatste decennia van de zeventiende eeuw tot het begin van de negentiende eeuw tal van goed georganiseerde plattelandsbendes actief waren in de Brabantse regio.⁹⁰ Een voorbeeld is de zogenoemde Zundertse bende, die tussen 1709 en 1713 gewapende roofovervallen pleegde op boerderijen in en rondom Zundert en ook verantwoordelijk was voor inbraken, diefstallen en heling. Het ging om een familiebedrijf met aan het hoofd Willem Jacob Coppens. In 1713-1714 stonden tien leden van de bende terecht in Breda.⁹¹

Het Ravensbos nabij de Zandschel (thans Kaatsheuvel) was tussen 1720 en 1726 het kampement van de zogenoemde bende van de Witte Veer. Het ging hier om een goed georganiseerde groep die uit twee- à driehonderd personen bestond, inclusief vrouwen en kinderen. Het ging in dit geval voornamelijk om 'heydens', afkomstig uit Oost-Europa.⁹² Gezien de bijna militaire organisatie van de groep, valt ook niet uit te sluiten dat er voormalige huurlingen of deserteurs toe behoorden. De Zandschel lag op de grens van drie jurisdicties: de baronie van Breda, de Meierij van 's-Hertogenbosch en Holland. De bende ondernam rooftochten tot ver in de Republiek, voornamelijk naar (Noord-)Holland. De gestolen spullen werden meegenomen naar het kampement en van daaruit verdeeld of verkocht aan helers. De plaatselijke bevolking en sommige notabelen profiteerden flink mee van het aanbod en legden de bende dan ook weinig in de weg. Daarmee is niet gezegd dat deze onkwetsbaar was. Vanaf 1726 werd, na vele klachten vanuit Holland, met kracht opgetreden tegen de groep, waarbij leider Zwarte Johannes werd aangehouden. In september 1726 kreeg hij de doodstraf. Ook andere belangrijke

90 Egmond, 1994. F. Vanhemelryck, *Ellendelingen voor galg en rad, 1400-1800* (Antwerpen, Amsterdam, 1984).

91 L. Pisters & M. van Riemsdijk, 'Criminaliteit en strafrechtspleging in stad en land van Breda, 1700-1795', in: *Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Stad en Land van Breda De Oranjeboom* (Breda, 1996), pp. 65-116.

92 J. Dirks, *Geschiedkundige onderzoekingen aangaande het verblijf der Heidens of Egyptiërs in de Noordelijke Nederlanden* (Utrecht, 1850). Idem, 'Nieuwe bouwstoffen voor de geschiedenis van het verblijf der Heidens of Egyptiërs in Nederland', *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, X, 1856, pp. 271-284. O. van Kappen, *Geschiedenis der zigeuners in Nederland. De ontwikkeling van de rechtspositie der heidens of egyptenaren in de noordelijke Nederlanden (1420-1750)* (Assen, 1965). L. Lucassen, *En men noemde hen zigeuners... De geschiedenis van Kaldarach, Ursari, Lowara en Sinti in Nederland (1750-1944)* (Amsterdam, Den Haag, 1990).

bendeleden eindigden aan de galg en omstreeks 1727 was de bende van de Witte Veer verleden tijd.⁹³

Ook in het gehucht 't Heike (tegenwoordig St. Willebrord) waren in de achttiende eeuw hele families actief in de misdaad. Een voorbeeld was een bende die bestond uit de broers Machiel, Cornelis en Marijn Jansse Jaspers en enkele vaste compagnons. Marijn had al eerder als heler gefungeerd voor de bende van Zundert. Zij opereerden tussen 1756 en 1760 en werden meermalen gearresteerd voor veediefstal, het stelen van bijenkorven en inbraak. Machiel werd pas in 1763 veroordeeld wegens diefstal, inbraak, geweldpleging en het schrijven van brandbrieven.⁹⁴

Het dorp 't Heike lag net als de Zandschel precies op de grens van jurisdicties, namelijk die van de baronie van Breda en die van het markiezaat van Bergen op Zoom. Ook de grens met de Oostenrijkse Nederlanden was vlakbij. Deze grensligging had een onduidelijke verantwoordelijkheid tot gevolg, waardoor geen van de betrokken baljuws in het dorp zijn gezag durfde te (of wilde?) laten gelden, met als gevolg dat het een soort justitieel niemandsland werd. Aan het eind van de achttiende eeuw had het gehucht, waar toen naar schatting 175 mensen woonden, een kwalijke reputatie opgebouwd. Het stond bekend als het 'Schooiers Heike' of als 'Kleijn Amsterdam'. Er woonden zes tot tien families die veelal onder elkaar trouwden. Omstreeks 1765 konden de autoriteiten het dorp alleen nog maar betreden als men er in sterkte verscheen en dat gebeurde alleen wanneer er aanhoudingen moesten worden verricht.⁹⁵

Behalve grote of kleine bendes waren ook individuele daders actief met gewelddadige vermogenscriminaliteit. Een voorbeeld is de in 1787 in Breda geëxecuteerde Adriaan van Campen.⁹⁶ Hij had zich sinds 1770 in de baronie van Breda beziggehouden met het schrijven van dreigbrieven ('brandbrieven') waarmee boeren werden afgeperst, net als veel werkloze en berooide militaire huurlingen deden. Niet betalen leidde tot het in brand steken van de hoeve. Van Campen schreef ruim negentig van dergelijke brieven en maakte de bedreiging vijf keer waar. Daarnaast pleegde hij tientallen gelegenhediefstallen.⁹⁷ Als

93 K. Grootswagers, *De historie van het Loonse kerkdorp Kaatsheuvel* (Breda, 1983).

94 Pisters & Van Riemsdijk, 1996.

95 A.F.A. Schreurs, *Het kerkdorp St. Willebrord (het Heike). Een sociaal-geografische en criminologische studie* (Utrecht, Nijmegen, 1947).

96 Hoewel niet helemaal duidelijk is of hij volledig alleen opereerde, of toch medeplichtigen had. Zijn schoonfamilie werd daarvan bijvoorbeeld verdacht, maar Van Campen nam alle schuld op zich.

97 K. van Campen & F. van Gils, *Adriaan van Campen: de grootste crimineel van de baronie van Breda* (Breda, 2012), p. 114.

motief gaf hij op dat hij met de opbrengst van zijn boerderij zijn gezin niet kon onderhouden en zijn schulden niet kon betalen.⁹⁸ Rond 1800 waren ook in de Meierij bendes actief. Ze werden ad hoc samengesteld uit een netwerk van bedelaars, marskramers, voddenkoopliden, kermisgasten, vilders en andere reizende beroepen, en pleegden inbraken en overvallen.⁹⁹

Aan het eind van de achttiende eeuw groeiden sommige lokale bendes uit tot grotere criminele groepen. Een voorbeeld is de Grote Nederlandse Bende, die omstreeks 1789 ontstond en die minstens 56 man sterk was, voor het merendeel Joden. Zij maakte haar bloeiperiode door in de jaren 1794-1796, maar viel in dit laatste jaar als gevolg van de arrestatie van een aantal belangrijke figuren uiteen.¹⁰⁰ Hierbij stuiten we op een andere belangrijke factor in relatie tot het bendewezen: sociale uitsluiting van grote aantallen Joden en zigeuners die uit Oost- en Zuid-Europa waren verdreven en in Noordwest-Europa gemarginaliseerd werden.¹⁰¹

Hoewel de plattelandsbendes zeker niet ongestoord hun gang konden gaan, konden ze profijt trekken van de verschillende jurisdicties waarin Nederland was opgedeeld. Alleen al in het gewest Holland (het huidige Noord- en Zuid-Holland) bestonden tot het einde van de achttiende eeuw ruim tweehonderd schepenbanken die bevoegd waren om in hun districten alle zaken, dus ook de strafzaken, te behandelen en alle mogelijke straffen, inclusief de doodstraf, op te leggen.¹⁰² Hoewel er informeel werd samengewerkt, was van gestructureerde bovenlokale opsporing geen sprake.

Dat veranderde aan het eind van de achttiende eeuw. Toen in 1795 de Staats-eenheid werd gevestigd, bekrachtigd door de Grondwet van 1798, was het met het zelfbestuur van de gemeenten gedaan.¹⁰³ Toen Nederland in 1810 bovendien nog werd ingelijfd door Frankrijk, werden de wetten van het Keizerrijk ook op ons land van toepassing verklaard. De politie werd tot een op zichzelf

98 Idem, p. 111.

99 H.F.J.M. van den Eerenbeemt, *Van mensenjacht en overheidsmacht: criminogene groepsvorming en afweer in de Meierij van 's-Hertogenbosch 1795-1810* (Tilburg, 1970).

100 *Kamerstukken II, Vergaderjaar 1995/96, 24 072, nr. 17.*

101 Egmond, 1994, pp. 117-168, 240-241. F. Egmond, 'Multiple Underworlds in the Dutch Republic of the Seventeenth and Eighteenth Centuries', in: C. Fijnaut & L. Paoli (red.), *Organised Crime in Europe. Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond* (Dordrecht, 2004), pp. 77-107. Lucassen, 1990.

102 Egmond, 1989, p. 17.

103 J.W. Haarman, *Geschiedenis en inrichting der politie in Nederland* (Alphen aan den Rijn, 1922), p. 17.

staande instelling, onafhankelijk van enig ander bestuursdepartement.¹⁰⁴ Bovendien werd een gendarmerie opgericht om in de zuidelijke Nederlanden op het platteland de rechtsorde te gaan handhaven. Dit alles maakte in korte tijd een einde aan de grote roversbendes.¹⁰⁵

De effectiviteit van het optreden van de door Napoleon ingestelde politie had echter ook weer een keerzijde. Ze had immers ook tot taak om het regime te beschermen. In dat kader maakte de politie zich schuldig aan machtsmisbruik, schendingen van het woningrecht, onrechtmatige arrestaties, enzovoort, en had ze ook geheime agenten in dienst.¹⁰⁶ Het gevolg was dan ook dat de politie door de bevolking werd gewantrouwd en gehaat.

Na afloop van de Frans-Bataafse periode (1795-1813) werd in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden (1813-1830) en het Koninkrijk Nederland (vanaf 1830) gewerkt aan de opbouw van landelijke structuur van politiediensten. Goed geïntegreerd was die vooralsnog niet. Rijkspolitie, gemeentepolitie en marechaussee stonden lang naast elkaar, hun taken overlaptten deels en geregeld was er meer sprake van concurrentie dan van samenwerking. De diensten waren trouwens erg beperkt in omvang, zeker de gemeentepolitie. Rond 1850 was in bijna alle tien de Brabantse steden het aantal agenten op één hand te tellen; alleen in 's-Hertogenbosch niet, daar waren er zeven. Noord-Brabant beschikte sinds 1818 trouwens over een aparte, eigen compagnie van de marechaussee, verdeeld over 28 brigades, die zich bezighield met de misdadaadbestrijding op het platteland, de controle op vreemdelingen en het tegengaan van smokkelarij. In 1858 deed op het platteland ook de rijksveldwacht zijn intrede.¹⁰⁷

3.4 Vreemdelingen en woonwagewoners (negentiende en twintigste eeuw)

Door de criminele geschiedenis van Noord-Brabant heen, zoals in de vorige paragraaf duidelijk werd, loopt een verhaal van vreemdelingen en reizigers. Soms waren het militaire huurlingen, soms mensen met een etnische en culturele achtergrond in Midden- en Oost-Europese zigeunerfamilies, personen met een (vermeend) Joodse achtergrond, of mensen die in groeps- of familieverband

104 Haarman, 1922, p. 19.

105 *Kamerstukken II, Vergaderjaar 1995/96, 24 072, nr. 17, p. 13.*

106 Haarman, 1922.

107 C. Fijnaut, *De geschiedenis van de Nederlandse politie. Een staatsinstelling in de maalstroom van de geschiedenis* (Amsterdam, 2007).

in woonwagens door Europa reisden en als ‘zigeuners’, ‘heydens’, of ‘Egyptiërs’ werden bestempeld. Deze reizigers werden doorgaans met wantrouwen bekeken door de bevolking en door de overheid niet erg welwillend behandeld. Hoewel zij voor het overgrote deel geen buitenlandse achtergrond hebben, is de geschiedenis van de woonwagengedwongen (of ‘kampers’) saillant in het licht van de historische ontwikkeling van de zware misdaad in Noord-Brabant.

3.4.1 Vreemdelingenbeleid

De Vreemdelingenwet van 1849 (die met talrijke aanvullingen tot 1967 richtinggevend was voor het vreemdelingenbeleid in Nederland) verwelkomde iedere vreemdeling, tenzij die overlast veroorzaakte.¹⁰⁸ De centrale overheid, met de onlusten van 1848-1849 nog in het achterhoofd, wilde personen kunnen weren die de openbare orde zouden kunnen verstoren of als staatsgevaarlijk werden beschouwd. Belangrijker nog was dat men niet zat te wachten op bedelaars, landlopers en zwervers, zoals bleek uit de Kamerdebatten over de wet, die in het parlement door verschillende leden werd getypeerd als een ‘bedelaars- en vagebondenwet’.¹⁰⁹ Beschikken over voldoende middelen van bestaan was feitelijk het belangrijkste criterium (artikel 1) in de Vreemdelingenwet om toegang tot Nederland te kunnen krijgen.

Interessant is dat in dit debat teruggegrepen werd op de herinnering aan de ‘heydens’ en de ‘heydenjachten’ uit de eerste helft van de achttiende eeuw: regionale en lokale klopjachten op zwervende groepen zigeuners en ‘Joden’, die stevig vertegenwoordigd waren geweest in de Brabantse, Limburgse en Overijsselse plattelandsbendes.¹¹⁰ Dat waren ‘geen gewone vreemdelingen,’ betoogde Kamerlid baron Sloet tot Oldhuis ter ondersteuning van het wetsvoorstel, ‘maar een op zich zelf staande volksstam, die zich in benden en attroupen over verschillende landen verspreidden, en zich over het geheel van eene zeer ongunstige zijde door dieverijen en misdaden van allerlei soorten kennen deed’.¹¹¹ Die geschiedenis bleek meer dan honderd jaar later dus nog springlevend in hoe de centrale overheid tegen vreemdelingen aankeek. En dat

108 A.H.J. Swart, *De toelating en uitzetting van vreemdelingen* (Deventer, 1978), p. 10.

109 *Handelingen, 1848/1849*, pp. 625-661.

110 Dirks, 1850 en 1856. Van Kappen, 1965. A. Cottaar, *Kooplui, kermisklanten en andere woonwagengedwongen. Groepsvorming en beleid, 1870-1945* (Amsterdam, 1996).

111 *Handelingen, 1848/1849*, p. 646.

was met een tamelijk wantrouwend oog.¹¹² Gedurende de laatste decennia van de negentiende eeuw begonnen de centrale overheid en de lokale autoriteiten het bestaan van nomadische groepen steeds meer als een probleem te ervaren. Dit hing samen met het nieuwe fenomeen van woonwagens.¹¹³

3.4.2 Woonwagenbeleid

Woonwagenbewoners kregen vanaf het derde kwart van de negentiende eeuw te maken met een negatieve beeldvorming, maar niet alle (groepen) woonwagenbewoners hebben daar evenveel onder te lijden gehad. Centraal aspect van die beeldvorming (en het proces van etikettering dat ermee gepaard ging) was niet de (vermeende) buitenlandse origine van woonwagenbewoners (vreemdelingen). Veel belangrijker was het feit dat ze in een woonwagen woonden, het beeld dat ze over onvoldoende middelen van bestaan beschikten om zich ergens te kunnen vestigen en het feit dat zij een zekere mate van ongrijpbaarheid hielden in een samenleving die in toenemende mate gestructureerd werd. Gemeenten zaten niet op de woonwagenbewoners te wachten, temeer omdat zij sinds de Armenwet van 1870 verantwoordelijk waren voor de ondersteuning van armlastige personen binnen de gemeentegrenzen. Hoewel de (vermeende) aanslag op de armenkas in werkelijkheid nogal meeviel, was de angst hiervoor doorslaggevend voor de beeldvorming en voor de inkleuring van het woonwagenbeleid.

De Woonwagenwet van 1918 beoogde het aantal woonwagens in Nederland te beperken, maar het pakte precies andersom uit. Het aantal woonwagens steeg snel, omdat plaatselijke verordeningen waren vervallen en gemeenten ze niet meer konden weren. Veel gemeenten kozen vervolgens voor een ontmoedigingsbeleid. Verplichte standplaatsen werden aangewezen op de minst aantrekkelijke en dikwijls geïsoleerde plekken (aan de rand) van de gemeente. Er werd niet geïnvesteerd in die standplaatsen, geen aandacht besteed aan de woonwagenbewoners. Consistent gemeentelijk woonwagenbeleid kwam nergens van de grond. Van een goed geoutilleerd kamp zou immers een aanzuigende werking kunnen uitgaan.¹¹⁴ Pas toen de mobiliteit van de woonwagenbewoners werd beperkt – feitelijk een fundamentele inbreuk op het recht van elke burger

112 Lucassen, 1990, pp. 31-34.

113 Idem, pp. 56-57.

114 Cottaar, 1996, pp. 268-272.

om tijdelijk te verblijven waar die wil – daalde het aantal woonwagens drastisch. Dat gebeurde in 1943, op gezag van de Duitse bezetter. Na de oorlog werd deze beperking weer losgelaten. Woonwagenbewoners vielen weer onder de wet van 1918.

Het duurde maar een paar jaar, tot 1948, voordat de vooroorlogse discussie omtrent een trekverbod, concentratie in regionale kampen met adequate voorzieningen weer opnieuw begon. In de loop van de jaren vijftig werd het debat steeds meer gedomineerd door de gangbare, burgerlijke ideeën over heropvoeding en het ideaal van aanpassing. In 1968 kwam uiteindelijk de nieuwe Woonwagenwet tot stand. De wet had vooral de aanpassing van woonwagenbewoners aan de sedentaire samenleving tot doel. Er zouden regionale kampen worden ingericht, met speciale voorzieningen zoals een eigen school, een arts, welzijnswerkers en vaak zelfs een eigen kapel. Een trekverbod werd verkapt ingevoerd: rondtrekken mocht, maar een standplaats innemen buiten een regionaal kamp niet. En er werd een afstammingsbeginsel ingevoerd: burgers mochten niet meer in een woonwagen wonen, tenzij ze introuwden; en alleen afstammelingen van woonwagenbewoners behielden het recht op een wagen – als er een standplaats beschikbaar was.

Feitelijk versterkte de Woonwagenwet van 1968 de behandeling van woonwagenbewoners als een aparte bevolkingsgroep. Bovendien werd die beroofd van vrijwel alle traditionele manieren om inkomsten te verwerven, omdat die immers juist verbonden waren met hun ambulante bestaan. Het effect was dat in de jaren zeventig en tachtig steeds meer woonwagenbewoners afhankelijk raakten van een bijstandsuitkering. Het is de vraag of dit overwegend aan falend overheidsbeleid is te wijten, of dat de (arbeids)markt sowieso was veranderd en veel woonwagenbewoners zich tegelijkertijd onvoldoende wisten aan te passen. Buiten kijf staat in elk geval dat de wet van 1968 onder woonwagenbewoners de ervaring er niet bij te horen, negatief geëtiketteerd te worden en de afkeer van overheid en burgermaatschappij versterkte. Als groep werden ze vrijwel helemaal afgesloten; ze waren buitenstaanders.¹¹⁵ Dat verleden werkt tot de dag van vandaag door, omdat beide partijen ernaar wijzen om de huidige situatie te rechtvaardigen, of afwijkende gedragsrepertoires en eretegoeden te legitimeren. In het volgende hoofdstuk komen we terug op de rol van de ‘kampers’ in de Brabantse zware misdaad.

115 Idem, 277-282. J. Rath, *Minorisering: de sociale constructie van ‘etnische minderheden’* (Amsterdam, 1991). S. Khonraad, *Woonwagenbewoners, burgers in de risicomaatschappij* (Utrecht, 2000), passim.

3.5 De smokkeljaren 1830-1962

De rol van de plattelandsbendes raakte na 1800 dan wel binnen korte tijd uitge-speeld, maar al snel ontstond een nieuwe gelegenheidsstructuur, ditmaal voor smokkel. Deze was het gevolg van de landsgrens die tot stand kwam nadat de Belgische Opstand (1830) een breuk had veroorzaakt in het Verenigd Koninkrijk der Nederlanden en België een onafhankelijke staat werd. De gevolgen lie-ten niet lang op zich wachten.

Al in het laatste kwart van de negentiende eeuw werd bijvoorbeeld op grote schaal zout gesmokkeld, dat in België maar liefst tien cent per kilo goedkoper was dan in Nederland. Vrijwel al het zout dat in die tijd bijvoorbeeld in Tilburg en omgeving werd gebruikt, kwam illegaal uit België.¹¹⁶ Tijdens de Eerste Wereldoorlog werd petroleum, koffie, chocolade en peper gesmokkeld. En na de bevrijding van Brabant in de Tweede Wereldoorlog ontstond handel in zo ongeveer alle luxegoederen die in België al wel weer gemakkelijk te verkrijgen waren, maar in Nederland nog niet, zoals sterke drank, uiteenlopende rook-waar, dameskousen, motorfietsen, kindervagens, of binnen- en buitenbanden. Omgekeerd was er in België vraag naar Nederlands vee, landbouwproducten, oesters en garnalen.¹¹⁷ In de jaren vijftig van de twintigste eeuw werd de smokkel steeds grootschaliger en waren boter en sigaretten belangrijke attributen.

Hoewel er langs de hele grens gesmokkeld werd, ontwikkelde 't Heike zich in korte tijd tot een van de beruchtere nesten.¹¹⁸ De mannen uit dit dorp vormden de harde kern van de dieven, stropers en smokkelaars die in het Brabants-Belgische grensgebied rondspookten, maar ook de vrouwen lieten zich niet onbetuigd.¹¹⁹ De kleinhandel en smokkelhandel liepen volledig door elkaar en zo goed als iedereen nam eraan deel.¹²⁰ De meesten deden dat in de rol van dra-ger, dat wil zeggen: als iemand die met de smokkelwaar in een rugzak de grens over liep. Dit smokkelen gebeurde echter in opdracht van grotere organisatoren uit 't Heike, die tevens beschikten over contacten met obscure elementen in de grote steden.¹²¹ Hoewel de geschiedenis daarvan nog niet is geschreven, is de

116 P. Spapens & M. Willemsen, *Tilburgs kookbukske* (Liempde, 2002).

117 P. Spapens & A. van Oirschot, *Smokkelen in Brabant* (Hapert, 1988), p. 104.

118 Schreurs, 1947.

119 *Kamerstukken II*, Vergaderjaar 1995/96, 24 072, nr. 17, p. 15.

120 Schreurs, 1947.

121 Schreurs, 1947.

veronderstelling niet vergezocht dat het daarbij ook ging om personen die de gesmokkelde goederen afnamen en ze verkochten. Niet onbelangrijk is waarschijnlijk ook dat in de Eerste Wereldoorlog een flink deel van het Nederlandse veldleger vier jaar lang aan de zuidelijke landsgrens lag. De militairen, die uit alle delen van het land afkomstig waren, deden op grote schaal aan de smokkelpraktijken mee en ook dat zal de ‘Heikesmannen’ nieuwe contacten in andere delen van het land hebben opgeleverd.

De strijd tussen de smokkelaars en de douane werd in de naoorlogse jaren steeds grimmiger, waarbij aan de kant van de wetsovertreders de inzet van gepantserde auto’s of vuurwapengeweld niet werd geschuwd.¹²² De partijen werden groter – de ‘smokkelbak’ deed zijn intrede: een gepantserde vrachtwagen waar honderden kilo’s boter in konden – en dus ook de financiële belangen. Het *Brabants Dagblad* sprak jaren later nog van ‘een ware smokkelterreur’ in de jaren zestig. De krant interviewde een gepensioneerd postcommandant, die in 1963 in Luyksgestel aan het werk ging:

‘Een zwijgzaam wereldje, die smokkelaars. Als je ze had, dan had je ze, maar anders wisten ze nergens van. Ik heb ze altijd als sportieve deugnieten gezien. Hebben is hebben en krijgen is de kunst, was hun manier van doen. (...) Zij deden hun best om de smokkelwaar weg te krijgen, ik om ze te pakken. Dat was de hele zaak. Als zij linker waren dan ik, dan accepteerde ik dat. En ze hadden je nogal eens te pakken. Ze waren uitgekookt.’¹²³

Na 1962 kwam aan de georganiseerde smokkel geleidelijk een einde, toen de Benelux Douane-unie zijn beslag kreeg en iedereen voortaan zelf zonder risico de grens over kon om waren in te slaan die aan de overkant goedkoper waren.

3.6 De Zwarte Ruiter

Rondom die Brabantse smokkelpraktijken hangt altijd nog een romantisch aura. De strijd om het bestaan in armoedige, tamelijk geïsoleerde plattelandsregio’s, gekoppeld aan het kat-en-muisspel met handhavers en overheden. Ons kende ons, men zag weleens wat, er gebeurde weleens wat – en soms ook niet, omdat

122 Spapens & Van Oirschot, 1988.

123 *Brabants Dagblad*, ‘De kraaipeet: altijd met één punt omhoog’, 12 oktober 1985.

niemand het zag of omdat het eenvoudiger was om niet te kijken. Vanzelfsprekend was er in werkelijkheid weinig romantisch aan. Het bleef gesappel, een hard gelag; er vielen slachtoffers en niet veel mensen hadden er werkelijk profijt van. Een voorbeeld van romantisering is de geschiedenis van de Zwarte Ruiter, een Oost-Brabantse crimineel die werd geëerd met een bioscoopfilm die, behalve dan dat hij, onder andere, een inbreker, smokkelaar en overvaller was geweest, met de werkelijkheid weinig had uit te staan.

De echte Zwarte Ruiter heette Hans Gruijters.¹²⁴ Zijn bijnaam ontleende hij overigens aan een café met die naam dat door zijn broer werd gedreven, om de lezer niet op de gedachte te brengen dat hij op een paard beladen met smokkelwaar over de grens galoppeerde. Gruijters werd geboren in 1925 en groeide op in Beek en Donk. Zijn vader was niet onsuccesvol als handelaar in varkens, maar ook een drinker die naarmate hij ouder werd ook steeds onberekenbaarder werd en gewelddadig ten opzichte van het gezin, voor zover de kinderen nog thuis woonden. Vaders wil was wet, maar dat was in de Brabantse plattelandsgesinnen van die tijd niet ongewoon. Zijn moeder was goedmoedig en baarde maar liefst 21 kinderen. Hans was de op een na jongste en werd in materieel opzicht, naar de toenmalige maatstaven, redelijk verwend. Hoewel hij alleen de lagere school doorliep, wist hij zijn horizon te verbreden dankzij films, de radio, kranten en boeken.

Kort voor de Tweede Wereldoorlog was er in Nederland na de crisisjaren nog altijd weinig werk en in 1940 ging Hans op zijn vijftiende naar Duitsland om daar, net als duizenden andere Brabanders hadden gedaan, tijdelijk in de industrie te gaan werken. Na iets meer dan een jaar keerde hij terug. Het werken voor een baas had hem maar weinig kunnen bekoren en dat zou zo blijven.

Hij had altijd al blijk gegeven van een behoorlijke fantasie, maar nu begon hij zich ook merkwaardig te gedragen. In Duitsland had hij een legerpet en wat andere Duitse uniformstukken op de kop getikt die hij ook in Nederland – in de bezettingstijd – bleef dragen. We zouden dat nu wellicht kwalificeren als pubergedrag, maar hij begon om onbekende redenen ook fietsen te stelen, waarvoor hij in 1941 vier maanden tuchtschool kreeg.¹²⁵ Na zijn vrijlating stal hij weer

124 De beschrijving in deze paragraaf is ontleend aan drie bronnen: de biografische notitie door F. Ceelen, 'Hans Gruijters (1925-1980): de Zwarte Ruiter', website BHIC (1998), <https://www.bhic.nl/media/document/file/boekel-zwarte-ruiter.pdf>; de aantekeningen die Gruijters (in voorarrest, tussen 6 januari 1955 en 14 juni 1956) op verzoek van zijn advocaat boekstaafde over de jaren waarin zijn karakter gevormd werd, waarvan enkele fragmenten bewaard zijn gebleven, en R. Jagers, *De Zwarte Ruiter. Een Oostbrabantse bandiet, 1945-1957* (Amsterdam, 1982).

125 Jagers, 1982, p. 33. Ceelen, 1998.

een fiets, waarna hij, mede op aandringen van zijn ouders, een vierjarige ter beschikkingstelling van de regering (tbr) kreeg. Het ‘verraad’ van zijn ouders en het gelabeld worden als ‘gestichtsjongen’ hadden vermoedelijk een stevig traumatiserend effect.

Direct na de oorlog kwam de Zwarte Ruiter in de zwarte handel en de smokkel terecht. Eerst werkte hij samen met een oudere ervaren smokkelaar, maar al gauw ging hij zelfstandig opereren. Hans smokkelde spullen naar Duitsland, waar kort na de oorlog aan vrijwel alles gebrek was. Zijn materiële welvaart drukte hij uit met een luxe auto en fraaie kostuums en hij presenteerde zich naar de buitenwereld als succesvol zakenman. In 1945 trouwde hij met een meisje uit een goede familie en werd er een zoon geboren.

In de tweede helft van de jaren veertig namen de mogelijkheden om te smokkelen echter af. Dat kwam enerzijds door de gestaag vorderende wederopbouw en anderzijds doordat de politie, justitie en de douane weer efficiënter gingen functioneren.¹²⁶ De inkomsten liepen terug en kennelijk leidde dat bij Hans tot de nodige spanningen. Hij werd agressiever, begon een buitenechtelijke relatie, werd weer aangehouden voor het stelen van een fiets en veroordeeld tot een jaar gevangenisstraf. Na zijn vrijlating wist hij met de erfenis van zijn schoonvader een bedrijfje te beginnen, dat uitgroeide tot een handel in tweedehandsauto's. In 1949 ging het echter weer mis, toen hij voor een diefstal van geld en vijftig kilo spek tot zes maanden werd veroordeeld, met een proeftijd van twee jaar. In die periode hield hij zich rustig, maar direct erna begon hij opnieuw diefstallen te plegen, waarvoor hij diverse keren (relatief korte) celstraffen kreeg. Hij ging zich ook richten op autodiefstal en het illegaal invoeren van auto's, omdat de legale handel te weinig opleverde. Zijn bedrijf liep ook slecht doordat hij regelmatig in de gevangenis zat. Hans werd in deze periode ook gearresteerd voor het plegen van een geweldsdelict en voor het schieten met een stengun in de bossen.

Tot op dat moment waren de diefstallen te kenschetsen als gelegenheidsdelicten: de Zwarte Ruiter pikte dingen weg of brak in wanneer hij toevallig op een mogelijkheid stuitte. In november 1954 besloot hij echter om in één keer de financiële sores waarin hij verzeild was geraakt op te lossen met een overval op het postkantoor in Ravenstein. Ofschoon die wel goed voorbereid was – hij stichtte een brandje in een schuur bij Neerlangel, aan de dijk richting Dieden, om de aandacht van de politie in Ravenstein af te leiden –, raakte hij tijdens de uitvoering in paniek. Terwijl hij bezig was de openstaande brandkast te inspec-

126 Jagers, 1982, p. 42. Ceelen, 1998.

teren, kwam de postkantoorhouder onverwacht binnen. Hans schoot de man neer, waarna deze aan zijn verwondingen bezweek. In de weken erna volgde nog een reeks diefstallen. De politie had hem echter niet als verdachte in beeld. Dat veranderde toen hij eind december met zijn auto een bocht te ruim nam en op de verkeerde weghelft een fietser raakte, die als gevolg van het ongeval overleed. Gruijters reed door, maar zijn auto werd door getuigen herkend. Toen de politie op 1 januari bij zijn woning kwam om hem aan te houden, wist hij te ontsnappen. Hoewel nu gezocht en voortvluchtig, bleef hij met wat hulp van zijn minnares en een zus nog enkele dagen bezig met het plegen van vermogensdelicten. Op 6 januari 1955 overnachtte hij in een hotel in Tilburg, waar de eigenaar hem herkende van een signalement in de krant en de politie waarschuwde. Toen die arriveerde gaf hij zich zonder verzet over. Hij werd in 1957 in hoger beroep veroordeeld tot 15 jaar en tbs. De dwangverpleging had niet in de laatste plaats te maken met een vernietigend psychiatrisch rapport waarin de Zwarte Ruiter onder meer werd bestempeld als een psychopaat, kinderlijk infantiel en ongeremd impulsief.¹²⁷

Daarmee was het verhaal echter nog niet klaar. Verreweg zijn grootste faam verwierf de Zwarte Ruiter toen hij in 1957 uit de Scheveningse gevangenis wist te ontsnappen. De kranten pakten daarmee groot uit en schetsten een beeld dat het midden hield tussen een ‘ridderlijke rover’ en een gevaarlijke bandiet, die ook nog eens de autoriteiten te kijk had weten te zetten.¹²⁸ Dat hij onmiddellijk naar zijn vrouw en kind was gegaan, droeg natuurlijk ook bij aan het positieve beeld. Gruijters wist 35 dagen op vrije voeten te blijven voordat hij weer werd gearresteerd.

Deze schets overziende, lijkt vooral het laatste bedrijf te hebben bijgedragen aan zijn status als iconisch figuur. Hij werd daarnaast in Oost-Brabant meer gezien als een kwajongen dan als een ‘echte’ crimineel. In de kroeg was hij bovendien uiterst genereus en ook kinderen mochten ritjes maken met hem in zijn auto, soms met wel twintig tegelijk.¹²⁹ Gruijters was een allemansvriend die op misdaadgebied steeds gekkere bokkesprongen ging maken om zijn succes te kunnen blijven etaleren en zijn onafhankelijke levensstijl te kunnen

127 Jagers, 1982, p. 62. Ceelen, 1998.

128 Jagers, 1982, p. 72. De krantenkoppen logen er niet om: ‘Zwarte Ruiter ontsnapt uit Scheveningse cel. Zondagmorgen te Mierlo-Hout bij zijn woning gesignaleerd’ (*Helmondse Courant*), ‘Klap in het gezicht van justitie. Zwarte Ruiter ontsnapt uit strafgevangenis. Vijanden vrezin wraak. Met vijl en touwladder’ (*De Telegraaf*), ‘De zestiende sinds 1 januari. De Zwarte Ruiter ontvlucht uit “Scheveningen”’. Onderzoek door minister persoonlijk’ (*de Volkskrant*): Ceelen, 1998.

129 Jagers, 1982, p. 63. Ceelen, 1998.

voortzetten. In de huidige context zouden we hem eerst en vooral als veelpleger kenschetsen, die ondanks een veelbelovend begin in de smokkel niet in staat bleek om verder te groeien. Daarbij speelde zonder meer mee dat hij zijn impulsen inderdaad moeilijk kon controleren: als hij de kans kreeg om wat te stelen, dan deed hij dat zonder erbij na te denken en daarbij liep hij met regelmaat tegen de lamp. Een crimineel kopstuk was hij niet.

Dat de Zwarte Ruiter ook kwaliteiten had, bleek vooral na zijn vrijlating in 1966. Kennelijk had de psychiatrische behandeling succes gehad, want hij pleegde geen strafbare feiten meer. Hij hertrouwde en bleek in staat om een schoonmaakbedrijf op te zetten dat zou uitgroeien tot een firma met 35 medewerkers. Later werd hij eigenaar van een meubelbedrijf. Een poging om ook nog een carrière als volkszanger op poten te zetten had minder succes, al bracht hij het nog tot een televisieoptreden in Willem Duys' populaire programma *Voor de vuist weg*. Gruijters overleed in 1980. Op zijn bidprentje stond:

‘Het schrikbeeld van de armoe, de misère uit zijn kinderjaren, droeg hij steeds met zich mee. Met alle middelen probeerde hij aan een miserabel leven te ontkomen. Zijn hang naar romantiek, de dromen uit zijn jeugd, hij wilde er gestalte aan geven. Tijdens het harde gevecht om een menswaardig bestaan, troostte hij waar getroost moest worden, hielp hij waar hulp nodig was. Zo bleef hij mens onder de mensen.’

3.7 De bende van Oss

Ook de Bende van Oss geldt als zo'n romantisch icoon in het frame van de Brabantse misdaad. Onder die vlag gaan eigenlijk drie affaires, die met tussenpozen hebben plaatsgevonden. Leden van de bende van 'de baron' Marinus van Berkum schoten in 1893 wachtmeester Hoekman van de marechaussee dood. Hoekman kwam van buiten, was in hun ogen de vertegenwoordiger van het grote geld en het gezag dat de gewone man dwarszat. Omstreeks de jaren 1890 vormden 'de baron' en zijn zonen de harde kern van een 'crimineel milieu' dat 'de zelfkant van Oss' regeerde en een kleine 'guerrilla tegen de industrie' voerde, zoals criminoloog Nagel het formuleerde.¹³⁰ Pas toen een paar weken later op Palmzondag het graf bleek geschonden – opnieuw een actie uit de hoek van 'de baron' –, werd de zaak echt landelijk nieuws. Medio 1893 werd de bende

130 W.H. Nagel, *De criminaliteit van Oss* (Den Haag, 1949), pp. 36-46.

opgerold. Ruim twintig Ossenaren, inclusief Van Berkum zelf, zo bleek tijdens de berechting, waren heimelijk via Antwerpen naar Amerika gevlucht. Dat was de eerste affaire.

De tweede volgde dertig jaar later. Oss en vooral de dorpen in de omgeving werden vanaf 1924 een decennium lang geteisterd door een golf van roofovervallen, bedreigingen, brandstichtingen, verzekeringsfraudes, inbraken en mishandelingen. Veel meer dan voorheen was sprake van georganiseerde criminaliteit. Binnen die netwerken waren ook zeven families actief, wier criminele activiteit soms twee of drie generaties terugging – tot op de tijd van ‘de baron’. Politie en vooral de marechaussee zetten zwaar in: telde Oss (een stad van zestien duizend inwoners) eerst tien man gemeentepolitie en vijf man marechaussee, in 1934 kwam er vijftien man marechaussee bij. Na een klopjacht werden in 1934 de criminele netwerken opgerold. Iemand had de code van stilzwijgen doorbroken, er waren gesprekken afgeluisterd van criminelen die in de kazerne van de marechaussee vastzaten, kortom de muren van stilzwijgen vielen om.¹³¹ De overwinning op de misdaad werd bezegeld met een koninklijke medaille.

Over deze tweede episode, waarin over 1100 misdrijven en 1480 daders justitiële documentatie was opgebouwd, schreef Nagel zijn bekende proefschrift *De criminaliteit van Oss* (1949), althans over 80 dossiers, waarbij 71 bekende daders betrokken waren, goeddeels afkomstig uit die zeven families. Hij had daar in 1935, nog voor zijn afstuderen, op het hoogtepunt van de strijd tegen de Osse misdaad, informatie over verzameld en veldwerk voor verricht.¹³²

De derde affaire: de ‘kwestie Oss’ hield tot het begin van de Tweede Wereldoorlog de gemoederen bezig, al ging dat over de hoofden van de lokale bevolking heen. Centraal stond diezelfde marechaussee, haar lokale machtsstrijd met de politie en de spanningen landelijk in de confessionele politiek. De ‘kwestie Oss’ werd inzet van antiroomse en antisemitische agitatie, tot aan vechtpartijen in de Tweede Kamer zelf. Aanleiding was dat de marechaussee (toch al onheus en te rijkelijk beloond, vonden velen in Oss en omstreken, met die koninklijke onderscheiding) in het kader van een voortvarende law-and-order-aanpak achter plaatselijke notabelen aanging die verdacht werden van zedenmisdrijven (twee Osse pastoors en een grote fabrikant). Den Haag kwam de Brabantse regio opschonen. Maar daar stak de Brabantse procureur-generaal een stokje

131 J. Smeets, *De affaire Oss. Van lokaal conflict tot nationale rel* (Amsterdam, 2001).

132 Nagel, 1949, p. 33. Zie ook: K. Schuyt, *Het spoor terug. J.B. Charles/W.H. Nagel (1910-1983)* (Amsterdam, 2010), pp. 61-65 en 208-214; en over deze biografie: F. Bovenkerk, ‘Willem Nagel als criminoloog’, *Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit*, 2(2), 2012, pp. 70-79.

voor. Hij onthief de marechaussee van haar taak. Met een Haagse rel tot gevolg: de rooms-katholieke minister van Justitie Goseling bemoeide zich met de zaak, werd teruggefloten door de Tweede Kamer en trad uiteindelijk af.¹³³ Via de omweg van deze politieke affaire kwam er hoog accent op de processen die tot 1939 tegen de Osse criminelen werden gevoerd. En dat materiaal gebruikte Nagel weer in zijn empirische studie naar de criminaliteit van Oss. Het werd een mediahype, die criminaliteit in Oss, al vertaalde zich dat niet in de verkoopcijfers van Nagels boek.¹³⁴ De naam van Oss kwam in de canon van Nederlandse criminele broeinesten.

Achtergebleven gebieden en achterstandsbuurten in steden stonden in de jaren dertig en veertig trouwens meer dan ooit tevoren in de belangstelling, zeker ook het zedelijk verval en de criminaliteit die daar – van oudsher – zou heersen.¹³⁵ Pompe was in 1938 in Utrecht met een reeks ‘Criminologische Studiën’ begonnen. Jens promoveerde daar in 1940 op een sociologische studie over criminele families in drie slechte buurten. Eerder al schreven Kempe en Vermaat over criminaliteit in Drenthe en onder leiding van de Amsterdamse geograaf en etnoloog Steinmetz was een reeks dissertaties tot stand gekomen die de leefomstandigheden in kleinere gemeenten in Nederland portretteerden. Schreurs’ proefschrift uit 1947 ging uitvoerig in op de criminaliteit en smokkel in het grensgebied bij het kerkdorp St. Willebrord en wees op de relatie tussen armoede, slechte huisvesting, opvoeding, vrijetijdsbesteding, feesten en criminele activiteit.¹³⁶

Maar bestond er nu echt zoiets als ‘het geval Oss’? De psychiater Casparie trok vanuit zijn forensische praktijk een vergelijking met andere vermeende broeinesten van criminaliteit in Noord-Brabant en concludeerde dat de criminaliteitsgolven in Oss zich niet uit een psychopathologie lieten verklaren, evenmin uit onwil om te werken. Noch zag hij er een direct verband tussen armoede, roofovervallen en vermogensdelicten – criminaliteit uit lijfsbehoud. Er was

133 Smeets, 2001, pp. 191-199. M. Schouten, *De zaak Oss* (Amsterdam, 1982).

134 Het proefschrift was in een enorme oplage van 5000 exemplaren gedrukt. De uitgever verkocht er eind jaren vijftig 4000 van aan De Slegte. De gemeente Oss kocht er zo veel mogelijk op, om de ‘onwelkome boodschap’ over crimineel Oss te smoren: Schuyt, 2010, pp. 214-215.

135 G.Th. Kempe, ‘50 jaar criminologie in Nederland’, in: *Gedenkboek Psychiatrisch-Juridisch Genootschap* (Amsterdam, 1957), pp. 65-101.

136 L.F. Jens, *Criminaliteit te Utrecht in verband met familie en wijk* (Utrecht, Nijmegen, 1940). Schreurs, 1947. G.Th. Kempe & J. Vermaat, *Criminaliteit in Drenthe* (Utrecht, Nijmegen, 1939). H. van Rooy, *Criminaliteit van stad en land: Nijmegen en omstreken* (Utrecht, Nijmegen, 1949).

veel criminaliteit in Oss, maar een fundamenteel onderscheid met die andere centra kon Casparie niet beargumenteren.¹³⁷ Ook Nagel (1949) toetste een reeks van verklarende hypothesen. Hij was in zijn interviews met delinquenten ‘ingebeelde nood, nijd en wrok’ tegengekomen – een vorm van relatieve deprivatie –, legde een verband met drankmisbruik, leiderschap van voorbeeldfiguren en groepsdynamica. Hij constateerde dat veel geweld uit frustratie tegen de overheid gericht leek, een houding die misschien wel terugging tot op de ‘wingerwesten’ en de achtergestelde positie van de Generaliteitslanden tijdens de Republiek. Maar een overkoepelende en/of verklarende criminologische of sociologische theorie presenteerde Nagel niet. Dat er in Oss van een echt bendewezen sprake was geweest, zoals dat in de Amerikaanse literatuur van die tijd werd beschreven, met een vaste arbeidsverdeling, specialisatie en onderlinge beschermings- c.q. afschermingsstructuren, gaat Nagel toch net te ver. De criminele groepen kenschetste hij als ‘exponenten van het hele milieu’, gelegenhedsfiguraties van personen uit hetzelfde milieu, met een ervaren onaantastbaarheid, gesterkt door het zwijgen van de Osse gemeenschap: het waren boeven, er heerste angst, maar het waren ook *onze* boeven en samen vormden ze een front op het moment dat politie en justitie daadwerkelijk ingrepen.

De Bende van Oss bleef tot de verbeelding spreken. Onder politiemensen niet in de laatste plaats. Rijksveldwachter Blaauw was kort na de Tweede Wereldoorlog groepscommandant te Heesch, net ten zuiden van Oss. ‘Nakomelingen van de Osse bende zeker’, verzuchtte hij wanneer zijn wachtmeesters weer eens een kippendief of andere kleine crimineel uit Oss te pakken hadden.¹³⁸ De Bende van Oss appelleert tot op de dag van vandaag aan een bepaalde misdaadromantiek van gewone mannen, verraad en liefde, zoals ook blijkt uit de gelijknamige speelfilm die in september 2011 in première ging en openingsfilm was van het Nederlands Filmfestival. Ongeveer tegelijkertijd bracht Luuk Bouwman zijn documentaire *Donker Oss* uit: een zorgvuldig onderzoeksverslag dat de nazaten van de kopstukken van destijds aan het woord laat. Het verhaal van die kinderen en kleinkinderen in Nederland biedt allerm minst een rooskleurig beeld. In hun privéleven hebben zij voortdurend ervaren dat ze in een kwaad daglicht stonden. De mensen zwegen kennelijk tegenover politie en justitie, maar namen tevens afstand – een eeuw later nog steeds. Ze wisten wie de boeven waren geweest en dat stigma beklifde lang.

137 J. Casparie, *Beschouwingen over de criminaliteit in Oss e.o. vergeleken bij die in andere centra van Noord-Brabant. Bijeenkomst, gehouden op 2 december 1933 te Amsterdam* (Amsterdam, 1934).

138 J.A. Blaauw, *Moord op een diender* (Utrecht, 2011), p. 235.

3.8 Onmaatschappelijkheid

Kort na de Tweede Wereldoorlog verwierven instituten als het Economisch Technisch Instituut Noord-Brabant (ETIN) en het Provinciaal Opbouwinstituut Noord-Brabant (PON) enige renomme met gedetailleerde (soms vertrouwelijke) studies over plekken in Noord-Brabant waar armoede, werkloosheid en zedelijk verval heersten; plaatsen en gebieden die zonder overheidsingrijpen niet mee zouden kunnen komen in ‘Het nieuwe Brabant’ dat commissaris der Koningin Jan de Quay met zijn Welvaartsplan (1947) voor ogen had. De hoofdlijn hiervan was dat de landbouw geen gelijke tred hield met de bevolkingsgroei zodat industrialisatie noodzakelijk was. Maar al te snelle en ingrijpende industrialisatie zou tot ontworteling leiden en verlies van de regionale katholieke identiteit – daar waren de bestuurders bang voor. De oprichting van het PON zelf was feitelijk een blijk van toenemende overheidszorg voor de negatieve gevolgen van de onvermijdelijke, snelle industrialisatie.¹³⁹ Het moest geleidelijk, herkenbaar voor die plattelandsbevolking en gericht op werkgelegenheid zo dicht mogelijk bij (t)huis.

Gedurende de jaren vijftig was onmaatschappelijkheid een voortdurend aandachtspunt. Er werd onderzoek gedaan, gevolgd door conclusies en adviezen, waar weer maatschappelijke initiatieven uit voortkwamen. Kennelijk vielen onmaatschappelijke of asociale gezinnen de beleidsmakers steeds meer op. Of was het die diepwortelende angst voor de stad met zijn atomistische, ontwortelde en onpeilbare bewoners, waar de Franse socioloog Émile Durkheim decennia eerder al over had geschreven? Hoe dan ook, de onderzoeksrapporten volgden elkaar in hoog tempo op. Over de Noord-Brabantse Kempen met zijn onstabiele bestaansbasis, verzwakkende sociale verbanden en eenzijdige industriële werkgelegenheid in de sigarenproductie. Over de ingewikkelde gemeente Etten met zijn hoge werkloosheid, laag opleidingsniveau en geringe inkomens, waardoor jongeren wegtrokken. Tot Etten behoorde ook het kerkdorp St. Willebrord, waar mensen in erbarmelijke omstandigheden woonden. De onderzoekers waren niet te beroerd voor een moralistische waarschuwing. ‘Wel kan bij contactisch optreden, de hevige emotionaliteit der St. Willebrorders tot eigenaar-

139 J. Walravens, ‘Lonkend perspectief of afschrikwekkend toekomstbeeld, het welvaartsplan voor Noord-Brabant (1947-1949)’, in: P. de Kroon (e.a.), *In verband met Brabant. Beschouwingen bij het vijftigjarig bestaan van het PON* (Gemert, 1997), pp. 13-34. Idem, ‘“Een belangrijk werk vraagt uw aandacht.” Het Nieuwe Brabant als getuige van een verleden tijd’, *Brabants Heem*, 47, 1995, pp. 125-134.

dige conflicten leiden,’ schreven ze, ‘doch weet men bij dezelfde mensen bezieling te wekken, dan ligt hun prestatievermogen boven normaal.’

In oktober 1946 presenteerde het ETIN zelfs een studie die specifiek over ‘t Heike (St. Willebrord) ging – ‘strikt vertrouwelijk’, ‘in verband met het sociale probleem in dit dorp’. De rapporteur was merkbaar geschrokken over wat hij tijdens zijn tiendaagse rondgang in het dorp had aangetroffen en wond er geen doekjes om: het industrialiseren van St. Willebrord is een farce, als aan de onderliggende problemen niet eerst iets wordt gedaan. De toestand waarin de mensen wonen is ongekend slecht. Het schoolverzuim het hoogste van de regio. ‘Van opvoeding kan in St. Willebrord immers niet bepaald worden gesproken; de ouders voeden hun kinderen, zoals zij hun vee en pluimvee verzorgen, maar zij voeden hun kinderen niet op.’ Alles kan, kinderen kennen geen regels en orde. Zedelijkheid is ver te zoeken. De jeugd leeft ‘in totale ongebondenheid’; de ouders houden geen toezicht, politietoezicht is er nauwelijks en over het ‘versplinterde bestuursapparaat’ van de drie gemeenten waar St. Willebrord toe behoort, is de rapporteur evenmin vrolijk. Er heerst achterdocht jegens de overheid:

‘De Willebrorder is gesloten van aard en niet bang voor een leugen vooral tegenover vreemdelingen, in wie hij meestal niet meer kan zien dan een spion voor den fiscus of de politie. [...] Uiterlijk is er aan de jeugd de laatste tientallen van jaren wel iets geschaafd, dat is te merken aan het feit, dat men tegenwoordig als vreemdeling door St. Willebrord kan lopen zonder door de jeugd te worden gestenigd, maar daar is ook alles mee gezegd. Ik vermoed, dat de jeugd van het Heike meer broadminded is geworden door de vele smokkelreizen naar Rotterdam en andere steden in West-Nederland.’

Voordat er op het gebied van industrialisatie en economische verbetering iets kan worden ondernomen, besluit de rapporteur, moet er structureel worden ingegrepen op de onderliggende sociale en morele misstanden en dient – een uitzonderlijke uitspraak in rapporten van ETIN of PON – de diep in de geschiedenis verankerde criminaliteit te worden bestreden.¹⁴⁰

Er verschenen rapporten over Loon op Zand en Kaatsheuvel, Waspik, Rucphen, Roosendaal en Nispen, Oss en tal van andere plekken, die – opvallend genoeg – vanuit de criminele geschiedenis van Noord-Brabant, net als St. Wille-

140 [L. Jansen], *Het probleem St. Willebrord* (Tilburg, 1946).

brond en 't Heike, allerm minst onbekend waren. Maar over criminaliteit gingen die rapporten eigenlijk nooit. Het lijkt wel of dat buiten het blikveld van de onderzoekers en hun gemeentelijke of provinciale opdrachtgevers viel. Of er misschien expres buiten werd gehouden, omdat in een provincie in opbouw, bij het heersende optimisme en ongebreidelde vertrouwen in de toekomst, geen ruimte kon zijn voor zo iets negatiefs als criminaliteit. Dat paste simpelweg niet in de zorgvuldig geconstrueerde maakbaarheidsutopie van de jaren vijftig en zestig. Mensen zijn verbeterbaar, Brabanders in het bijzonder.

3.9 Besluit

Hoe beknopt ook, de schets in dit hoofdstuk laat zien dat in Noord-Brabant een aantal ontwikkelingen terug te vinden is, die de voedingsbodem voor criminaliteit bevorderden, of toch op zijn minst niet bijdroegen aan de gezagsgetrouwheid. Het langdurige krijgsbedrijf op Brabants grondgebied leidde tot (extra) armoede en ontvolking op het platteland en betekende na afloop van de conflicten dat allerlei krijgsvolk waar geen em plooi meer voor was in het gebied bleef hangen. Ook in Staats-Brabant was het gezag niet bijzonder sterk aanwezig: de jurisdicties waren relatief groot, dunbevolkt en bosrijk en vormden een thuishaven voor plattelandsbendes, die ook nog eens handig gebruikmaakten van de grenzen. Na het verdwijnen van deze bendes zorgde de nieuwe Belgische landsgrens vrijwel onmiddellijk voor een nieuwe gelegenheidsstructuur, die tot begin jaren zestig van de vorige eeuw in stand bleef. Dat de historische omstandigheden hebben geleid tot een afkeer van het gezag gaat als conclusie wat te ver. Maar het adagium ten opzichte van gezagsdragers: 'maak ze niet wijzer dan ze zijn', is een rode draad in veel verhalen en anekdotes.

Wijkt Noord-Brabant daarmee substantieel af van andere gebieden in Nederland? Zoals hiervoor kort werd gememoreerd waren er ook plattelandsbendes actief in Overijssel en Limburg. Overijssel kende echter niet de oorlogshistorie van Noord-Brabant en werd als integraal deel van de Republiek ook nooit behandeld zoals Staats-Brabant. Uiteraard werd er ook over de Duitse grens gesmokkeld, maar nooit op dezelfde schaal als in het zuiden. Noord-Brabant en Limburg worden daarentegen vaak in één adem genoemd als het om georganiseerde misdaad gaat. De Limburgse criminele historie is dan ook aardig vergelijkbaar met die van Noord-Brabant. Niet voor niets scoorde deze pro-

141 H. Litjens, *De criminaliteit in Limburg. Een historisch overzicht* (Maastricht, 1973).

vincie in de criminaliteitsstatistieken al voor de Tweede Wereldoorlog hoog.¹⁴¹ Ook hier lijken de grensligging en het ervaren isolement ten opzichte van de Republiek en het Koninkrijk geen onbelangrijke factoren te zijn.

Zware criminaliteit in Noord-Brabant sinds de jaren zestig van de twintigste eeuw

In dit hoofdstuk vervolgen we onze historische schets met een analyse van de vormen van zware misdaad waarop het Brabantse milieu zich richtte toen het grootschalige smokkelen als inkomstenbron gedurende de jaren zestig godeldeels was weggefallen. Het is vanaf deze periode, dat de zeven families uit ons onderzoek volop in beeld beginnen te komen. Zodoende beschrijft dit hoofdstuk feitelijk ook hun parcours in de Brabantse criminaliteit. In paragraaf 4.1 schetsen we de grootschalige vermogenscriminaliteit, de alcoholstokerij en de amfetamineproductie en -handel in de jaren zestig en zeventig. Vervolgens gaat paragraaf 4.2 in op de drugscriminaliteit die zich vanaf de jaren tachtig almaar meer ging manifesteren. In paragraaf 4.3 komen enkele meer recente ontwikkelingen aan de orde. We eindigen met een kort besluit (paragraaf 4.4).

4.1 Vermogenscriminaliteit, alcoholstokerij en amfetamine (jaren zestig en zeventig)

De grootschalige smokkel was vanaf het begin van de jaren zestig niet meer lucratief. Welke impact dat heeft gehad op het Brabantse criminele milieu is nog nauwelijks wetenschappelijk onderzocht. Het lijkt erop dat de kleinere uitvoerders – de dragers – voor zover ze er al niet eerder mee waren gestopt als gevolg van de schaalvergroting en het toegenomen geweld dat gepaard ging met de smokkel, accepteerden dat aan de mogelijkheden om wat bij te verdienen een einde was gekomen. De sterke welvaartsgroei die zich vanaf de jaren vijftig manifesteerde zal dat lot ongetwijfeld ook draaglijker hebben gemaakt. Voor de criminele kopstukken achter de smokkel lag dat vermoedelijk anders. Ze konden vanzelfsprekend terug naar de basis: het plegen van vermogenscriminaliteit. Al gauw kwamen er echter ook nieuwe marktkansen tot ontwikkeling.

4.1.1 Grootschalige diefstallen

Gestolen goederen moeten net zoals gesmokkelde goederen, weer worden afgezet. Dat kan in het klein vanuit de kofferbak, maar het is veel efficiënter om ze weer terug te brengen in het reguliere verkoopcircuit. Het is geen al te boude veronderstelling dat contacten met helers in Nederland en België die in het smokkeltijdperk waren opgebouwd, de Brabantse criminelen ook een afzetmogelijkheid boden voor grote hoeveelheden gestolen spullen.

In de jaren zestig en zeventig begonnen nieuwe gewelddadige criminele groeperingen zich te manifesteren. Hierin zat een belangrijk aandeel van woonwagengebwoners ('kampers'). De verklaring hiervoor wordt wel gezocht in de ontwikkelingen die in het voorgaande hoofdstuk werden geschetst. Mede als gevolg van het overheidsbeleid kregen de 'kampers' het etiket opgeplakt van een deviante subcultuur en werden ze systematisch losgemaakt van hun gangbare middelen van bestaan.¹⁴² Ze werden bovendien eind jaren zestig, begin jaren zeventig bewogen (en soms gedwongen) om zich te vestigen op grote, regionale woonwagencentra, waar door overbevolking, gebrekkige voorzieningen en massawerkloosheid, al snel sprake was van een concentratie van problemen.¹⁴³ Deze centra lagen vaak afgelegen en de afkeer van alles wat met de overheid en het beleid van de burgermaatschappij te maken had, was groot. Van deze omstandigheden konden de criminele elementen onder de woonwagengebwoners profiteren.

Een voorbeeld van zo'n criminele groepering die vooral uit 'kampers' bestond, is de zogenoemde Kempenbende. Die telde in de jaren zeventig van de twintigste eeuw ruim vijftig leden en pleegde zo'n tweehonderd bedrijfsinbraken en overvallen. Het begon met textiel en leren kleding, later werden radio- en televisiezaken, juweliers en antiekwinkels beroofd.

Erg subtiel ging dat allemaal niet. Net als in de smokkeltijd werden afzettingen van de politie geramd, achtervolgers beschoten en werd er kwistig met kraaienpoten gestrooid. 'Ze pikten 's morgens een dure BMW,' vertelde toenmalig officier van justitie Duijx, 'haalden de achterbank eruit en lasten achterin een zware stalen balk. Daarmee reden ze naar een winkel, magazijn of opslagplaats en ramden achteruitrijdend de voorgevel.' Terwijl de chauffeur achter het stuur bleef zitten en een ander op de uitkijk ging staan om met een geweer eventuele ooggetuigen op afstand te houden, begonnen twee mannen razend-

142 Bijvoorbeeld: Khonraad, 2000.

143 I. van Leiden, B. Bremmers & H. Ferwerda, *Met grof geschut. Reconstructie van een moordonderzoek binnen de criminele woonwagenwereld* (Apeldoorn, 2014).

snel de voorraad in te laden. Na terugkeer in het woonwagenkamp werd de buit uitgeladen en de wagen ergens achtergelaten en in brand gestoken. 'Zo ontstond in Brabant een bendewezen dat in Nederland ongekend was.'¹⁴⁴

De kranten in Brabant, en trouwens in heel Nederland, berichtten onophoudelijk over het ongebreidelde geweld, de omvangrijke buit en vooral de ogenschijnlijke onaantastbaarheid van de bende en de criminele families die daar deel van uitmaakten. 'Terreur in Kempen. Nachtelijke strijd tussen politie en onderwereld', kopte het *Eindhovens Dagblad* op 13 oktober 1977. 'Achtervolgingen met snelheden van tegen de honderdtachtig kilometer per uur doen zich vrijwel elke week wel een paar keer voor en in vrijwel alle gevallen moet de politie het opgeven.' Het ontbrak de politie aan geschikt materieel en aan mankracht.¹⁴⁵

'Het navrante van de nachtelijke criminaliteit in Zuid-Oost Brabant is dat iedereen weet wie de daders zijn. De politie kent ze zelfs bij naam, maar kan niets beginnen (...). Het is een publiek geheim, dat het merendeel van die daders gezocht moet worden in bepaalde woonwagencentra, waar een politie-optreden door de publieke opinie al gauw wordt geïnterpreteerd als een razzia. De toenmalige minister Van Agt deelde de Kamer mee dat zulke acties vermeden zouden worden.' (aldus *De Telegraaf* in een retrospectief op 22 juni 1985)

In 1979 werden dan toch negen verdachten aangehouden tijdens een voor die tijd ongekend grote actie op drie woonwagenkampen, waarbij 160 politiemensen werden ingezet. Hoofdverdachte Toon P. kreeg in 1980 negen jaar cel. Vanaf september 1984 vond opnieuw een serie overvallen, etalagekraken en berovingen plaats. De politie herkende de manier van werken van Toon P., maar die zat in de gevangenis. Uit recherchewerk bleek echter al snel dat de overvallen samenvielen met de verloftijden van Toon P. Maar de Verlofadviescommissie voor langgestraften baseerde zich bij haar afwegingen nooit op adviezen van de politie. Na vijf jaar werd Toon P., vanwege goed gedrag, voorwaardelijk in vrijheid gesteld. Eén dag daarna, aldus *De Telegraaf*, 'reed hij in z'n gloednieuwe Mercedes van 60.000 gulden met de nieuwe Kempenbende naar Uden om het handwerk dat hij al maandenlang tijdens z'n proefverlof weer ter hand had genomen, voort te zetten.' Aldaar pleegde de bende een grove roofoverval op

144 *De Telegraaf*, 'De terugkeer van de Kempenbende', 22 juni 1985.

145 Zo bevestigden ook de oud-politiemensen die voor deze studie werden geïnterviewd.

een weduwe met twee zonen, die 4.500 gulden bewaarden in een kartonnen doos in de slaapkamer. Toon P. werd eind 1984 opnieuw opgepakt en tot veertien jaar cel veroordeeld.

Een ander type diefstal dat onder meer gelieerd wordt aan de woonwagenwereld, is autodiefstal. De Kempenbende, bijvoorbeeld, had tussen 1977 en 1979 niet alleen voor zo'n tien miljoen gulden aan spullen buitgemaakt met diefstallen, maar ook 200 BMW's en Mercedessen gestolen. Deze vorm van criminaliteit komt in Noord-Brabant (en in Limburg) vaker voor dan gemiddeld in Nederland.¹⁴⁶ Bij de verwerking van de gestolen auto's bestaat nadrukkelijk een verband met de onderkant van de legale autobranche. In het grijze gebied tussen de legale en illegale autobranche gaat het over kleine bedrijven die handelen in oudere gebruikte wagens en schadeauto's of auto-accessoires, alsmede over spuitereien, sloopbedrijven, verhuurbedrijven en firma's die gebruikte voertuigen importeren en exporteren.¹⁴⁷ Voor het omkatten of strippen van gestolen voertuigen zijn doorgaans speciale gereedschappen en materialen nodig, die alleen bij (garage)bedrijven voorhanden zijn. Bovendien zijn kennis en vaardigheden nodig, waarover alleen mensen beschikken die regelmatig met voertuigen werken, of hebben gewerkt.¹⁴⁸

Tot slot staat Nederland binnen de Europese Unie al jarenlang zeer hoog op de lijst van landen waar het grootste aantal ladingdiefstallen wordt gepleegd. Daarbij wordt de hele vrachtwagen gestolen, maar is de lading het doelwit. Binnen ons land vinden deze diefstallen vooral op de as Rotterdam-Venlo plaats.¹⁴⁹ Ook zijn in Brabant criminele samenwerkingsverbanden actief die op grote schaal goederen stelen uit magazijnen van bedrijven, in de regel op bedrijfsterreinen. De informatie die over de daders beschikbaar is, laat zien dat hun achtergrond dezelfde is als die van ladingdieven.¹⁵⁰ Onderzoek van het toenmalige team Ladingdiefstallen van de Bovenregionale Recherche Zuid-Nederland maakte duidelijk dat sprake was van een omvangrijk netwerk van helers die, zo vermoedden de rechercheurs, ladingen op bestelling lieten weghalen.

146 T. Spapens, *Georganiseerde misdaad en strafrechtelijke samenwerking in de Nederlandse grensgebieden* (Antwerpen, Oxford, 2008).

147 H. Moerland & F. Boerman, *Georganiseerde misdaad en betrokkenheid van bedrijven* (Arnhem, 1999), p. 55.

148 T. Spapens & C. Fijnaut, *Criminaliteit en rechtshandhaving in de Euregio Maas-Rijn* (Antwerpen, Oxford, 2005).

149 J. Kuppens, E. de Vries-Robbé, I. van Leiden & H. Ferwerda, *Zware jongens op de weg. Een onderzoek naar georganiseerde diefstal in de wegtransportsector* (Arnhem, 2006), p. 19.

150 Spapens, 2008.

4.1.2 Alcoholstokerij

Met het illegaal stoken van alcohol was men in Noord-Brabant op kleine schaal van oudsher bekend.¹⁵¹ Al voor de Tweede Wereldoorlog werden stokerijen opgerold. De grootschalige illegale alcoholstokerij ontstond echter in de jaren zestig van de vorige eeuw. De verklaring hiervoor was dat Belgische stokers, die over de nodige expertise beschikten, uitweken naar Nederland vanwege de hoge straffen in hun thuisland. Zij deden daarbij vooral een beroep op hun oude smokkelcontacten. De 'Hollandse handelsgeest' leidde ertoe dat de capaciteit van de stokerijen sterk werd vergroot. De eerste grootschalige illegale alcoholstokerij werd in 1968 opgerold in Sint-Oedenrode. In de tien jaar daarna volgden er nog 65. Op zeven na bevonden alle stokerijen zich in Noord-Brabant of Limburg.¹⁵² De alcohol werd voornamelijk in België afgezet. Aan dit probleem werd mede een eind gemaakt doordat de overheid het de stokers vrijwel onmogelijk maakte om aan de grote destillatiekolommen te komen die ze nodig hadden. Zoals we hierna zullen zien, was het trouwens niet voor het laatst dat de overheid probeerde om producenten van illegale goederen de toegang tot noodzakelijke productiemiddelen te ontzeggen.

4.1.3 Amfetamine

Amfetamine is in Nederland pas in 1976 opgenomen in Lijst I van de Opiumwet. Daarmee was ons land later dan andere landen, waar het middel al (veel) langer verboden was. In ons land was amfetamine tot dan toe gewoon verkrijgbaar bij de apotheker en werd het door artsen bijvoorbeeld voorgeschreven als vermageringsmiddel.¹⁵³ De consequentie was dan ook dat Nederland bronland was voor de uitvoer van amfetamine. Met name Zweden, een van de bestemmingslanden, had daarop grote kritiek. Die groeiende stormachtig toen in 1967 amfetaminesmokkelaar Kalle P. zich in Limburg vestigde en van daaruit de Zweedse markt ging bedienen. Hij was in zijn eentje verantwoordelijk voor het overgrote deel van de invoer van amfetamine in dat land. Al gauw bleek dat hij nuttige contacten had opgebouwd met Limburgse criminelen, aangezien die als

151 P. Spapens & P. Horsten, *Tappen uit een geheim vaatje, de geschiedenis van de illegale alcoholstokerijen in Nederland* (Hapert, 1990).

152 Spapens & Horsten, 1990.

153 R.A. Gonsalves & G.J. Verhoog, *Mr. Gonsalves: memoires* (Amsterdam, 1999), p. 170.

smokkelaars werden aangehouden in Zweden. P werd in 1972 door Nederland gearresteerd en uitgeleverd.

Dat zijn Nederlandse contacten het werk hebben voortgezet, ligt voor de hand. Ook doken, nadat amfetamine was opgenomen in de Opiumwet, al gauw illegale laboratoria op, waarbij ook Noord-Brabant zich manifesteerde, met inbegrip van een aantal leden uit de families die we in dit onderzoek bestuderen. Zo werd in 1984 bijvoorbeeld een amfetaminelaboratorium in Best ontmanteld.¹⁵⁴ In de jaren tachtig zou volgens de toenmalige Centrale Recherche Informatiedienst Nederland zelfs zijn uitgegroeid tot de belangrijkste producent van am-fetamine in de wereld.¹⁵⁵ Afgaande op de inbeslagnames waren de belangrijkste afzetgebieden eind jaren tachtig en begin jaren negentig Scandinavië, Groot-Brittannië, Duitsland en België.¹⁵⁶

4.2 Drugsriminaliteit wordt leidend (jaren zeventig tot heden)

4.2.1 De import van verdovende middelen

Met de ontwikkeling van de jeugdcultuur in de jaren vijftig van de vorige eeuw raakte het gebruik van verdovende middelen ook in Nederland in zwang. Vanaf de tweede helft van de jaren zestig werden hasjiesj en marihuana steeds populairder, om te beginnen in steden als Amsterdam. Het duurde dan ook niet lang voordat de ‘Wallenpenoze’ de markt en de winstmogelijkheden ontdekte en schaalvergroting zijn intrede deed. Dit wordt geïllustreerd door de zaak ‘Lammie’ uit 1974, waarbij het ging om een viskotter die enkele duizenden kilo’s softdrugs vervoerde.¹⁵⁷ Het transport was mede georganiseerd door Frits ‘van de Wereld’, de eigenaar van een café op de Zeedijk die ook actief was in de prostitutie en met gokken, de handel in illegale sigaretten en heroïnesmokkel.¹⁵⁸

Hoe dit historisch precies in zijn werk is gegaan, is nog altijd onduidelijk, maar in de jaren tachtig ontstond ook een warme samenwerking met Brabantse

154 R. Weijnenburg, *Drugs en drugsbestrijding in Nederland. Een beschrijving van de aanpak van het gebruik en misbruik van en de (illegale) handel in verdovende middelen* (Den Haag, 1996), p. 135.

155 Zie: KLPD, *Synthetische Drugs* (Zoetermeer, 1993).

156 Weijnenburg, 1996, p. 132.

157 Middelburg, 2000.

158 Idem.

criminel. De import van verdovende middelen vergt investeringskapitaal en de voormalige smokkelaars hadden dat in ruime mate voorhanden.¹⁵⁹ Ook beschikten ze over de nodige smokkelexpertise en criminele contacten in het buitenland bij wie ze de drugs konden afzetten. Dat men elkaar goed kende wordt bijvoorbeeld geïllustreerd door het feit dat Amsterdamse en Brabantse criminelen eind jaren tachtig het beruchte ‘barretje Hilton’ frequenteerden. Toen Klaas Bruinsma daar in 1991 op het parkeerterrein werd geliquideerd, was ‘kamper’ Koos R. uit noordelijk Noord-Brabant eveneens ter plaatse.¹⁶⁰ Vanaf het midden van de jaren tachtig werd ook cocaïne populairder en de Brabantse georganiseerde misdaad ging zich, wederom samen met hun Randstedelijke contacten, tevens op de import daarvan richten.

Tot slot mag ook de invloed van migratiestromen niet worden onderschat. Vanaf de jaren zestig komen migranten uit Turkije, Marokko, Suriname en de Nederlandse Antillen ook in Noord-Brabant terecht. Daarmee ontstonden tevens nieuwe bruggen naar bronlanden van heroïne, hasjiesj en cocaïne. Zoals we in de volgende hoofdstukken zullen zien, werden criminele elementen uit deze immigrantengemeenschappen ook opgenomen in de ‘oude’ Brabantse misdaadfamilies.

4.2.2 Xtc-productie en -handel

Vanaf eind jaren tachtig van de vorige eeuw ontstonden wederom nieuwe ‘marktkansen’ in de sfeer van de verdovende middelen. Dit keer ging het om xtc, met MDMA als werkzame stof. De geschiedenis van de strafbaarstelling van amfetamine herhaalde zich. De Verenigde Naties hadden MDMA al in 1986 op de lijst van verboden psychotrope stoffen geplaatst, maar het middel bleef in ons land tot november 1988 legaal, omdat van binnenlands gebruik nauwelijks sprake zou zijn. Ook nu was het gevolg dat ons land zich razendsnel tot bronland ontwikkelde, toen vooral Engelse ravers ontdekten dat de pillen hier gewoon legaal verkrijgbaar waren. Binnen de kortste keren waaide de nieuwe mode natuurlijk over naar de Lage Landen, dit keer nog iets eerder naar België dan naar Nederland. Na de strafbaarstelling van MDMA kwam de fabricage van xtc in clandestiene laboratoria snel op gang, hetgeen wordt geïllustreerd door het feit dat de politie al in 1988 en 1989 de eerste drie

159 *Kamerstukken II, Vergaderjaar 1995/96, 24 072, nr. 17, p. 20.*

160 Middelburg, 2001.

laboratoria aantrof.¹⁶¹ Het lijkt erop dat juist de handel in partypillen en de bijbehorende productie de Brabantse criminelen de mogelijkheid heeft geboden om zich tot mondiale spelers te ontwikkelen, en contacten tot stand te brengen met uiteenlopende buitenlandse misdaadsyndicaten.

Dit kwam doordat de illegaal vervaardigde Nederlandse xtc begin jaren negentig zeer gewild was vanwege de over het algemeen uitstekende kwaliteit. Het is duidelijk dat er in het begin chemici met verstand van zaken bij de fabricage betrokken waren, zoals de later vermoorde Belg Danny L.¹⁶² De eerste criminele groeperingen die eind jaren tachtig xtc gingen vervaardigen, waren gevestigd in de Randstad. Korte tijd later kwam ook in Zuid-Nederland en in het Belgische grensgebied de productie van xtc op gang.¹⁶³ Het duurde niet lang voordat in Noord-Brabant en Limburg, met inbegrip van het Belgische grensgebied, het zwaartepunt van de synthetische-drugsproductie kwam te liggen. Vanaf 1998 tot en met 2003 werden jaarlijks in Nederland tussen de 34 en 43 laboratoria opgerold, waarvan het overgrote deel in het zuiden van het land stond en de meeste andere door zuiderlingen werden gerund.¹⁶⁴

De stroom xtc-pillen vanuit Nederland ergerde ook nu weer de buitenlandse autoriteiten. Onder druk van vooral Frankrijk en Duitsland werd in 1997 de Unit Synthetische Drugs (USD) opgericht, niet in de laatste plaats om de buitenwereld te kunnen laten zien dat Nederland het probleem toch echt wel serieus nam. Tot een merkbare afname van de productie leidde het voorshands niet. Integendeel, de productie groeide waarschijnlijk verder omdat de Verenigde Staten een belangrijk bestemmingsland werd. Eind jaren negentig hadden de Amerikaanse autoriteiten er genoeg van en werd de regering-Kok op niet zachtzinnige wijze te verstaan gegeven dat er moest worden ingegrepen.

Het leidde tot het beleidsplan *Samenspannen tegen xtc*, waarin de oprichting van speciale xtc-teams was voorzien. Bovendien werden synthetische drugs ook voor de reguliere rechteamts topprioriteit. Een fors aantal kopstukken ging voor langere tijd de gevangenis in. Ook werden Nederlandse verdachten zonder pardon uitgeleverd aan de Verenigde Staten om daar terecht te staan. Hoewel ze een 'terugkeergarantie' kregen nadat ze eenmaal waren veroordeeld, was het vooruitzicht van een paar jaar voorarrest niet aantrekkelijk. Bovendien deden de

161 Weijnenburg, 1996, p. 139.

162 Weijnenburg, 1996. KLPD, 1993. G. Cortebeek, *De xtc-maffia* (Antwerpen, 1994). M. Husken & F. Vuijst, *XTC smokkel* (Amsterdam, 2002).

163 T. Spapens, *Interactie tussen criminaliteit en opsporing* (Antwerpen, Oxford, 2006).

164 KLPD, *Criminaliteitsbeeldanalyse synthetische drugs 2002-2004* (Driebergen, 2005), p. 62.

advocaten hun uiterste best om de Amerikaanse gevangenis af te schilderen als een absoluut hellhole en dat zal ook anderen de nodige schrik hebben aangejaagd bij het zakendoen met Amerikaanse afnemers.

Bijzonder effectief bleek ook het indammen van de smokkel van chemicaliën te zijn. Die kwamen vooral uit China en toen de autoriteiten aldaar op verzoek van Nederland (en waarschijnlijk ook de Verenigde Staten) paal en perk gingen stellen aan de (clandestiene) productie van PMK en BMK, nam het aantal aangetroffen xtc-laboratoria in Nederland een aantal jaren af tot vrijwel nul. Ook de productie van amfetamine daalde, althans afgaande op de aantallen gevonden labs, maar nooit zo sterk als die van xtc. Hier wisten de producenten al snel een goedkoop en (toen nog) legaal alternatief te vinden in Apsaan. Voor PMK slaagden ze daar tot op heden niet in: de meest gebruikte vervangende grondstof is Safrol en die staat eveneens op de lijst van verboden precursoren.

4.2.3 Wietteelt

Een volgende cruciale ontwikkeling voor de gelegenheidsstructuur van zware en georganiseerde misdaad in Noord-Brabant aan het eind van de jaren tachtig, was de introductie van de inspannende wietteelt. Dit had, door de relatieve arbeidsintensiviteit van het kweken, knippen en drogen van planten en de zeer lage instapdrempel – iedereen die wil kan morgen een kwekerij beginnen – tot gevolg dat grote aantallen mensen op een of andere manier in de ‘wietindustrie’ verzeild raakten.

De verschuiving van cannabisimport naar ‘eigen kweek’ werd door de Nederlandse overheid in de jaren negentig in eerste instantie nog positief ontvangen: de teelt zou vooral het werk zijn van kleine idealisten, die op deze manier de grote criminele importeurs van hasjiesj en cannabis de wind uit de zeilen zouden nemen. In werkelijkheid stapten die importeurs ook razendsnel over naar de teelt. In 1992 trof de politie in Dongen al een kwekerij aan met 80.000 planten en in Tilburg werd een criminele organisatie opgerold die zich bezighield met het kweken op verschillende locaties, waarbij in totaal 24.000 planten in beslag werden genomen.¹⁶⁵ In 1994 werden er in heel Nederland 323 kwekerijen opgerold, waarvan 31% in Noord-Brabant en Limburg stond.¹⁶⁶ In 1998 constateerde de politie in de toenmalige politieregio Brabant-Noord al dat alle grote

¹⁶⁵ Weijnenburg, 1996, pp. 184-185.

¹⁶⁶ Idem, p. 185.

criminelen in de regio ofwel van xtc waren overgestapt op wietteelt, ofwel wiet en pillen combineerden.

Het rapport *De wereld achter de wietteelt* liet zien dat in de loop der jaren een samenhangend hennepnetwerk tot bloei was gekomen.¹⁶⁷ Er waren kleine zelfstandige telers, maar ook meer zakelijk aangelegde types die hun winsten gebruikten om te investeren in meer of grotere kwekerijen. Ook waren er exploitanten die op verzoek kwekerijen opzetten in de woningen van anderen. Er verschenen allerlei specialisten – makelaars die kweeklocaties zochten, kwekers van stekken, knippers van toppen, elektriciens die stroom omlegden, bouwers van wiethokken, drogers van de planten, beveiligers van kwekerijen – die eventueel voor meer dan één opdrachtgever werkten.

Het zware misdaadmilieu speelt hierin verschillende rollen. Om te beginnen zijn criminele groepen actief die zelf meer kwekerijen opzetten, doorgaans door bedrijfsleiders die locaties zoeken, kwekerijen laten installeren en de teelt en het knippen regelen. Ze zaten, ten tweede, vaak ook achter growshops, waar ze kweekbenodigdheden leverden en onder de tafel ook stekken verkochten en de oogsten van zelfstandige telers inkochten.¹⁶⁸ De meest cruciale rol is de verhandeling van de oogsten: het belangrijkste kapitaal van de zware criminelen in Brabant zijn hun (dikwijls langjarige) contacten met afnemers in binnen- en buitenland.

In vergelijking met de smokkel van verdovende middelen en de productie van synthetische drugs, vergt wietteelt veel meer menskracht. Volgens een ingevijde in het Tilburgse wietmilieu zijn er alleen al in die regio 2500 mensen permanent mee bezig.¹⁶⁹ Het is daarmee een vorm van misdaad waarmee ook gewone burgers veel directer geconfronteerd worden dan met bijvoorbeeld de import van cocaïne. Desondanks is er jarenlang weinig opsporingsaandacht geweest voor de criminele organisaties achter de wietteelt. Pas met de oprichting van de Taskforce B5 in 2012 (thans Taskforce Brabant Zeeland) is daar geleidelijk verandering in gekomen. Eind 2014 werden bovendien 125 extra

167 T. Spapens, H. van de Bunt & L. Rastovac, *De wereld achter de wietteelt* (Den Haag, 2007).

168 Door de recente strafbaarstelling in de Opiumwet van voorbereidingshandelingen ten aanzien van Lijst II verdovende middelen, is dat echter bemoeilijkt. Overigens waren de growshops door de aandacht voor deze praktijken al voorzichtiger geworden en werden oogsten en stekken bijvoorbeeld niet meer in de winkel zelf verhandeld.

169 RIEC Zuidwest, Integraal Afpakteam & Tilburg University. *Integraal Appèl* (Oosterhout, Breda, Tilburg, 2013).

170 *Jaarbericht intensivering aanpak ondermijning*, p. 4. *Kamerstukken II*, 2015/16, 29 911, nr. 129, bijlage: *Rapportage aanpak georganiseerde ondermijnende criminaliteit*, p. 6.

rechercheurs vrijgemaakt en ingezet voor het bestrijden van georganiseerde en ondermijnende criminaliteit in de provincies Noord-Brabant en Limburg.¹⁷⁰

4.3 De huidige situatie

Wanneer wordt gekeken naar gelegenheidsstructuren voor traditionele vormen van criminaliteit, was er in de afgelopen vijftien jaar betrekkelijk weinig nieuws onder de zon. De meest in het oog springende nieuwe ontwikkeling is de snelle groei van bestaande outlaw motorcycle gangs en de opkomst van nieuwe. Daarnaast lijkt sprake van een toename van de pogingen van criminelen om greep te krijgen op bedrijven en het openbaar bestuur, maar dat is vermoedelijk meer het gevolg van het feit dat zij bestemmingen zoeken voor hun ‘verdiende’ geld en de wens om hun inkomstenbronnen in vooral de wiethandel te beschermen. Ook de productie van synthetische drugs, en dan vooral amfetamine, is na een jaar of tien echter weer volledig terug op de agenda.

Hiervoor is geschetst dat de producenten van amfetamine, toen BMK omstreeks 2005 schaarser begon te worden, na een paar jaar een alternatief wisten te vinden in Apan. Dat zorgde in de afgelopen jaren voor een sterke toename van het aantal aangetroffen amfetaminelaboratoria en dumpingen van chemisch afval dat na de productie overbleef. Gegevens van de Taskforce Brabant Zeeland laten zien dat het voor een belangrijk deel dezelfde oude bekenden zijn die verantwoordelijk moeten worden gehouden voor de fabricage.

De meest opvallende ontwikkeling, die zich overigens niet beperkt tot Noord-Brabant en die ook in de buurlanden speelt, is de opkomst van outlaw motorcycle gangs. Nieuwe groeperingen, zoals No Surrender, werden opgericht en al langer bestaande ‘motorclubs’ zoals Satudarah en Bandidos trekken de aandacht niet alleen vanwege hun internationale spreiding (en activiteit), maar ook vanwege hun snelle groei.¹⁷¹ Die werd vooral mogelijk doordat de clubs de strenge regels voor toetreding sterk versoepelden: het bezit van een motor, of zelfs maar een motorrijbewijs, is geen noodzakelijke voorwaarde meer.

Een opmerkelijke ontwikkeling was dat ook bekende criminelen die actief zijn in de drugshandel en -productie opeens lid werden van een motorbende en zich aldus zichtbaar gingen manifesteren. Wellicht was hun inschatting dat dit meer voordelen (intimidatie van collega-criminelen?) dan nadelen met zich meebracht. Aangezien de leden van motorbendes door een vastbesloten over-

171 Dienst Landelijke Informatieorganisatie (DLIO), *Outlawbikers in Nederland* (Woerden, 2014).

heid op alle mogelijke manieren het leven zuur wordt gemaakt, lijken veel leden van het misdaadmilieu te snappen dat zij beter niet kunnen provoceren, waarmee deze trend weer enigszins lijkt te zijn gekeerd.

De motorbendes zijn van oudsher faciliterend actief. Al een jaar of tien geleden namen ze bijvoorbeeld de beveiliging van wietkwekerijen voor hun rekening. Wanneer de politie binnenviel in een pand waar een kwekerij was gevestigd, begon het op te vallen dat regelmatig in no-time een aantal leden van een club ter plekke was. Toen in 2013 bij een renovatie in een Tilburgse volksbuurt het opeens dollarbiljetten regende omdat de bouwvakkers bij het slopen een vergeten ruimte in een woning hadden geraakt waarin ze waren verborgen, waren leden van Satudarah binnen vijf minuten aanwezig om de enthousiast rapende bewoners ‘vriendelijk’ te verzoeken om het geld bij hen in te leveren. Personen die ze ervan verdachten dat ze toch nog geld hadden achtergehouden, werden nadien fors bedreigd.

Een andere bekende activiteit is het interveniëren namens een van de partijen bij zakelijke problemen, met name wanneer een gewone rechtsgang kennelijk niet tot de mogelijkheden behoort. Ook min of meer gewone burgers blijken in voorkomende gevallen echter een beroep te doen op leden van motorbendes voor bescherming, zoals recentelijk een eigenaresse van een tattooshop die werd gestalkt door haar ex-vriend. Dit optreden als ‘alternatieve overheid’ is met name zorgwekkend omdat daarmee het gezag van instituties zoals de politie en het openbaar bestuur wordt ondermijnd.

Leden van motorbendes zijn daarnaast ook actief met een scala aan andere vormen van georganiseerde misdaad. Tot op heden hebben de Nederlandse politie en Openbaar Ministerie nog onvoldoende kunnen aantonen dat het daarbij gaat om activiteiten die vanuit de ‘club’ worden aangestuurd, ofwel dat de criminaliteit die door bepaalde motorbendes wordt gepleegd structureel is. Zolang dat niet is gelukt kunnen de advocaten blijven volhouden dat het om strafbare feiten gaat van individuen die geheel toevallig ook nog lid zijn van een motorclub, net als van de plaatselijke visvereniging of fanfare. Tot een verbod op één of meer motorbendes is het dan ook (in Nederland) tot op heden niet gekomen.

Tot slot is het evident dat sommige Brabantse criminelen in de afgelopen decennia grote kapitalen hebben kunnen vergaren, die zij onder meer zijn gaan gebruiken om greep te krijgen op bedrijven en de overheid, met inbegrip van de lokale politiek. Enerzijds wordt geprobeerd om een respectabele positie in de samenleving te verkrijgen, door investeringen in bijvoorbeeld vastgoed en andere economische activiteiten, maar ook door middel van bijdragen aan lief-

dadigheid. Een goed voorbeeld is wietcrimineel Humphrey D., die samen met zijn vrouw een manege in Esbeek kocht en deze voor veel geld liet verbouwen. In de lokale media kondigde zijn eega aan dat gehandicapte kinderen gratis paard mochten komen rijden. Net voordat de burgemeester de feestelijke opening zou verrichten, ging de politie over tot aanhoudingen.¹⁷²

Daarnaast zijn er signalen dat personen met relaties in het criminele milieu pogingen doen om in de lokale politiek te infiltreren.¹⁷³ Burgemeester Jan Boelhouwer van de gemeente Gilze en Rijen maakte daar in 2015 bijvoorbeeld melding van in een interview in *de Volkskrant*. Eveneens in 2015 verscheen een rapport over de gemeente Laarbeek, waar de ene na de andere burgemeester in de jaren daarvoor zijn of haar functie had moeten opgeven. Het rapport met de titel *Een onveilige en intimiderende werkomgeving?* vermeldt weliswaar nergens expliciet dat dit mede te wijten was aan een gemeentebestuur waarin het misdaadmilieu had weten te infiltreren, maar laat verder weinig te raden over.¹⁷⁴

Criminelen lopen voorts de laatste jaren bij het opbouwen van een respectabele façade grote kans om met bestuurlijke instanties te botsen, omdat zij bij hun economische activiteiten aan allerlei regels en voorschriften moeten voldoen of vergunningen moeten verkrijgen. Het ene is überhaupt niet bepaald hun fort en bij het andere is de kans steeds groter dat zij tegen een verscherpte screening aanlopen. De kans daarop is de laatste jaren versterkt doordat de bestuurlijke aanpak van georganiseerde misdaad een steviger fundament heeft gekregen, onder meer met de oprichting van de Regionale Informatie- en Expertisecentra (RIEC's).

Het is dan ook niet ongebruikelijk dat tegenwerking vanuit de lokale overheid behalve met pogingen om politieke invloed te verkrijgen, ook meer traditioneel wordt beantwoord met bedreigingen en geweld aan het adres van burgemeesters of ambtenaren. Berucht is het in brand steken van het gemeentehuis van Waalre, waaraan volgens de media een conflict tussen bewoners van een woonwagenveld en de gemeente ten grondslag lag.¹⁷⁵ De al eerdergenoemde burgemeester Jan Boelhouwer van de gemeente Gilze en Rijen sloot in twee jaar tijd ruim vijftig drugspannen, hetgeen hem op ernstige bedreigingen kwam te

172 *Brabants Dagblad*, 'New Broeksie opent in Esbeek', 30 oktober 2008. Zie: <https://www.om.nl/actueel/nieuwsberichten/@25839/dertien-verdachten/>.

173 *De Volkskrant*, 'Hoe onder- en bovenwereld versmelten', 28 maart 2015.

174 D. de Cloe, C. Fijnaut & P. Tops, *Een onveilige en intimiderende werkomgeving?* (Den Bosch, Laarbeek, 2015).

175 *NRC.nl*, 'Onderzoek aanslag gemeentehuis Waalre beëindigd', 29 juni 2015.

staan.¹⁷⁶ Een van die bedreigers was Jan B., die niet blij was toen Boelhouwer een van zijn wietpanden sloot. Even later werd B. aangehouden in verband met de illegale handel in zware automatische vuurwapens zoals Kalasjnikovs, die onder meer waren gebruikt bij criminele afrekeningen in Amsterdam.

4.4 Besluit

Dit hoofdstuk laat zien dat het ook na het aflopen van de smokkeltijd niet lang duurde voordat nieuwe gelegenheden zich aandienen in de vorm van amfetamine en illegale alcohol. Ook vermogenscriminaliteit, zoals die werd gepleegd door de Kempenbende in de jaren zeventig en tachtig en tot in het huidige tijdsgewricht door groepen die zich bezighouden met het plegen van voertuig-, lading- en bedrijfsdiefstallen, bleef belangrijk.

De handel in verdovende middelen werd in de loop van de jaren tachtig de belangrijkste criminele markt waarop de Brabantse criminele samenwerkingsverbanden actief waren. Vanaf eind jaren tachtig zorgden xtc en wietteelt, vrijwel tegelijkertijd, voor tot dan toe ongekennde criminele expansiemogelijkheden. Xtc leidde voor de Brabanders tot een mondiale ‘doorbraak’ in de georganiseerde criminaliteit. De wietteelt had tot gevolg dat een groot aantal burgers in eigen land op de een of andere manier betrokken raakte bij de (georganiseerde) misdaad. Net zoals in de smokkeljaren vervullen de meesten een bescheiden uitvoerende rol en zijn er slechts enkele grootverdieners: degenen met de contacten met grote afnemers in het buitenland. Als er één constante te vinden is in de afgelopen twee eeuwen, dan is het dat de spilfiguren steeds wisten waar ze gesmokkelde spullen, gestolen goederen, illegale alcohol en geïmporteerde drugs, en zelf gekweekte wiet en gefabriceerde synthetische drugs, moesten afzetten.

Wanneer wordt uitgegaan van de veronderstelling dat (ook) georganiseerde misdaad gemotiveerde daders met kennis en kunde, een passende gelegenhedenstructuur en een gebrek aan effectief tegenwicht vereist, dan kan worden geconstateerd dat daarvan in de loop der jaren in steeds nieuwe hoedanigheden sprake is geweest. Armoede en sociale uitsluiting droegen bij aan de motivatie. De grensligging speelde en speelt een rol. Er werd een contactennetwerk opge-

176 *Omroep Brabant*, ‘Met dood bedreigde Jan Boelhouwer weigert te buigen voor Jan B.: “Andere kant opkijken geen optie”’, 26 november 2015.

bouwd met buitenlandse criminelen. Het overheidsgezag was lange tijd zwak en werd gewantrouwd. En ook meer recentelijk werd bijvoorbeeld grootschalige wietcriminelen nauwelijks iets in de weg gelegd.

De vraag die dit alles oproept is hoe deze historische ontwikkelingen de zeven geselecteerde criminele families hebben beïnvloed. Welke rollen speelden ze? Waren zij slechts kleine smokkelaars of dieven, of, vertaald naar de huidige tijd, kleine wiettelers, of speelden zij van generatie op generatie (ook) sleutelrollen? In het volgende hoofdstuk wordt daar uitgebreid op ingegaan.

Zeven Brabantse families in de (zware) criminaliteit

Dit onderzoek draait om zeven families die sinds de jaren zestig – en soms al eerder – actief zijn geweest in de zware misdaad in Noord-Brabant. Ze hebben zagezegd elk hun eigen parcours afgelegd in de geschetste ontwikkelingen van criminele gelegenheidsstructuren en zich zichtbaar gemanifesteerd in dikwijls veel verschillende vormen van criminaliteit.

Het heeft altijd iets grofs en stigmatiserends om in relatie tot criminaliteit over families en gezinnen te spreken. Alsof iedereen ‘fout’ was, zaken op zijn of haar kerfstok had en ellende heeft veroorzaakt. Dat is natuurlijk niet zo. Crimineel gedrag is gedrag van individuele mensen. Soms lijken verhoudingen en patronen in de gezinnen en families waar zij deel van uitmaken het oppakken van een criminele carrière echter niet te belemmeren, of zelfs te stimuleren en er een bepaalde voedingsbodem en biotoop voor te bieden. Of dat zo is en zo ja, welke overdrachtsmechanismen dan zichtbaar zijn – van generatie op generatie, of binnen generaties – en hoe we die mechanismen zouden kunnen verklaren, dat zijn de vragen waarop dit onderzoek een antwoord probeert te formuleren.

Zoals we in de inleiding hebben aangegeven, hebben we hiertoe zeven families geselecteerd, die geworteld zijn in Noord-Brabant en van wie we zeker weten dat in ten minste één generatie een (of meer) van de zonen beschouwd kan worden als misdaadondernemer en nauw betrokken was bij een crimineel samenwerkingsverband, dan wel zich bezighield met georganiseerde misdaad. Vervolgens zijn we zowel in de generatie van die misdaadondernemer als in de generaties van hun vaders en van hun kinderen nagegaan of broers en zussen ook crimineel actief waren. Zo zijn van minstens drie generaties de criminele antecedenten achterhaald van de familieleden die op 1 januari 2015 meerderjarig waren.

Dat geeft een specifiek beeld: we hebben immers gezocht naar betrokkenheid bij georganiseerde criminaliteit in een afgebakende populatie, niet in een statistisch representatieve dwarsdoorsnede van de Noord-Brabantse bevolking. Wel hebben we rekening gehouden met spreiding over de provincie, met de belangrijkste plek van herkomst (stad of platteland), en met de omvang van de stad waar die misdaadondernemers opgroeiden en dikwijls nog hun roots heb-

ben. In dit hoofdstuk presenteren we van elke familie een korte schets: hoe steekt de familie in elkaar en hoe ziet de criminele loopbaan van de misdaad-ondernemers, hun ouders en kinderen eruit?

5.1 Familie A

De familie A is vanouds een reizigersfamilie met wortels in noordelijk Limburg. Sinds de jaren 1930 wonen ze op woonwagenkampen in West-Brabant. De misdaadondernemer die we in de analyse als uitgangspunt hebben genomen, werd er eind jaren vijftig geboren. Van zijn vader is geen criminele activiteit bekend. Van zijn vier zonen ontwikkelden de oudste drie stevige criminele carrières. De vierde zoon stierf zeer jong en had geen criminele antecedenten. De oudste zoon is intussen ook overleden. De kinderen van de drie oudste zonen zijn nog jong en hebben geen criminele antecedenten.

De misdaadondernemer kwam eind jaren zeventig voor het eerst met justitie in aanraking. Gedurende de jaren tachtig werd hij geregeld in verband gebracht met diefstal (in vereniging) en heling (opzet- c.q. gewoonteheling en schuldheling), en daarnaast met verkeersdelicten en het doen van valse aangifte. In de volgende twintig jaar bouwde hij – lokaal en regionaal een gekend zakenman, die met legale en illegale zaken een aanzienlijk vermogen verwierf – een crimineel imperium op. Mensen zagen hem als een verstandig man, kwamen op het kamp waar hij woonde om raad en daad. Tot voor kort hield hij vrijwel dagelijks audiëntie onder de luifel van zijn woonwagen, waar het dikwijls een komen en gaan was van mensen die iets kwamen halen of iets te brengen hadden. Na een grootschalig opsporingsonderzoek is hij opgepakt op verdenking van verboden wapenbezit, de productie van en handel in verdovende middelen (synthetische drugs, hennep) en het opzettelijk witwassen van de opbrengsten hiervan.

Drie van de vier zonen waren op dat moment al bekenden van politie en justitie. De oudste zoon was vanaf medio jaren negentig tot aan zijn dood vrijwel onafgebroken in beeld voor (zware) mishandeling, doodslag, openlijke geweldpleging, diefstal en afpersing of verduistering, bedreigingen, vernielingen, aanranding of verkrachting, verkeersdelicten, opzetheling en verboden wapenbezit. Bovendien werd hij een paar keer opgebracht op verdenking van bezit en productie van en handel in verdovende middelen (hennep, cocaïne).

De tweede zoon was al jonger crimineel actief, deels samen met zijn oudere broer, maar hij kwam minder frequent in aanraking met politie en justitie. Zijn

criminele activiteit – (zware) mishandeling, diefstal en bedreiging – concentreerde zich in de tweede helft van de jaren negentig. Veel later werd hij opgepakt en veroordeeld voor moord/doodslag. Enkele jaren geleden werd hij, net als zijn vader, verdacht van productie van en handel in verdovende middelen, later opnieuw van bezit van en handel in verboden wapens en bezit van verdovende middelen (hennep).

De derde zoon begon erg jong: als kind werd hij opgepakt voor openlijke geweldpleging en mishandeling, later voor diefstal. Anders dan zijn broers kwam hij als meerderjarige (enkele verkeersdelicten uitgezonderd) vrijwel alleen vanwege Opiumwetdelicten in beeld bij politie en justitie: bezit, productie en handel – later, in een zaak samen met zijn vader en broer, gecombineerd met verdenking van witwassen.

De misdaadondernemer werkte lange tijd bij voorkeur alleen, met een enkele vertrouweling. Later ging hij samenwerken met criminelen uit de Randstad, met wie hij investeerde in partijen synthetische drugs en cocaïne. Het beeld dat oprijst is dat van een ‘ouderwetse’ zakenman, lokaal en regionaal actief en succesvol, die ‘goed is voor zijn woord en zijn geld’, zoals een geïnterviewde onderzoeker onderstreepte. Hij hield er een eenvoudige levensstijl op na, liet het meestal niet breed hangen en had een vast, wekelijks ritme van werk en ontspanning. Een man met een code, die samenwerkte om winst te maken en zo nodig verlies te delen.

5.2 Familie B

De familie B heeft een lange traditie van criminaliteit, die in twee generaties binnen één gezinslijn is ontwikkeld tot een gesloten criminele organisatie die met strakke hand wordt geleid. De familie bestaat oorspronkelijk uit reizigers, afkomstig uit een in Vlaanderen en (Belgisch) Brabant breed vertakte familie, die via huwelijken verbonden is met andere grote reizigersfamilies. In de jaren dertig kwam de familie naar Noord-Brabant en vestigde zich daar op een woonwagencamp in een stad.

De vader van de misdaadondernemer werd geboren tijdens de Tweede Wereldoorlog en heeft vier broers en vijf zussen. Alleen van de jongste zus zijn geen criminele antecedenten bekend. De anderen hebben vanaf de tweede helft van de jaren vijftig tot heden meer of minder uitgesproken criminele carrières ontwikkeld. Vader trouwde en scheidde twee keer. Uit beide relaties werden twee zonen geboren. De twee oudste zijn sinds eind jaren zeventig actief in de

georganiseerde criminaliteit. De derde zoon is enkele jaren geleden, net meerderjarig, opgepakt voor weerspanning. Van de jongste zoon zijn geen antecedenten bekend.

De vader woonde met zijn gezin en diverse familieleden en leden van geparenteerde families geruime tijd op een groot en berucht woonwagencamp. Hij was handelaar in auto's en schroot, trad bij conflicten op het kamp dikwijls op als woordvoerder en onderhandelaar met politie, gemeente en welzijnsorganisaties. Zo groeide hij uit tot een van de zichtbare kopstukken van de woonwagengemeenschap in Noord-Brabant. Eind jaren negentig vestigde hij zich met zijn gezin in een aantal gewone woningen in dezelfde straat. Later verlaat hij Nederland, althans op papier, en vestigt zich net over de grens in België.

Van al zijn broers en zussen was de vader (generatie 1) de enige die als minderjarige voor een strafbaar feit (mishandeling) op de rol kwam te staan. Vanaf eind jaren zestig stond hij vervolgens tien jaar lang vrijwel jaarlijks voor de rechter op verdenking van verduistering, valsheid in geschrifte, openlijke geweldpleging/(zware) mishandeling, heling, wapenbezit, enkele verkeersdelicten, vernielingen aan luchtvaart- en spoorweginfrastructuur, poging tot doodslag, (schuld)heling en oplichting. Voor dit laatste delict werd hij later nog eens vier keer aangehouden, net als voor valsheid in geschrifte, mishandeling en enkele verkeersdelicten. Nog op het woonwagencamp maakte hij in de jaren negentig de overstap naar de smokkel van en handel in hennep, waarbij hij samenwerkte met zijn oudste zoon en opvolger. Medio jaren negentig werd hij gearresteerd voor gezamenlijke openlijke geweldpleging, gijzeling, bedreiging en dwang, doodslag en/of (zware) mishandeling in een drugszaak, waarin hij tevens werd verdacht van productie, smokkel en bezit van, alsmede handel in verdovende middelen. Nog niet zo lang geleden was hij in beeld voor lokaalvredebreuk en diefstal.

Van zijn twee oudste zonen maakt vooral de oudste carrière als misdaadondernemer. Hij is nog minderjarig als de politie hem oppakt voor overtreding van de Jachtwet en stroperij. Er volgt een frequente, bijna jaarlijkse reeks van delicten, misdrijven tegen het openbaar gezag, mishandeling, diefstal en – vanaf begin jaren tachtig – heling, diefstal en lokaalvredebreuk. Later komen daar mishandeling, verboden wapenbezit, openlijke geweldpleging, bezit en productie van verdovende middelen bij. Net als zijn vader wordt hij medio jaren negentig in verband gebracht met de genoemde drugszaak. De tweede zoon komt minder vaak in contact met de politie dan zijn broer en begint later. In tien jaar tijd wordt hij acht keer opgepakt voor geweldsdelicten en mishandeling. Medio jaren negentig wordt hij verdacht van valsheid in geschrifte en van

deelname aan een criminele organisatie die zich bezighield met productie van en handel in verdovende middelen.

De criminele groep is ook actief in het Belgische grensgebied, waar de naam van de misdaadondernemer in de tweede helft van de jaren negentig opduikt in diverse drugsdossiers en waar hij verdacht wordt van (de financiering van) een grootschalig transport van xtc en van drugshandel, dezelfde zaak als hierboven werd aangestipt. De misdaadondernemer wordt sinds die tijd gezien als de onbetwiste leider van een internationaal georganiseerd crimineel netwerk, dat zowel verdovende middelen produceert als smokkelt en daarmee miljoenen verdiend heeft. Hij kreeg daarvoor uiteindelijk een langdurige gevangenisstraf opgelegd. Zijn broer wordt als betrokkene genoemd, maar blijft verder goeddeels in de luwte.

De misdaadondernemer schakelde ook andere familieleden in bij zijn criminele organisatie, zoals een schoonzoon en zwager. Het is echter niet duidelijk of zijn eigen kinderen een actieve rol spelen in zijn netwerk. Het lijkt er niet op. Persoonlijk hebben ze een beperkt aantal criminele feiten op hun naam staan. Van de kinderen van de broer van de misdaadondernemer zijn geen criminele antecedenten gevonden.

In de onderwereld wordt de misdaadondernemer gezien als een machtig man, maar net als zijn vader houdt hij er verder een teruggetrokken en eenvoudige levensstijl op na. Het succes van zijn organisatie is niet af te lezen aan hoe hij zich manifesteert. Hetzelfde geldt voor zijn broer.

5.3 Familie C

De misdaadondernemer in familie C groeide op in een stadsbuurt met een slechte naam. Hij werd opgevoed door zijn moeder en haar nieuwe partner. Van zowel zijn vader als stiefvader zijn geen criminele antecedenten bekend. De laatste kwam wel uit een wijdvertakte familie waarin nogal wat criminele activiteit plaatsvond. De misdaadondernemer heeft verschillende kinderen, onder wie een dochter en drie zonen die intussen volwassen zijn.

De criminele antecedenten van de misdaadondernemer gaan terug tot het begin van de jaren zeventig. Hij was toen nog minderjarig. In dat decennium komt hij zeer frequent met politie en justitie in aanraking, dikwijls voor diefstal gepaard met geweld, vernieling, verduistering, weerspanning, afpersing, oplichting, (zware) mishandeling, later ook heling en verboden wapenbezit. In de jaren tachtig verdwijnt hij plots vrijwel uit beeld. Het aantal delicten

waarvoor hij in de twintig jaar daarna wordt opgepakt, is op één hand te tellen. Hij heeft dan ook de overstap gemaakt naar de bovenwereld en houdt zich onder meer bezig met vastgoed. De politie heeft echter sterke vermoedens dat hij nog crimineel actief is. Die rol is volgens rechters goed georganiseerd en afgeschermd, bijvoorbeeld omdat hij zijn mensen verzorgt en zo voorkomt dat er wordt gepraat.

In de jaren negentig wordt een grootschalig opsporingsonderzoek uitgevoerd dat zich richt op xtc- en henneproductie, cocaïnesmokkel en witwassen. Het wordt echter niet duidelijk of hij ook direct bij de criminele activiteiten betrokken is en op de achtergrond de zaken organiseert, of zich met zijn vele netwerkcontacten beperkt tot het faciliteren van het criminele handwerk van anderen en daarvoor commissie incasseert. Het onderzoek leidt dan ook niet tot een veroordeling, hoewel een naaste en directe zakenpartner wel tegen een forse vrijheidsstraf oploopt. Dat geldt ook voor anderen in zijn netwerk, waardoor hij volgens rechters meer ‘in de wind’ kwam te staan omdat zijn vertrouwelingen (tijdelijk) wegvielen. ‘We hebben hem ook voor de buitenwereld behoorlijk van zijn voetstuk af kunnen trekken,’ aldus een rechercheur. Inderdaad krijgt hij bij zijn zakelijke activiteiten te maken met meer tegenwerking van de overheid en de banken. Latere verdenkingen richten zich dan ook op zijn ondernemingen en hij wordt aangeklaagd voor bedrieglijke bankbreuk, herhaaldelijke werkverschaffing aan illegalen en heling. Enkele jaren geleden werd hij alsnog opgepakt voor het vervaardigen van verdovende middelen, alsmede voor valsheid in geschrifte en nogmaals voor heling. De meest recente antecedenten blijven beperkt tot verkeersdelicten.

Rechters karakteriseren deze misdaadondernemer ondanks alles als ‘onaantastbaar’. Een man met een enorm netwerk, of liever heel diverse, onderling schijnbaar van elkaar losstaande netwerken in de onder- en de bovenwereld. Hoewel hij er niet meer woonde ‘leek het wel of hij toestemming gaf’ voor alles wat er gebeurde in de stadswijk waaruit hij afkomstig was, en er optrad als een ‘alternatieve burgemeester’ die zaken regelde en voor elkaar kreeg bij instanties en de gemeente. Zijn bedrijfsactiviteiten gaven hem een stem en invloed in de bovenwereld, terwijl zijn gewelddadige reputatie en criminele relaties status boden in de onderwereld.

De voornoemde dochter en drie zonen hebben allen criminele antecedenten. De dochter een drietal, de oudste zoon eveneens een drietal: economische delicten en mishandeling, respectievelijk (zware) mishandeling. Ze waren beiden meerderjarig toen ze deze antecedenten opliepen. De tweede zoon was als minderjarige al crimineel actief met vernielingen en bedreigingen. Ook de der-

de zoon is erg jong begonnen en bleef frequent in aanraking komen met politie en justitie voor heling, huisvredebreuk en wapenhandel. Later werd hij gearresteerd wegens smaad, mishandeling, geweldpleging, dood door schuld, heling en witwassen. Drie van de vier oudste kinderen zijn binnen het bestek van dit onderzoek echter niet in verband te brengen met de netwerken van hun vader, al is niet uitgesloten dat zij op enigerlei wijze profijt trekken van zijn reputatie. Alleen de jongste van de vier figureert in een aantal zaken samen met zijn vader.

5.4 Familie D

De familie D is vanouds een familie van reizigers, oorspronkelijk afkomstig uit Duitsland, die omstreeks het midden van de negentiende eeuw naar Nederland is getrokken. Verschillende takken van deze familie vestigden zich in Midden- en noordelijk Limburg. De vader van de misdaadondernemer werd medio jaren twintig in Oost-Brabant geboren. Tegen het einde van de Tweede Wereldoorlog trouwde hij en uit dit huwelijk werden tot eind jaren zestig tien kinderen geboren: vijf zonen en vijf dochters, van wie er meerdere als misdaadondernemer getypeerd kunnen worden.

Met zijn gezin trok en verbleef vader in noordelijk Limburg, zuidoostelijk en Midden-Brabant. Eind jaren zestig kwam het gezin uiteindelijk in een stad in Noordoost-Brabant terecht, waar het zich begin jaren zeventig met een ‘ongeschouwde nieuwe grote plaatijzeren woonwagen’ vestigde op het oude kamp. De drie oudste zonen waren toen al volwassen en getrouwd en de eerste kleinkinderen waren al geboren. De familie woonde er te midden van eveneens traditionele reizigersfamilies en families die relatief recent het burgerbestaan achter zich hadden gelaten en woonwagenbewoners waren geworden.

Eind jaren zeventig gingen de gezinnen vrijwel allemaal over naar een splinternieuw regionaal woonwagenkamp. Ze trokken ernaartoe, de twee oudste zonen al vóór hun vader, of ze verwierven een zelfstandige standplaats nadat ze vanuit de ouderlijke woonwagen waren gehuwd. De dochters trouwden overigens met mannen uit befaamde ‘kamperfamilies’ met een twijfelachtige reputatie uit de directe omgeving. Voor de zonen gold dat juist niet. Hun echtgenotes kwamen van buiten. Begin jaren tachtig vertrokken vier kinderen naar woonwagencentra elders in Brabant. De overige kinderen (en kleinkinderen) bleven, net als hun (groot)ouders op het regionale woonwagenkamp wonen. Enkele kleinkinderen kwamen er ook weer terug. Eind jaren tachtig werd het regionale woonwagenkamp, intussen in erbarmelijke staat, ontmanteld. Verschillende

familieleden vestigden zich daarna op kleine, decentrale kampjes of in woningen in de stad.

De vader had volgens hemzelf geen criminele antecedenten. ‘Ik heb nog nooit een aardappel gepikt’, vertelde hij een welzijnswerker medio jaren tachtig. Helemaal correct was deze uitspraak niet. In de jaren vijftig was hij op verdenking van vernieling en voor mishandeling voorgeleid. Maar hoe dan ook maakten zijn kinderen, kleinkinderen en achterkleinkinderen het bonter. De familie D verwierf vanaf de jaren zestig en zeventig, mede vanwege hun gewelddadige reputatie, een positie in de zware criminaliteit in Noord-Brabant. Die wisten ze tot medio jaren negentig te behouden. Hoewel nogal wat familieleden tot op de dag van vandaag crimineel actief zijn, implodeerde het familieverband en verloor de familie vanwege scherpe, gewelddadige vetes tussen sommige gezinnen haar reputatie en vooraanstaande positie.

De criminaliteit van de familie D begint dus feitelijk in de generatie van de misdaadondernemer en diens broers en zussen. Het is een bruusk begin: in de zin van zonder veel historie en dan ineens heel stevig. Alle kinderen in die generatie, zonen en dochters, hebben namelijk criminele antecedenten, de meeste een hele lijst. Bij de vrouwen gaat het in de meeste gevallen om diefstallen, inbraken, openlijke geweldpleging en vernielingen. Een enkele keer om mishandeling of verduistering. Het valt op dat de echtgenotes van de vier oudste broers ook criminele antecedenten hebben: overwegend diefstal, geweldsdelicten en mishandeling. De partner van een van de misdaadondernemers, moeder van zijn kinderen, is aangehouden geweest voor, onder meer, verboden wapenbezit.

De broers kwamen allen frequent met politie en justitie in aanraking. De oudste broer vormt een buitenbeentje. De eerste delicten waarvoor hij werd opgepakt dateren van midden jaren zeventig, toen hij de dertig al was gepasseerd. Het betreft valsheid in geschrifte en verduistering. Met grote tussenpozen komt hij vanwege criminele activiteiten in beeld. Eind jaren tachtig, begin jaren negentig voor heling en bedreiging, tien jaar later opnieuw op dezelfde verdenking. Rond die tijd wordt hij vier keer opgepakt: voor wapenbezit en openlijke geweldpleging. Een paar jaar later opnieuw vier keer: voor bedreiging en mishandeling. Welzijnswerkers schetsen hem als een ‘overdonderende man’, die geregeld zijn gelijk of gram ging halen bij de instanties – en vaak zijn zin kreeg.

Zijn jongere broers begonnen daarentegen al vroeg. Dikwijls was er sprake van geweldsdelicten (al dan niet met steek- en/of vuurwapens), (zware) mishandeling, bedreiging en (poging tot) doodslag. Daarnaast werden ze geregeld aangehouden op verdenking van flessentrekkerij, (schuld)heling, oplichting en

wapenbezit. Sinds het begin van de jaren zeventig bouwden de vier oudste broers, in een periode van tien tot vijftien jaar, een stevige criminele reputatie op in de regio. Zij waren betrokken bij grootschalige diefstallen, overvallen in de jaren zeventig, helingnetwerken, autocriminaliteit, prostitutie en drugs-handel in de jaren tachtig en negentig. Een van de vier broers werd eind jaren tachtig, maar vooral meer recent in verband gebracht met productie, bezit van en handel in verdovende middelen. In de jaren negentig was hij vooral in beeld voor bedreiging, mishandeling en heling. Een andere broer ging trouwens zelf ook zwaar drugs gebruiken.

De jongste broer was in deze jaren nog een tiener, maar volgde zijn oudere broers, vanaf de jaren tachtig, op de voet. Sindsdien is hij tientallen keren in verband gebracht met ernstige strafrechtelijke feiten: vrijwel allemaal vermogens- en geweldsdelicten. Nog net niet meerderjarig werd hij opgepakt op verdenking van betrokkenheid bij moord. Later kwamen daar valsheid in geschrifte, verboden wapenbezit, bedreiging, mishandeling, drugshandel, wietteelt, witwassen en deelname aan een criminele organisatie bij. Voor de drugshandel en wietteelt was hij sterk afhankelijk van leden van zijn extended family die xtc leverden of wiet inkochten. Internationale criminele contacten met afnemers had hij zelf niet. Voor wietkwekerij bleek hij al snel te weinig geduld te hebben. Deze misdaadondernemer was noodgedwongen dan ook op vele criminele markten actief, omdat hij in geen enkele wist door te groeien.

Ook in de derde en vierde generaties vinden we criminele activiteit. De kleinkinderen zijn opgepakt voor mishandeling, geweldpleging, diefstal en een enkel geval van heling, valsheid in geschrifte, witwassen, wapenbezit. De meesten zijn vermoedelijk betrokken geweest bij de productie en handel in verdovende middelen. De allochtone partners van drie kleindochters zijn eveneens actief (geweest) in de productie en handel in drugs. De achterkleinkinderen zetten de trend voort. Op jonge leeftijd zijn zowel de mannen als de vrouwen opgepakt op verdenking van diefstal, afpersing, geweldpleging, mishandeling, doodslag, heling, drugsproductie en -handel.

De criminele activiteiten van de familie D beslaan grofweg een periode van vijftig jaar. Wat type criminaliteit betreft en de manier waarop familieleden zich in die criminaliteit manifesteerden, is het beeld divers. Enerzijds gaat het over wat commune criminaliteit genoemd zou kunnen worden. Vrijwel alle familieleden uit de generatie van de misdaadondernemer, zowel de mannen als de vrouwen, hebben zich schuldig gemaakt aan inbraak, diefstal, kleine vechtpartijen, vernielingen, verkeersovertredingen, overlast, baldadigheid, drankmisbruik en weerspannigheid. Energiereningen werden niet betaald, belasting

ontdoken, er werd illegaal gegokt, uitkeringen werden op oneigenlijke gronden geïncasseerd en de illegale opslag van chemisch afval en de autosloperijen op het woonwagencamp leidden tot een nagenoeg permanente overtreding van de milieuwetgeving. Anderzijds nam de criminele activiteit van de familie D al in de jaren zeventig en begin jaren tachtig min of meer georganiseerde vorm aan. De sloopauto's waren een dekmantel voor illegale handel en heling. Er werden auto-onderdelen verkocht, maar ook gestolen goederen en wapens (in putten onder de wrakken) verstoep en verhandeld. Sommige vrouwen specialiseerden zich in kledingdiefstal uit winkels en coördineerden de verdeling en verkoop van de buit. Enkele broers in generatie 2 waren in de tweede helft van de jaren zeventig betrokken bij de overvallen van de Kempenbende. De familie was voorts ook lokaal actief in de prostitutie. Begin jaren tachtig constateerde de gemeentepolitie dat de drugshandel hand over hand was toegenomen en dat de (bovenlokale) bestrijding ervan prioriteit moest krijgen. In de stad waar de familie D woonde waren ook criminele groepen actief die zich bezighielden met internationale drugstransporten en het aantal daaraan gerelateerde geweldsdelicten nam toe. Bij gerichte zoekacties op het regionale woonwagencamp werden geregeld (automatische) vuurwapens en grote hoeveelheden munitie aangetroffen.

5.5 Familie E

De familie E wortelt al eeuwen in Noordoost-Brabant. Het was een familie van keuterboeren, loonwerkers en knechten. De vader van de misdaadondernemer werd medio jaren twintig geboren en had drie broers en een zus. Zijn jongere broer werd op jeugdige leeftijd al voor diefstal opgebracht, terwijl de broer net boven hem een aantal keren werd gepakt voor brandstichting, diefstal en verduistering (van vee) en oplichting.

De vader trouwde begin jaren vijftig – er was een kindje op komst – in een 'slecht milieu'. Binnen de familie E was geen geld of noemenswaardig bezit. Uit het huwelijk kwamen tot begin van de jaren zeventig in totaal elf kinderen voort. Al noemde hij zelf weleens een ander aantal in de vele reclasseringsrapportages die over hem werden opgesteld. In de gemeentelijke administratie vinden we trouwens nog weer een ander getal. De echtelijke trouw stond niet op de voorgrond, zoveel wordt duidelijk uit die reclasseringsrapportages. Zijn echtgenote liet zich (op stille aandrang van de instanties) steriliseren. De oudste zoon – de geselecteerde misdaadondernemer – en zijn opvolgende broer zetten

het criminele gewoontepatroon van hun vader voort. Van de andere kinderen zijn er twee vrouwen met een beperkt aantal criminele antecedenten.

De vader van de misdaadondernemer bouwde al vanaf de Tweede Wereldoorlog aan een twijfelachtige reputatie. Bijna met een zucht constateert een rijksreclasseringsambtenaar in 1970 dat diens leef- en gezinsomstandigheden in de afgelopen 25 jaar in een grote hoeveelheid rapporten uitvoerig aandacht hebben gekregen. Het beeld is dat van een criminele carrière ‘zonder erreg’, zoals dat heet in goed Brabants: een gezin waarin een onvermogen tot sociale stijging leek te zijn ingebakken. Sinds 1945 was de vader verschillende keren veroordeeld en had hij in de gevangenis gezeten voor vermogens- en geweldsdelicten. In de jaren vijftig was hij opgepakt voor een zedendelict: hij gaf gelegenheid tot ontucht. Verder was hij gekend voor diverse diefstallen, verduistering, oplichting en flessentrekkerij. Gedurende de jaren zestig werd hij herhaaldelijk voorgeleid voor verduistering en vooral heling. Het decennium daarna kwamen er twee zware mishandelingszaken op zijn naam te staan: de eerste gericht tegen een dochter, de tweede tegen een zoon. Verder betrof het overwegend diefstallen, net als in de eerste helft van de jaren tachtig. Vaak was er alcohol in het spel.

De vader komt uit de voorlichtingsrapporten van de reclassering naar voren als een goedwillende, maar primitieve, wilszwakke en suggestibele man, die leeft bij het moment. Hij deed simpel werk: in de plantsoendienst, als grondwerker, in een pluimveeslachterij en sinds eind jaren zestig als gasfitter (dankzij de komst van het aardgas in Noord-Brabant een booming business). Zijn grootste hobby was het fokken en verzorgen van konijnen. De moeder was veroordeeld geweest voor een aantal vermogens- en geweldsdelicten begin jaren zeventig. Zij had in het gezin de broek aan; haar man had weinig in te brengen. De echtgenote deed het ‘ruwe woord’ (zoals een reclasseringswerker het formuleerde) en hij hulde zich dan in zwijgen. Niemand kreeg destijds trouwens adequaat toegang tot het gezin, behalve de wijkagent en de rijksreclasseringsambtenaar.

De twee oudste zonen werden eveneens crimineel actief, net als twee van hun jongere zussen (zij het in beduidend mindere mate). De oudste zoon – de misdaadondernemer in dit onderzoek – was een veelpleger. Hij begon toen hij nog minderjarig was en zette vanaf het einde van de jaren zestig een enorme reeks diefstallen op zijn naam. Alleen al in de eerste helft van de jaren zeventig was hij, als lid van een criminele groep mede betrokken bij een zeventigtal inbraken onder verzwarende omstandigheden. Uit die tijd dateren ook zijn contacten met gekende andere criminele figuren, waaronder ook met een van

de andere hier beschreven families. Verder was hij betrokken bij (schuld)heling, een enkele keer, in de eerste helft van de jaren tachtig, bij openlijke geweldpleging, mishandeling en verboden wapenbezit. Daarna eindigt zijn criminele carrière abrupt.

Zijn anderhalf jaar jongere broer hield er eenzelfde criminele carrière op na. Hij was jonger toen hij begon met mishandeling, diefstal (van auto's), joyriding en inbraken. Het laatste geregeld met zijn oudere broer. Dit bleef het patroon tot eind jaren tachtig. Misschien was hij net wat vaker dan zijn broer betrokken bij mishandeling en overtreding van de wapenwet. Opvallend is de valsgeldzaak waarvoor hij medio jaren zeventig werd opgepakt. Eind jaren tachtig werd hij veroordeeld voor (medeplichtigheid aan) zware mishandeling c.q. doodslag. Na 1996 zijn geen criminele activiteiten van hem meer bekend.

Bij de generatie van de (klein)kinderen vinden we sporen van criminele activiteit, maar veel heeft het niet om het lijf. De oudste (klein)zoon werd opgepakt voor kleinschalige drugsmokkel, later voor belediging van een ambtenaar in functie. Beide delicten werden met een transactie afgedaan. Van het jongste kind zijn geen antecedenten bekend. Hetzelfde geldt voor de twee kinderen van de tweede criminele broer. De jongere zus die zelf een enkele keer in de fout was gegaan, had drie kinderen. Twee hebben geen antecedenten, de jongste daarentegen wel. Die werd als tiener met criminele activiteiten in verband gebracht, maar de zaken werden geseponneerd. Twee jaar later werd hij opgepakt voor diefstallen en bedreiging.

De criminele activiteit van de familie E beslaat grofweg een periode van vijftien-zestig jaar. Wat type criminaliteit betreft en de manier waarop familieleden zich in die criminaliteit manifesteerden, is het beeld tamelijk homogeen. Net als hun vader kwamen de twee oudste zonen frequent met politie en justitie in aanraking. Vader werd, naar het zich laat aanzien, vooral gebruikt door criminele kennissen en ook zijn zonen ontwikkelden zich tot helpers in het criminele circuit. Ze bouwden geen machtspositie op. Integendeel, het bleven 'sloebers'. Maar ze zaten dicht op de gekende criminele milieus, gingen daar ook al van jongs af aan mee om en kenden de helingnetwerken in Noord-Brabant van nabij. Via hun echtgenotes waren de zonen verbonden met beruchte 'kamperfamilies'. Of die hen serieus namen, valt zeer te betwijfelen.

De frequentie waarmee de vader en de twee zonen van familie E zich voor de rechter dienden te verantwoorden, spreekt hoe dan ook voor zich. Geregeld zijn ze, niet alleen vader maar ook de zonen, voor het karretje van ervaren criminelen en helers gespannen. Anderzijds hadden ze niets te verliezen en dat

wisten ze ook. Waar de vader geregeld nog pogingen deed om zich te verbeteren, ontbrak die motivatie bij de zonen nagenoeg helemaal, zoals blijkt uit reclasseringsrapporten. De familie had, behalve bij politie en justitie, ook nogal een omvangrijk dossier opgebouwd bij de gemeentelijke diensten, hulpverleningsinstanties, woningcorporaties, het arbeidsbureau, de arbeidsvoorziening, de raad voor de kindbescherming en de reclassering.

5.6 Familie F

De familie F wortelt binnen een dorpsgemeenschap in West-Brabant. De misdaadondernemer, enig kind, had een vader die slechts een enkele keer een scheve schaats had gereden. Op middelbare leeftijd kwam hij in aanraking met justitie vanwege valsheid in geschrifte. Zelf ontwikkelde de misdaadondernemer echter een ander palmares. Van zijn twee zonen heeft de oudste een beperkt aantal en de jongste geen criminele antecedenten.

De misdaadondernemer begon zijn criminele loopbaan in de jaren tachtig, nadat hij een hogere beroepsopleiding had afgerond. Hij liep in die tijd een aantal keren tegen de lamp voor (medeplichtigheid aan) opzetheling, vernieling, valsemunterij, diefstal, valsheid in geschrifte, wapenbezit en (poging tot) afpersing. Begin jaren negentig komt hij bij de politie in beeld in verband met mogelijke betrokkenheid bij grootschalige vuurwapensmokkel, vanuit België naar bestemmingen in onder andere Afrika, via de Rotterdamse haven.¹⁷⁷ Dit leidt echter niet tot een opsporingsonderzoek, laat staan tot een veroordeling. Het lijkt erop, dat hij daarna begon met het opzetten en bestieren van een omvangrijk netwerk voor de productie van en handel in verdovende middelen. Rond de eeuwwisseling wordt hij, na een grootschalig opsporingsonderzoek, opgepakt en veroordeeld voor betrokkenheid bij en leidinggeven aan een criminele organisatie die zich bezighield met de productie van en handel in synthetische drugs. Deze misdaadondernemer zat daarvoor langdurig vast. Recent heeft hij alleen nog verkeersdelicten gepleegd.

De misdaadondernemer wordt gezien als een sociaal vaardig persoon en een ‘gezellige jongen’ die binnen het criminele milieu een goede reputatie genoot. Hij was goed voor de mensen met wie hij samenwerkte. Ook in de gemeente

177 De Belgische vuurwapenwetgeving werd begin jaren negentig aanzienlijk aangescherpt, waardoor Belgische handelaren met grote onverkooptbare voorraden bleven zitten. Sommige malafide handelaren hebben die vuurwapens op grote schaal in het zwarte circuit gedumpt. Zie: T. Spapens & M. Bruinsma, *Illegale vuurwapens in Nederland: smokkel en handel* (Zeist, 2004).

waar hij woonde, toonde hij zich een actief lid van de gemeenschap, onder meer door sponsoring van sport en goede doelen. Ooit verklaarde hij in de misdaad te zijn gegaan omdat hij niet langer kon aanzien dat vrienden die op het criminele pad waren beland, met geld konden smijten en kennelijk genoeg tijd hadden om voortdurend de bloemetjes buiten te zetten, terwijl hijzelf een gewone baan had en van een naar verhouding bescheiden salaris moest zien rond te komen. Echt 'braaf' was hij nu echter ook weer niet. Zelfs op school had hij meer te besteden, aangezien hij vaker voor veel geld zwartwerkte voor koppelbazen dan dat hij in de klas verscheen. Hij gaf zijn baan op, begon een horecagelegenheid en wist tegelijkertijd zijn contacten met het criminele milieu tot verdere ontwikkeling te brengen. Rechercheurs omschrijven hem als intelligent: 'Hij wist precies wat hij wel en niet kon vertellen.' Hij was ook heel bedreven in het afschermen van criminele activiteiten. Zijn levenswijze trok geen bijzondere aandacht. Hij bewoonde geen opvallend groot of luxueus huis en kwam met vakanties niet verder dan Spanje. Zijn belangrijkste ontspanning waren regelmatige bezoeken aan het café, zowel in de eigen omgeving als in Amsterdam, waar hij ook altijd in dezelfde kroegen te vinden was.

De oudste zoon werd toen zijn vader in de gevangenis zat opgepakt voor de verkoop van verdovende middelen (hennep). Later wordt hij opgepakt voor mishandeling en recenter voor openlijke geweldpleging.

5.7 Familie G

De familie G komt uit een dorp in de Kempen. Van oudsher werkte de familie in de sigarenmakerij. Ze woonden in de jaren dertig vlak bij elkaar aan dezelfde straat in een van de slechte stukken van het dorp. De familie is altijd sterk geworteld gebleven in de streek.

Sigarenmakers waren in de tweede helft van de negentiende eeuw een berucht soort werklieden. Vaak leidden ze een ongeregeld en zwervend bestaan. Drankmisbruik (ook in de werkplaatsen) kwam dikwijls voor en ze maakten lange dagen in een bedrijfstak die bekendstond vanwege slechte arbeidsverhoudingen. Sigarenbedrijfjes waren vaak klein, werden opgericht en verdwenen weer. Er was weinig vakkennis nodig, evenmin kapitaal. Tabak kon in de regio worden ingekocht. Bedrijfspannen waren niet nodig. Huisnijverheid, klein-, midden- en grootbedrijf bestonden naast en door elkaar. Tot de jaren dertig bleef sigaren maken goeddeels handwerk, daarna werd de achterstand in mechanisering snel ingehaald. De productie verveelvoudigde en de werkloos-

heid onder sigarenmakers groeide – ook al werd onder druk van vakbonden de mechanisatie in de sector beperkt.¹⁷⁸

De grootvader van de misdaadondernemer is op latere leeftijd, toen hij de 60 al ruimschoots was gepasseerd, door de marechaussee opgepakt vanwege diefstal en verduistering (in dienstbetrekking). Of hij ook daarvoor al criminele antecedenten had opgebouwd, is niet meer na te gaan. De vader van de misdaadondernemer, geboren medio jaren dertig, kreeg vier zonen die allen criminele antecedenten hebben.

Van de vader is bekend dat de gemeentepolitie hem medio jaren zestig (een week na zijn eigen vader) opbracht, omdat hij het opsporen of onderzoeken van strafbare handelingen bewust belemmerde. In de jaren zeventig zou hij medeplichtig zijn geweest aan veediefstal, heling, diefstal en geweldpleging. Ook werd hij in het midden van de jaren zeventig gepakt door de douane, omdat hij de Wet accijns alcoholhoudende stoffen zou hebben overtreden, in verband met illegale productie van alcohol. Kennelijk verwierf hij zich op dit vlak een zekere renomme, want begin jaren tachtig werd hij nogmaals voor alcoholsmokkel gearresteerd en een paar jaar later voor valsheid in geschrifte (Algemene wet douane en accijnzen), in combinatie met deelname aan een criminele organisatie. Van latere datum zijn geen antecedenten bekend.

De vier zonen, geboren in de jaren zestig, volgden in meer of mindere mate hun vaders spoor. De jongste zoon werd een enkele keer voor diefstal en inbraak opgepakt. De derde zoon eveneens (ofschoon nogal wat vaker) en maakte zich daarnaast schuldig aan joyriding en straatschenderij. Maar vanaf midden jaren tachtig lijkt hij het rechte pad te hebben gekozen. De criminele carrières van de twee oudste zonen begonnen eerder, waren steviger en leken meer op die van hun vader. De op een na oudste zoon startte jong, als een tiener, met diefstal, inbraak, later ook (schuld)heling, openlijke geweldpleging en mishandeling. Medio jaren tachtig (enkele maanden na zijn vader) zat de FIOD achter hem aan vanwege overtreding van de Wet accijns alcoholhoudende stoffen. Eind jaren tachtig werd hij verdacht van diefstal. In de jaren negentig lijkt zijn criminele gedrag ernstiger te worden. De politie pakte hem op vanwege deelname aan een criminele organisatie, later voor aan drugs gerelateerde zaken en diefstal. Het decennium daarna werd hij twee keer betrokken geacht bij productie en bezit van verdovende middelen, de eerste keer gecombineerd met verboden wapenbezit. De andere keer werd zijn tweede echtgenote eveneens

178 K.E. Sluyterman, *Ondernemen in sigaren. Analyse van bedrijfsbeleid in vijf Nederlandse sigarenfabrieken in de perioden 1856-1865 en 1925-1934* (Tilburg, 1983).

opgepakt voor hetzelfde delict. Voorts werd hij opgepakt voor bedreiging, belediging en mishandeling.

De oudste zoon, de misdaadondernemer in dit onderzoek, spande de kroon. Die begon erg jong met diefstal in vereniging en overtredingen tegen de Wegenverkeerswet. Later volgde openbare schennis van de eerbaarheid, mishandeling, vernieling en openlijke geweldpleging. Net als (en zowat tegelijk met) zijn vader werd hij opgepakt voor alcoholsmokkel, twee jaar later opnieuw. Intussen kwam er ook bezit van vuurwapens in het spel, evenals weerspannigheid, ernstige vernieling, gekwalificeerde diefstal, grafschennis, illegale zendinstallatie en opzetheling. In de jaren negentig kwam zijn criminele carrière in een stroomversnelling, enerzijds in het buitenland met diefstal, anderzijds (en vooral) in Nederland als producent van en groothandelaar in xtc. Hij werd in dat decennium een paar keer opgepakt op verdenking van productie van en handel in verdovende middelen, maar tot lange veroordelingen leidde dat niet. Bij een aantal grote drugsvangsten, in Nederland en daarbuiten, bleek het spoor van de herkomst van de pillen naar hem te wijzen. Het duurde echter nog tot begin jaren 2000 voordat hij werd gearresteerd en tot een forse gevangenisstraf veroordeeld. Al voordat hij vrijkwam, werd hij opnieuw een aantal keren in verband gebracht met productie van verdovende middelen en later met heling, bezit en witwassen.

De misdaadondernemer heeft twee kinderen. Tot recent waren van geen van beiden criminele antecedenten bekend, maar begin 2015 is een dochter opgepakt in verband met vervaardiging van harddrugs.

5.8 Besluit

Deze beknopte familieschetsen tonen nogal wat criminele activiteit, zoals natuurlijk te verwachten was op grond van de selectie die we hebben gemaakt. Veel van die criminaliteit vond plaats in meer of minder georganiseerd verband. Geregeld trokken gezinsleden of leden van verschillende gezinnen binnen dezelfde familie gezamenlijk op, zowel vaders en zonen, als broers en/of zussen. En in een aantal gevallen zien we rondom de misdaadondernemers ontegenzeggelijk criminele samenwerkingsverbanden ontstaan. Zeker vier van hen speelden hierin een coördinerende en leidende rol.

Tevens is duidelijk dat de criminaliteit in elk van deze families zich niet tot de generatie van de misdaadondernemers beperkt. In nagenoeg alle families heeft de vader eveneens criminele antecedenten, in één enkel geval ook de

moeder en vaker ook de broers en zussen van de vader. Hoewel informatie over antecedenten in het verdere verleden beperkter beschikbaar is, vonden we binnen één familie tevens antecedenten bij de grootvader. De generaties van de kinderen van de misdaadondernemers en soms ook al die van hun kleinkinderen lieten zich evenmin onbetuigd. In meer of mindere mate troffen we bij de meerderjarige (klein)kinderen activiteiten aan op het gebied van vermogens- en geweldscriminaliteit, geregeld ook delicten gerelateerd aan de productie van of handel in drugs gerelateerde delicten. Dat er binnen de zeven families in dit onderzoek sprake is van intergenerationele criminaliteit leidt dus geen twijfel. Of ook aannemelijk en inzichtelijk kan worden gemaakt dat er intergenerationele overdracht plaats heeft gevonden en zo ja, hoe dat dan heeft gewerkt, behandelen we in de volgende hoofdstukken.

Intergenerationele overdracht: nadere analyse

6.1 Inleiding

Dit onderzoek kijkt vanuit een historisch perspectief naar zeven Noord-Brabantse families. Het vorige hoofdstuk gaf een beknopte schets van de samenstelling van de families en hun criminele ontwikkeling. We constateerden onder meer, dat in elke familie generatie-effecten aan de orde lijken te zijn.

In dit hoofdstuk kijken we naar de zeven families tezamen. Nadat we kort de opbouw van de generaties hebben geschetst (paragraaf 6.2), gaan we eerst in op de criminele antecedenten door de verschillende generaties heen. Hielden de families zich bezig met specifieke typen criminaliteit, is daar een ontwikkeling of specialisatie in te herkennen? Hoe zat het met mannelijke en vrouwelijke familieleden (paragraaf 6.3)? Daarnaast kijken we of de familienetwerken stabiel aanwezig waren in een stad of regio en of daar door de jaren heen verschuivingen in zijn opgetreden (paragraaf 6.4)? We besluiten met een aantal concluderende opmerkingen (paragraaf 6.5).

6.2 Generaties

Het begrip ‘generatie’ heeft verschillende betekenissen. Van generaties is sprake binnen families: grootouders, ouders, kinderen, kleinkinderen (het familiale generatiebegrip). Daarnaast wordt het begrip gebruikt om kenmerken van bevolkingsgroepen uit verschillende geboortecohorten en hun formatieve ervaringen te karakteriseren (het maatschappelijke generatiebegrip). Dit onderzoek richtte zich op familiegeneraties.¹⁷⁹

179 SCP, *Wisseling van de wacht. Generaties in Nederland* (Den Haag, 2010).

Generaties tellen

De zeven families zijn uitgekozen omdat in ten minste één generatie een (of meer) van de zonen beschouwd kan worden als ‘misdaadondernemer’ en nauw betrokken was bij een crimineel samenwerkingsverband, dan wel zich bezighield met georganiseerde misdaad. Van minstens drie generaties zijn in het onderzoek de criminele antecedenten nagegaan van de familieleden die op 1 januari 2015 meerderjarig waren.

In het onderzoek zijn de criminele antecedenten van tenminste drie generaties beschouwd. Het geselecteerde familielid dat het startpunt vormde van de analyse, benoemen we als generatie 2. Broers of zussen die crimineel actief waren, rekenen we eveneens tot generatie 2. Hun ouders gelden derhalve als generatie 1, de meerderjarige kinderen van de misdaadondernemers en hun broers en zussen vormen generatie 3. In sommige gevallen vonden we sporen die verder teruggingen, bijvoorbeeld tot op de grootouders (generatie 0).¹⁸⁰ In andere gevallen is er sprake van kleinkinderen (generatie 4) of achterkleinkinderen (generatie 5).

Een aantal van de zeven geselecteerde misdaadondernemers (generatie 2) had broers en zussen die, gezien hun criminele carrières in de zware misdaad, even goed als zodanig zouden kunnen worden gekenschetst. Dat geldt voor 16 personen (9 broers/mannen en 7 zussen/vrouwen). Nog eens zeven broers en zussen hebben ook een strafblad. Generatie 2 in de zeven onderzochte families bestaat in totaal dus uit 30 personen. Tot generatie 3 rekenen we de meerderjarige kinderen van deze 30 personen. Generatie 3 telt in totaal 52 meerderjarige personen (en 7 die nog minderjarig zijn). Generatie 4 omvat tien meerderjarige personen uit twee families (en 60 die nog minderjarig zijn). Voor de volledigheid: generatie 5 beperkt zich vooralsnog tot een van de families en bestaat uit vier minderjarige kinderen.

Binnen generatie 2 werden de geselecteerde personen allen geboren tussen 1945 en 1994. Binnen drie families is het leeftijdsverschil tussen de oudste en de jongste persoon in generatie 2 erg groot (1945-1969, 1952-1970, 1961-1994), omdat er sprake was van nakomertjes of van een tweede huwelijk met (veel jongere) kinderen. Binnen de vier andere families is dat leeftijdsverschil beperkt.

¹⁸⁰ Voor generatie 0 hebben we niet speciaal naar criminele antecedenten gezocht. In de geraadpleegde bronnen hebben we ze, met een enkele uitzondering, ook niet kunnen vaststellen, al waren er soms aanwijzingen of signalen.

6.3 Criminele antecedenten

In de volgende tabel is op een rij gezet hoe de criminele antecedenten van de meerderjarige leden van de zeven families zich hebben ontwikkeld.

Tabel 6.1: Ontwikkeling van de criminele antecedenten van meerderjarige leden van de zeven families

	Generatie 1	Generatie 2	Generatie 3	Generatie 4
Mannen (meerderjarig)	7	18	29	6
Antecedenten	5 (71%)	17 (94%)	22 (76%)	6 (100%)
Vrouwen (meerderjarig)	9 (7 + 2)	12	23	4
Antecedenten	1 (11%) ¹⁸¹	7 (58%)	14 (61%)	2 (50%)
Minderjarig	-	-	7	60

De cijfers laten zien dat in alle families crimineel gedrag bij de meerderjarige mannen een constante factor is. En de resultaten uit het verleden bieden een zekere garantie voor de toekomst. Opvallend zijn voorts de hoge percentages antecedenten bij de meerderjarige vrouwen in generaties 2 en 3. Immers, uit onderzoeken naar intergenerationele overdracht van criminaliteit in algemene zin, blijkt vrijwel altijd dat het doorgeven van delinquent gedrag aan dochters veel minder sterk speelt dan bij zonen. Het beeld dat we in dit onderzoek herkennen – en dat geldt overigens ook voor de zonen – is goed vergelijkbaar met de uitkomsten van recent onderzoek naar de kinderen van Amsterdamse beroeps-criminelen.¹⁸² Binnen families die zich op enig moment bezighielden met georganiseerde misdaad, lijkt dus iets bijzonders aan de hand.

6.3.1 Frequentie en aard

Wanneer we kijken naar de frequentie van de criminele antecedenten, zien we dat van de vijf mannen van generatie 1 met een strafblad, er twee zijn die zich tot een enkel strafbaar feit hebben beperkt. Twee anderen kunnen daarentegen als frequente plegers worden gekenmerkt. Bij de een betrof het overwegend vermogensdelicten (diefstal, heling) en (huiselijke) geweldpleging, bij de ander ging het over vermogensdelicten, zware geweldpleging en drugsdelicten. Een van de mannen uit generatie 1 pleegde een aantal vermogensdelicten en

¹⁸¹ Hierbij geldt de aantekening dat over de vrouwen in deze generatie, op een enkele uitzondering na, in de archieven nauwelijks informatie voorhanden is.

¹⁸² Van Dijk, 2015.

was (misschien samen met zijn vader, later in elk geval met twee van zijn zonen) betrokken bij illegale alcoholproductie en -smokkel door een criminele organisatie. De enige moeder van de misdaadondernemers met antecedenten combineerde, net als haar man trouwens, een aanzienlijk aantal (huiselijk)-gewelds- en vermogensdelicten.

In generatie 2 hebben alle mannen met antecedenten geweldsdelicten gepleegd, veel van hen frequent. Daar zitten ook zware feiten tussen, zoals doodslag en moord. In een aantal gevallen is sprake van bedreiging en afpersing. Ook vermogensfeiten zijn wijd verbreid (diefstal, heling, oplichting). Nieuwe vormen van misdaad in deze generatie, vergeleken met de vorige, zijn verkeersdelicten, witwassen, wapenhandel, valsemunterij en (soms grootschalige) productie van en handel in verdovende middelen. Bij vijf families valt op dat de misdaadondernemers in de loop van de jaren tachtig of negentig geruime tijd uit beeld zijn. Nadien blijken zij echter in verband te kunnen worden gebracht met grootschalige productie van en handel in verdovende middelen. De meeste mannen in generatie 2 (voor zover niet overleden) zijn naar het zich nu laat aanzien nog crimineel actief, of waren dat tot voor kort. Een viertal lijkt in de loop van de jaren negentig het rechte pad te hebben gekozen. De zussen in generatie 2 met antecedenten houden zich bezig met vermogenscriminaliteit en geweldsdelicten. De meesten in beperkte mate, en een aantal heel frequent.

In generatie 3 is het beeld vergelijkbaar, maar de nadruk lijkt hier (verder) te verschuiven naar drugscriminaliteit, zowel bij de mannen als bij de vrouwen. De zonen (met antecedenten) van de misdaadondernemers zijn vanaf de jaren negentig betrokken bij vermogensdelicten, wapenbezit en/of -handel en (ernstige) geweldsdelicten. Vanaf de jaren 2000 komt een flink aantal van hen in beeld op verdenking van bezit en productie van en handel in verdovende middelen. Bij twee families betreft de geconstateerde verschuiving naar drugscriminaliteit (nagenoeg) alle zonen, in twee families één zoon en in twee families zijn zonen noch dochters in generatie 3 verdacht van of betrokken bij drugscriminaliteit. Wat de dochters met een strafblad betreft, gaat het over twee families. In een daarvan is ruim de helft van de vrouwen diverse keren opgepakt voor betrokkenheid bij productie van en handel in verdovende middelen.

Hoewel het te vroeg is om op basis van de onderzoekspopulatie in generatie 4 conclusies te verbinden, lijkt een eerste observatie toch dat de meerderjarige kleinzonen van de misdaadondernemers ook crimineel actief zijn. Allen hebben antecedenten op het gebied van vermogenscriminaliteit (diefstal; heling) en geweldpleging. De helft is ook (en vooral) actief in de productie van en/of han-

del in drugs. De meerderjarige kleindochters plegen vermogensdelicten, al is een van hen ook met drugscriminaliteit in verband gebracht.

6.3.2 *Begin criminele carrière*

In de volgende tabel hebben we voor de meerderjarige leden van de zeven families in generaties 2 en 3 op een rij gezet op welke gemiddelde leeftijd zij voor het eerst crimineel actief zijn geworden.

Tabel 6.2: Gemiddelde leeftijd bij plegen van het eerste geregistreerde delict¹⁸³

	Generatie 2	Generatie 3
Meerderjarige mannen	17,5 jaar	19,2 jaar
Meerderjarige vrouwen	22,7 jaar	20,5 jaar

De klassieke leeftijd-criminaliteitscurve veronderstelt dat een late start in de criminaliteit uitzonderlijk is. Daders zouden meestal al jong het criminele pad inslaan en doorgroeien vanuit de jeugdcriminaliteit. Gezien het verhoudingsgewijs complexe karakter van activiteiten die met georganiseerde criminaliteit samenhangen, ligt het in de lijn der verwachting, aldus deze klassieke interpretatie, dat daders van georganiseerde misdaad lange strafbladen hebben, die van jongs af aan zijn opgebouwd en dat zij meer tijd nodig hebben om de benodigde contacten op te bouwen voordat ze kunnen instappen.

De systematische vergelijking van ‘gewone’ daders en daders van georganiseerde misdaad, die Van Koppen onlangs trok, laat echter zien dat beide groepen gemiddeld rond de 24 jaar zijn als ze voor het eerst worden veroordeeld. Voor een kwart van de daders in beide groepen is dat pas na hun 30e het geval. Wat de frequentie van crimineel gedrag betreft, zouden daders van georganiseerde misdaad veel overeenkomsten vertonen met de algemene daderpopulatie. Zij beginnen allebei relatief laat. Het belangrijkste verschil tussen beide groepen betreft de ernst van de delicten. Slechts een beperkt deel van de daders

183 Deze analyse betreft geregistreerde delicten en is gebaseerd op archiefstudie in gerechtelijke dossiers (generatie 2) en HKS (generaties 2, 3 en 4). De gerechtelijke dossiers zijn handmatig geraadpleegd voor de jaren zestig, zeventig en tachtig. Voor de jaren vijftig en eerder is gericht gezocht, maar de indruk bestaat dat de dossiers over de jaren dertig, veertig en vijftig veelal incompleet zijn. HKS gaat tot medio jaren tachtig terug en is geraadpleegd tot medio 2015. Het beeld is zo compleet mogelijk, maar moet als illustratief worden geïnterpreteerd.

kan getypeerd worden als carrièrecriminelen, die van jongs af aan delicten hebben gepleegd en voor wie criminaliteit centraal staat in het leven.¹⁸⁴

De cijfers uit ons onderzoek – uiteraard slechts gebaseerd op zeven families die in de Brabantse georganiseerde misdaad actief zijn (geweest) – wijzen echter op gemiddeld relatief jonge startende daders. Kijken we verder, dan zien we in generatie 2, dat 65% van de mannen bij het eerste delict jonger was dan 18 jaar – van wie 72% 16 jaar of jonger. Slechts 12% was 24 jaar of ouder. In generatie 3 – die van de kinderen van de misdaadondernemers – was 62% van de mannen jonger dan 18 jaar toen zij hun eerste antecedent opliepen, van wie zelfs 92% 16 jaar of jonger. Bij 19% varieerde dat tussen 24 en 40 jaar. Van generatie 2 op 3 stijgt weliswaar de gemiddelde leeftijd bij de mannen, maar het aandeel jonge daders in generatie 3 neemt toe. Bij de vrouwen in generatie 2 was 29% jonger dan 18 jaar en 71% 21 jaar of ouder toen ze voor het eerst in HKS werden geregistreerd. Voor de vrouwen in generatie 3 geldt dat de gemiddelde leeftijd lager is: 50% was jonger dan 18 jaar (van wie 71% 16 jaar of jonger) en 50% varieerde tussen 18 en 39 jaar bij het plegen van het eerste delict.

Het beeld van de zeven families in ons onderzoek is dus niet congruent met de bevindingen van Van Koppen. Binnen deze families, die zich sinds de jaren zeventig bezighielden met georganiseerde misdaad, lijkt zich toch een grote groep van vroege starters te bevinden. Soms is sprake van intermezzo's van een aantal jaren waarin geen strafbare feiten werden geregistreerd, die wellicht te wijten zijn aan het feit dat men overstapte naar 'slachtofferloze' criminaliteit, zoals drugshandel. Echter, zowel in generatie 2 als in generatie 3 is een groot deel van de mannen (en toch een aanzienlijk deel van de vrouwen) vroeg in hun jeugd gestart met criminele activiteiten en daarmee lange tijd doorgegaan. Bovendien troffen we ook bij nog minderjarige familieleden in de generaties 3 en 4 al criminele antecedenten aan.

6.3.3 Broers en zussen

In de zeven families valt op, dat in de verschillende generaties zowel broers als zussen crimineel actief zijn (geweest). In generatie 1 was dat bij tenminste drie van de families het geval. Voor generatie 2 gaat dit ook op. Van alle misdaadon-

184 M.V. van Koppen, *Pathways into organized crime. Criminal opportunities and adult-onset offending* (Amsterdam, 2013). Zie ook: E.R. Kleemans & C.J. de Poot, 'Criminal careers in organized crime and social opportunity structure', *European Journal of Criminology*, 5(1), 2008, pp. 69-98.

dernemers met (voor zover bekend) broers en/of zussen (vier families) waren de broers en zussen crimineel actief – in drie families zelfs zonder uitzondering allemaal en de meesten zeer actief. Dit beeld geldt eveneens voor vijf families in generatie 3. Kennelijk is overdracht van crimineel (gewoonte)gedrag tussen broers en/of zussen een niet te veronachtzamen mechanisme.¹⁸⁵

6.3.4 Partners

Voor een volledig beeld van de criminaliteitsontwikkeling in de zeven families is het zinvol om kort aandacht te besteden aan de rol van de partners/echtgenotes. Over generatie 1 hebben we weinig informatie kunnen vinden. Van slechts een van de echtgenotes is bekend dat zij nogal wat vermogens- en (huiselijk)-gewelddelicten pleegde. Haar invloed op het gezin was groot en slecht, zo blijkt uit tal van reclasseringsrapporten. Begin jaren tachtig liet zij zich scheiden van haar man. Gebroken gezinsverhoudingen, al dan niet als gevolg van echtscheiding, kwamen in generatie 1 trouwens ook in twee andere families voor. In beide gevallen hertrouwde de moeder, respectievelijk de vader (die trouwens later opnieuw scheidde).

Alle mannen en vrouwen in generatie 2 waren gehuwd of hadden een vaste partner, dikwijls afkomstig uit het milieu. In drie families strandden een viertal relaties in echtscheidingen. In een vierde familie was ook sprake van nogal wat gebroken gezinsverhoudingen, omdat er binnen en tussen de gezinnen onmin was en geweld werd gebruikt, maar niet van echtscheidingen.

Wat opvalt in de relaties binnen generatie 3, is dat partners van allochtone origine hun intrede doen; bij de dochters van de misdaadondernemers althans. Van de 23 vrouwen hadden er twee mannelijke partners met een Turkse achtergrond, één met een Marokkaanse en één met een man die afkomstig was uit een land in Zuidoost-Europa – op een na allen in Nederland geboren en opgegroeid. Alle vier deze mannen hebben trouwens criminele antecedenten: één overwegend voor vermogenscriminaliteit (voordat de relatie tot stand kwam), terwijl de drie anderen bekendstaan vanwege vermogens- en gewelddelicten, valsheid in geschrifte, wapenbezit en productie van en handel in verdovende middelen. Dit laatste geregeld samen met hun vrouwen. Voor zover bekend hebben de 19 andere meerderjarige vrouwen een Nederlandse partner. Dat geldt tevens voor 28 van de 29 mannen in generatie 3: één had een partner van

185 Rowe & Farrington, 1997. Van de Rakt e.a., 2009.

Indonesische origine. Alle mannelijke partners in generatie 3 hebben een strafblad.

6.3.5 Grootouders, ouders en kinderen

Wanneer we kijken naar intergenerationele overdracht van georganiseerde criminaliteit (naar de huidige maatstaven van dat begrip), is daarvan bij twee van de mannen van generatie 1 sprake. Daarbij moet wel worden aangetekend dat de generaties in de tijd niet parallel lopen en de criminele marktkansen, zoals die zich in de loop der decennia ontwikkelden, uiteenliepen. In het ene geval was generatie 1 betrokken bij de illegale alcoholstokerij. In het andere geval was deze nog jong genoeg om mee te kunnen liften met de opkomst van xtc-productie in het begin van de jaren negentig. Een van de andere vaders zouden we in de huidige context kunnen aanduiden als veelpleger en dat geldt ook voor zijn kinderen. In de zes andere families heeft, zoals eerder is toegelicht, ten minste een van de zonen in generatie 2 een belangrijke rol in de georganiseerde criminaliteit gespeeld, of speelt die rol nog steeds.

Kijken we naar generatie 3, dan blijkt dat tot op heden eigenlijk maar een enkeling zich tot misdaadondernemer heeft ontwikkeld. Dat geldt slechts voor een van de zonen. In twee andere families was sprake van betrokkenheid van de kinderen bij het criminele imperium van de vaders. Maar het lijkt er tot nog toe op, dat het vooral over ‘meehelpen’ en ‘meeliften’ gaat en niet over het opzetten en aangaan van een ‘eigen’ crimineel samenwerkingsverband.

Bij twee andere families spelen de eigen kinderen in generatie 3 geen (zelfstandige) rol als misdaadondernemer, maar geldt dit (vermoedelijk) wel voor de schoonzonen. Bij één daarvan is deze overdracht na een echtscheiding – er waren nog geen kleinkinderen – echter weer onderbroken. In de andere familie is nog niet duidelijk of de schoonzoon onder de vleugels van zijn schoonvader actief is, of daadwerkelijk zelfstandig.

6.4 Verbonden met de regio

De analyse van de zeven families toont dat zij al generaties lang sterk aan Noord-Brabant gebonden zijn. De extended families zijn fijnmazig over de hele regio ver-takt. Er is nauwelijks verhuismobiliteit buiten de provincie, hoewel de criminele kopstukken zich uit afschermingsoverwegingen met enige regelmaat in het bui-

tenland laten inschrijven en/of metterwoon in het buitenland verblijven. Of deze fysieke verbondenheid met de Brabantse regio voor generatie 3 nog in dezelfde mate zal gelden, moet de toekomst uitwijzen. Intussen zijn er door partnerrelaties meer verbindingen ontstaan met migrantengemeenschappen in Noord-Brabant, die natuurlijk hun eigen vertakkingen in binnen- en buitenland hebben.

Daarnaast is er binnen de zeven families een krachtige sentimentele verbondenheid met Brabant, of misschien meer nog met het dorp of de stadsbuurt waar ze vandaan komen en – naar eigen zeggen – geworteld zijn. Ook voor de reizigersfamilies geldt dat, ondanks het feit dat de grote regionale kampen waar ze woonden in de jaren tachtig werden ontmanteld. Ze bleven in de regio en gedeels in dezelfde stad, waar ze (al dan niet op kleine kampjes) in gewone wijken bleven wonen. In de tijd dat de misdaadondernemers en hun vaders in die dorpen, stadsbuurten en op die woonwagenkampen opgroeiden, waren dat ook gesloten gemeenschappen. En de specifieke dorpen en buurten waar het hier over gaat, zijn dat tot op zekere hoogte nog steeds. De families zijn daar altijd nog stevig verankerd, in werkelijkheid in het sociale weefsel dat generaties lang is gegroeid en waar sommige familieleden ook actief aan bijdragen. Maar ook in hun beleving – van buitenstaander misschien, de mens die zijn eigen naad naait, leeft en werkt met wie hij vanouds kent en wiens zwijgen hij vertrouwen kan – en in hun herkenning van de reputatie die deze plekken in de loop der jaren is toegedicht.

Over verbondenheid met religie en kerk – in Noord-Brabant bij uitstek de rooms-katholieke kerk – hebben we (met uitzondering van één familie) weinig specifieke informatie gevonden. Toch ligt die – voor de familieleden geboren vóór of in de jaren vijftig en zestig, vooral op het platteland – voor de hand. De ontkerkelijking verliep in de Noord-Brabantse steden weliswaar sneller dan in de dorpen, maar bleef ver achter bij de rest van het land, zowel in de steden als op het platteland. Net als in Limburg trouwens. Pas eind jaren zeventig en begin jaren tachtig begon het percentage van de bevolking dat zich als onkerkelijk registreerde relatief snel toe te nemen.¹⁸⁶ Volgens de klassieke studie van Kruijting dat samen met de sterke verzuiling van de katholieken, hun geografische concentratie in het zuiden, een grotere mate van volgzzaamheid aan het herderlijk gezag en – sinds het laatste decennium van de negentiende eeuw – een sterk ontwikkelend saamhorigheidsgevoel.¹⁸⁷ In deze periode werd ook gedacht dat katholieken criminelere waren dan andere gezindten, wat de ongunstige crimi-

186 H. Knippenberg & B. de Pater, *De eenwording van Nederland. Schaalvergroting en integratie sinds 1800* (5e druk: Nijmegen, 2000), pp. 198-200.

187 J.P. Kruijting, *Zoeklicht en kompas* (Assen, 1968), pp. 28-70.

nele statistieken in Noord-Brabant en Limburg zou verklaren. Kempe wees in zijn studie *Criminaliteit en kerkgenootschap*, waarin hij die constatering van onder anderen zijn leermeester Bonger nader onderzocht, juist ook op de anti-criminogene werking van de katholieke emancipatie en de verzuiling.¹⁸⁸ Niettemin was de ‘hoge criminaliteit der katholieken’, zoals psychiater Havermans het formuleerde, in criminologische en forensische kringen een topos tot ver in de jaren zestig.¹⁸⁹

Gedurende de jaren vijftig, zestig en zeventig vormden priesters een belangrijke bron van informatie voor wat destijds ‘maatschappelijk werk-onderzoek’ werd genoemd. In hun parochies vulden zij – althans dat werden zij geacht te doen – vragenlijsten in, die het welzijnswerk in de regio moesten attenderen op gezinnen met problemen. Het ging dan over huwelijksproblemen, moeilijkheden bij opvoeding, school en onderwijs, ‘onvolledige gezinnen’, tijdelijke afwezigheid van een van de ouders, kinderloosheid, huisvestings- of arbeidsproblemen, financiële moeilijkheden, een ‘vrouw die het huishouden niet aan kan’, eenzaamheid, ongehuwd moederschap, criminaliteit en alcoholisme. Medio jaren zestig, bijvoorbeeld, maakte het maatschappelijk werk in de regio Maasland zich zorgen over het ‘vaststaand feit’ dat onder priesters ‘nogal uiteenlopende opvattingen bestaan wat als probleem dient vermeld te worden en wat niet’. In een kritische interne notitie maakte men gewag van een ‘typische probleemgerichtheid’ die samenhang met de positie van priesters in de gemeenschap en met wat zij vanuit hun eigen, parochiale perspectief als problematisch wensten te duiden. Hierbij hadden priesters meer oog voor problemen van ‘de arme onontwikkelde arbeidsman dan voor de meer ontwikkelde man met een goede positie’ – ongeacht de problemen in beider gezinnen. Bovendien bleken priesters geneigd tot ‘het systematisch verzwijgen van bepaalde gevallen’ met een beroep op hun ambtsgeheim. Tussen priesters en parochies onderling bestonden aanzienlijke verschillen, zodat het lastig was voor het maatschappelijk werk om tot een helder totaalbeeld te komen.¹⁹⁰

Waarschijnlijk waren de zeven families van huis uit katholiek. In hoeverre zij praktiserend waren, weten we niet. Wel is de sterke devotie onder woonwagen-

188 G.Th. Kempe, *Criminaliteit en kerkgenootschap* (Utrecht, Nijmegen, 1938). C.J.C.F. Fijnaut, ‘Levensbeschouwing, justitiële ideologie en misdaad(bestrijding)’, in: P. Cliteur, P. van Gennip & L. Laeyendecker (red.), *Burgerschap, levensbeschouwing en criminaliteit: humanistische, katholieke en protestantse visies op de kwaliteit van de huidige samenleving* (Amersfoort, Leuven, 1991), pp. 241-256.

189 F.M. Havermans, *Over de criminaliteit onder katholieken* (Roermond, Maaseik, 1953).

190 Archief SO Maasland, Blok 7541, dossier 421: ‘Enkele notities met betrekking tot het M.W.-onderzoek’ (juni 1966).

bewoners in algemene zin een bekend gegeven. Geboorten, huwelijken en begrafenissen waren (en zijn) grootse gebeurtenissen die kerkelijk werden (en worden) gevierd. Bij de inrichting van de regionale woonwagencampen in de jaren zeventig werd op de terreinen in een kapel voorzien. Pastoors en kapelaans hadden aanzien, gezag en toegang tot de woonwagengemeenschap. Voor sommige kloosterorden die zich lokaal en regionaal bezighielden met welzijnswerk gold dat eveneens. De kapellen waren overal drukbezocht, zo blijkt uit archieven van de Brabantse Woonwagenschappen, de regionale bestuursorganen die beleidsvormend en -uitvoerend verantwoordelijk waren voor de grote woonwagencampen. Eind jaren tachtig, begin jaren negentig ging die verantwoordelijkheid over naar de gemeenten.

Van enkele van de criminele kopstukken (generatie 2) uit de zeven families is bekend dat ze Noord-Brabant eigenlijk alleen functioneel hebben verlaten. Om uit beeld van politie en justitie te zijn, of om zaken te doen. Er wordt voortdurend heen en weer gereden. Ze hebben, naar eigen zeggen, niet veel behoefte om op vakantie te gaan, of hooguit een weekje. Een materialistische levensstijl – al valt dat natuurlijk lastig vast te stellen – lijkt binnen de families niet voor te komen. Wel een consumptieve: soms wordt er veel geld uitgegeven aan feesten en cadeaus. Over de generaties heen is wel degelijk sprake van een hang naar luxegoederen, dure sieraden, horloges, kleding en auto's bijvoorbeeld. Uit gesprekken tussen twee misdaadondernemers (vader en zoon) blijkt dat er in dat opzicht niet op enkele tientallen ruggen meer of minder wordt gekeken. Maar het valt juist op dat de personen die in de jaren negentig en daarna een stevige carrière in de georganiseerde criminaliteit hebben opgebouwd voor zover zichtbaar nogal sober leven. Ze wonen (relatief) bescheiden, houden er geen exorbitante hobby's op na. Voor hun kinderen en kleinkinderen (generaties 3 en 4) lijkt dat dan trouwens maar weer deels op te gaan. Al met al gaat het hier vermoedelijk meer om een afschermingsstrategie dan dat het persoonskenmerken betreft, maar blijft staan dat de grote jongens zichzelf als 'gewone Brabantse jongens' zien.

6.5 Besluit

De analyse van de criminele antecedenten van drie generaties van de zeven Brabantse families maakt duidelijk dat vrijwel alle meerderjarige mannen en vrouwen gedurende een lange periode diverse strafbare delicten hebben gepleegd. Het hoge percentage criminele antecedenten onder vrouwen wordt deels ver-

klaard door het feit dat zij hand-en-spandiensten verlenen aan hun criminele mannen (zoals een vuurwapen of drugs thuis opbergen, geld witwassen, boodschappen voor de criminele groep overbrengen).

Er valt dus met recht over criminele families te spreken. Bovendien is duidelijk geworden dat de ontwikkeling van de criminaliteit in de families goeddeels parallel loopt met de evolutie van de criminogene gelegenheidsstructuren in Noord-Brabant sinds de jaren zestig. Vermogens- en geweldsdelicten zijn constant aanwezig, er was sprake van smokkelpraktijken, net als van – een in generatie 2 en vooral 3 toenemende – activiteit op het gebied van drugscriminaliteit, vooral van productie van verdovende middelen.

Wellicht de belangrijkste conclusie die uit dit hoofdstuk is te trekken – in het slothoofdstuk komen we nog uitgebreid op de bevindingen terug – is dat het niet vanzelf spreekt dat de misdaadondernemers in de volgende generatie ook weer een crimineel kopstuk weten voort te brengen. Dat bleek evenmin zo te zijn geweest voor de generatie van de vaders. Het leiden van een crimineel samenwerkingsverband vergt, net als in gewone ondernemingen, nogal wat discipline, intellectuele en sociale competenties. Als kinderen die kwaliteiten missen, mislukt de overdracht vroeg of laat, of wordt er simpelweg niet eens aan begonnen. Dat laatste lijkt trouwens ook het geval als een misdaadondernemer alleen dochters heeft. Wat bovendien meespeelt, is dat een crimineel samenwerkingsverband draait op vertrouwen tussen de spilfiguren. Dergelijke contacten zijn niet bij voorbaat gemakkelijk over te dragen van vader op zoon, bijvoorbeeld vanwege leeftijdsverschil en leeftijdsfase.

Intergenerationele overdracht: verklarende factoren

7.1 Inleiding

In dit hoofdstuk proberen we, vanuit criminologisch perspectief, greep te krijgen op de factoren die zouden kunnen verklaren hoe het komt dat binnen de zeven families criminele gedragsrepertoires tussen en binnen generaties worden overgedragen – en natuurlijk waarom dat soms niet het geval blijkt te zijn. Die factoren zijn samengevat en beschreven in hoofdstuk 2. Hier brengen we ze – op de verschillende niveaus waarop ze van toepassing zijn – feitelijk in verband met de gegevens die we over de families en hun criminele activiteiten hebben verzameld. Tevens kijken we naar de doorwerking van criminogene gelegenheidsstructuren in Noord-Brabant op de criminele activiteiten van de families. Dat criminele waarden of crimineel gewoontegedrag mogelijk wordt overgedragen van ouder op kind is immers maar één kant van het verhaal. De sociaal-economische omstandigheden en subculturele achtergronden waarin ouders en kinderen opgroeien, vormen een belangrijke andere verklaringsgrond voor het kunnen voortbestaan van crimineel gedrag. Vanuit een historisch perspectief zijn die criminogene gelegenheidsstructuren samengevat en beschreven in de hoofdstukken 3 en 4.

Zoals in hoofdstuk 2 is beargumenteerd, zijn de verklarende factoren die in de criminologische literatuur zijn beschreven op vier niveaus van toepassing. Daarom kijken we hierna eerst naar het persoonsniveau (paragraaf 7.2). Vervolgens gaan we in op factoren op gezinsniveau (paragraaf 7.3) en op factoren die spelen op het niveau van de sociale omgeving (paragraaf 7.4). Ten slotte bespreken we welke betekenis de criminogene gelegenheidsstructuren in Noord-Brabant hebben (gehad) voor de intergenerationele overdracht van criminaliteit binnen de zeven families (paragraaf 7.5) en komen we tot een korte slotsom (paragraaf 7.6).

7.2 Risicofactoren op het niveau van het individu

7.2.1 Antisociaal en gewelddadig gedrag

De vraag of antisociaal en met name gewelddadig gedrag van een ouder wel of niet vergelijkbaar gedrag bij hun kinderen veroorzaakt en zo ja, in welke mate dan, wordt in de criminologische literatuur niet eenduidig beantwoord. Sommige onderzoekers vinden geen effect, andere wel, bijvoorbeeld als geweld tussen intimi, binnen een gezin (huiselijk geweld) aan de orde is. Kinderen die met (huiselijk) geweld worden geconfronteerd, kunnen daardoor getraumatiseerd raken. Recent onderzoek naar ‘persistente daders’ of beroepscriminelen wijst er bovendien op dat het samengaan van stress, middelengebruik en geweld binnen het gezin kan verworden tot een zekere normaliteit, een situatie waarin kinderen kunnen ervaren dat het oplossen van problemen met dreigen en slaan gewoon is en dat er zaken mee kunnen worden opgelost.

Antisociaal en gewelddadig gedrag komt in de meeste families frequent en ook in ernstige mate voor. Ten minste twee misdaadondernemers schrikken bijvoorbeeld niet terug voor dreiging en geweld jegens collega-criminelen die ze in de weg staan, en bleven daarbij zelf overigens ook niet gevrijwaard van wraakacties. Ten minste twee anderen worden omschreven als extreem jaloers en achterdochtig. Van een van hen was de gierigheid legendarisch. ‘Hij wilde wel altijd meedelen, maar nooit investeren’, aldus een rechercheur. Zo kostte het organiseren van een smokkeltransport vele maanden aan voorbereidingstijd omdat de misdaadondernemer maar bleef soebatten over de benodigde investering in een partij cocaïne en de kosten van de boot en bemanning waarmee deze in Zuid-Amerika moest worden opgehaald.

In de drie generaties komen we het steeds weer tegen. Enerzijds gaat het dan over agressief gedrag en geweld, of de dreiging ermee, dat als functioneel kan gelden in de criminele beroepsuitoefening. Dat is in beginsel gericht tegen personen buiten de gezinnen en buiten de familie. In alle zeven de families is dat aan de orde, door twee, soms drie of vier generaties heen. Maar in een paar families zien we het ook fel naar binnen slaan, bijvoorbeeld in de vorm van vetes tussen gezinnen van broers en zussen van dezelfde familie. In twee andere families, van wie duidelijk is dat ze functioneel dreiging en geweld toepasten, is daarentegen onmiskenbaar een houding zichtbaar dat geweld niet goed werkt in zaken. De misdaadondernemers in beide families maken dat hun kinderen en hun omgeving ook expliciet duidelijk. Ze investeren in relaties. Anderzijds komt in een drietal families geregeld huiselijk geweld voor (al wordt dat pas sinds

een aantal jaar als zodanig geregistreerd). Volgens welzijnswerkers en reclasseringswerkers was het in sommige families aan de orde van de dag, vooral op de woonwagenkampen en in de slechte stadsbuurten waar zij hun werk deden. In vier families (onder wie bewoners van een woonwagenkamp en een achterbuurt) hebben we geen aanwijzingen voor huiselijk geweld gevonden.

In de literatuur is veel aandacht voor agressieve vaders. Uit onze analyse komt naar voren, dat niet alleen de mannen in de drie generaties agressief gedrag verto(ou)nd(en), maar beslist ook de vrouwen en soms in ernstige mate, zowel binnen als buiten het gezin. Het is verleidelijk om een zekere mate van waardensocialisatie te veronderstellen. Zeker van vijf van de zeven families valt te zeggen dat antisociaal en gewelddadig gedrag van mannen én vrouwen – dikwijls ook beide ouders – gedurende twee, soms drie of vier generaties in meer of mindere mate tot een gewoontepatroon behoorde. En dikwijls was er sprake van een stapeling van factoren die het risico op geweld versterken (trauma's en stress, middelengebruik, detentie), zowel buiten als binnen het gezin.

Het is helder dat agressief of intimiderend gedrag ten opzichte van buitenstaanders, functioneel is. De families kregen er dingen mee voor elkaar, niet in het minst in de richting van instanties. Een leraar op school of een leerplichtambtenaar die informeert waarom een kind zo vaak verzuimt, zal wel uitkijken om dat nog een keer te doen wanneer hij of zij een paar keer geconfronteerd wordt met ouders die zich verbaal of fysiek dreigend opstellen. Bovendien is het een probaat middel om elke redelijke discussie te ontwijken en zo eventueel ook te camoufleren dat men bepaalde dingen eenvoudigweg niet begrijpt.

7.2.2 Middelengebruik

In de literatuur wordt doorgaans verband gelegd tussen overmatig gebruik van alcohol en/of drugs en antisociaal gedrag van (groot)ouders en mogelijke overdracht van delinquentie op, dan wel invloed op probleemgedrag van hun kinderen.

Middelengebruik kwam in alle zeven families voor. Voor zover we konden vaststellen, bleef alcoholgebruik in generatie 1 tamelijk beperkt. In één familie was het problematisch: vader en moeder dronken stevig en verloren zich dan in geweld jegens elkaar en/of hun kinderen. Hetzelfde geldt voor verdovende middelen. In de volgende generatie(s) lijkt dat beeld te verschuiven. Bij zes van de zeven families was in generatie 2 geregeld, soms excessief of problematisch

drank- en drugsgebruik aan de orde. Vooral bij de mannen, minder bij de vrouwen.

Welzijnswerkers in het woonwagenveld zagen in de loop van de jaren tachtig het gebruik van verdoovende middelen toenemen. Zij duiden dat als een breuk: drugshandel kon, maar drugsgebruik was lang een taboe geweest. Toen 'kamperfamilies' in de jaren tachtig actief werden in de productie van en handel in verdoovende middelen, gingen sommige mannen echter ook zelf gebruiken.

Zes van de zeven families ontwikkelden criminele carrières (generaties 2 en 3, in een familie al in generatie 1) waarin gedurende de jaren tachtig en negentig en verder de productie van en handel in verdoovende middelen een almaar belangrijker plaats innam. In vijf van deze families, lijkt het, is daar functioneel mee omgegaan. Het ging om de verdiensten. Er zijn althans geen aanwijzingen dat de misdaadondernemers (generatie 2) zelf een drugsprobleem hadden. Op gezette tijden konden ze zich aardig bedrinken, maar daar bleef het bij. Het is bekend dat in een van die families de oudste zoon (generatie 3) verslaafd was. Zijn vader was daar allerm minst over te spreken en dat liet hij ook duidelijk weten aan een andere zoon. Bij een andere familie zou op het woonwagenveld waar zij woonden, drugs- en drankmisbruik in de jaren tachtig endemisch zijn geweest, aldus politiemensen en welzijnswerkers die daar kwamen. Een van de broers die zich tot criminele kopstukken in de regio hadden opgewerkt, onder meer met drugssmokkel en -handel, raakte zelf ernstig verslaafd aan drank en drugs.

Hoe dan ook, in generatie 3 hebben ontegenzeggelijk veel mannen en vrouwen antecedenten die wijzen op drugsbezit en betrokkenheid bij de productie van en handel in verdoovende middelen. Ofschoon sommigen zelf zullen gebruiken – gegevens hierover hebben we niet verzameld – ziet het er toch naar uit dat ze de handel via hun vaders en moeders soms hebben meegekregen. Daarnaast lijkt het gebruik van drank (en soms drugs) deel uit te maken van een stressvolle criminele leefstijl.

7.2.3 Opleidingsniveau

Een laag opleidingsniveau en voortijdig schoolverlaten is in de literatuur beschreven als een risicofactor in verband met crimineel gedrag. En uit onderzoek blijkt – ook in Nederland – dat het hoogst bereikte opleidingsniveau van kinderen samenhangt met dat van de ouders en dat een laag opleidingsniveau van ouders de kansongelijkheid van hun kinderen vergroot.

We beschikken niet over veel gegevens met betrekking tot de opleiding die de misdaadondernemers in de zeven families hebben genoten. In generatie 1 zullen niet veel van de mannen, laat staan de vrouwen, een formele voortgezette opleiding hebben gehad. Een van de vaders stond niettemin al in de jaren zestig en zeventig bekend als welbespraakt en slim. Iemand die om een boodschap kon gaan en zich uitstekend wist te redden bij ambtenaren en bestuurders van de stad waar het woonwagenkamp lag waar zijn gezin woonde. Hij werd er de woordvoerder die in tal van interviews met journalisten en in evenzoveel discussies met buurtbewoners en opbouwwerkers opkwam voor de cultuur en de belangen van zijn medebewoners op het kamp. Maar een tegenvoorbeeld is ook snel gevonden, zoals de vader van een misdaadondernemer die na de lagere school niet of nauwelijks kon lezen en schrijven. Later werd hij getest als ‘een licht debiele of hoogdebiele persoonlijkheid’. Voor zijn zonen gold trouwens hetzelfde: ze waren quasi-analfabeet en cognitief noch sociaal erg ontwikkeld.

Over de misdaadondernemers in generatie 2 weten we evenmin veel. Door de bank genomen zal het formele opleidingsniveau in de zeven families laag zijn geweest. Van sommigen werd duidelijk dat ze quasi-analfabeet waren. Het criminele kopstuk van een van de families rondde daarentegen een hogere beroepsopleiding af. Bekend is voorts dat binnen de woonwagengemeenschap nog in de jaren zeventig en tachtig kinderen weinig (vervolg)opleiding kregen en dat van geregeld schoolverzuim sprake was. Op de regionale woonwagenkampen was dikwijls wel een school, maar het viel de docenten zwaar, zoals uit de archiefstukken die bewaard zijn gebleven blijkt, om onderwijsdoelen te halen. Het accent lag op bezighouden en de eerste beginselen van lezen en schrijven bijbrengen. Eind jaren tachtig en in de jaren negentig begint dat, mede dankzij de inzet van gericht welzijnswerk te veranderen. Voortijdig schoolverlaten bleef echter een probleem.

Ondanks een beperkte formele opleiding is onmiskenbaar dat de misdaadondernemers wel degelijk over intellectuele capaciteiten beschikten, of toch op zijn minst een fikse mate van boerenslimheid, ook al zijn dat natuurlijk in zekere zin vooral differentiële competenties. Nagenoeg allemaal zijn ze meestal prima in staat en soms uiterst creatief om zich af te schermen tegen de overheid of er gebruik van te maken. De moeder van een van de families (generatie 1), bijvoorbeeld, typeerden reclasseringswerkers als ‘debiel en onbetrouwbaar’, met ‘beperkte pedagogische kwaliteiten’ en een ‘zwak normbesef’. Maar in de buurt en de gemeente stond ze bekend als een plaag van de instanties. Ze speelde ze geroutineerd tegen elkaar uit en kreeg jarenlang van alles voor elkaar. Sommige anderen hadden echt een neus voor handel, konden uitstekend (hoofd)rekenen

en hadden een meer dan gemiddeld goed geheugen. En sommige misdaadondernemers runden een of meer legale bedrijven – naast hun (dikwijls omvangrijker) illegale ondernemingen.

Hoe het precies in generatie 3 zit? Vermoedelijk is nog altijd sprake van een lager dan gemiddeld opleidingsniveau, ofschoon de toegang tot het onderwijs natuurlijk wel is verbeterd. Zo werd in een familie een zoon min of meer als intellectueel beschouwd omdat verwacht werd dat hij wel in staat zou zijn om de havo af te ronden. Of er in de zeven families ook kinderen of kleinkinderen een hogere opleiding volgen of hebben afgerond, weten we niet. Het hoge percentage antecedenten in generatie 3 en 4, gecombineerd met de relatief lage instapleeftijd, doet niet vermoeden dat er veel geïnvesteerd wordt in formeel onderwijs. In die zin heeft het er alle schijn van dat de samenhang tussen opleidingsniveau, voortijdig schoolverlaten, kansenongelijkheid en criminaliteit wel degelijk opgaat voor de zeven families.

7.3 Risicofactoren op het niveau van het gezin

Onderzoek naar intergenerationele overdracht op het niveau van het gezin heeft uiteenlopende risicofactoren geïdentificeerd. Criminelen zouden doorgaans minder bekwaam zijn als ouder, ofwel hun ouderschap niet goed invullen. Mensen die antisociaal gedrag vertonen, zouden vaker kinderen krijgen op een jonge leeftijd, ervaren structureel weerstand, blijven vaker antisociaal gedrag vertonen en middelen gebruiken, ervaren meer stress en hebben weinig pro-sociale binding met anderen. In die omstandigheden kunnen zij hun kinderen dan ook minder bieden.¹⁹¹

Een andere factor die wordt genoemd, is dat criminele mannen of vrouwen vaker affectieve relaties zouden aanknopen met partners die het ook niet zo nauw nemen met de wet (soort zoekt soort). Voorts zouden zij hun kinderen crimineel gedrag bewust of onbewust aanleren, omdat die van vader én moeder voorbeelden van antisociaal, agressief of crimineel gedrag meekrijgen, als dergelijk gedrag door de ouders niet actief wordt afgewezen, of doordat er in de netwerken van (bei)de ouders geen tegenkrachten in de directe sociale omgeving voorkomen. Of misschien imiteren kinderen het gedrag van hun ouders. Er is voorts gesuggereerd dat criminele gezinnen minder stabiel zijn.

191 T.P. Thornberry, 'Explaining multiple patterns of offending across the life course and across generation', *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 602, 2005, pp. 156-195.

De laatste jaren is er bovendien veel aandacht gekomen voor het fenomeen labeling. Politie en justitie besteden extra aandacht aan criminele families. Die kunnen hierdoor relatief vaker 'in het systeem' en in de officiële statistieken terechtkomen. Dat is één kant van het verhaal. De andere hangt samen met het ontwikkelen van een negatief, crimineel zelfbeeld waar iemand zich vervolgens ook naar gaat gedragen. Tot slot is er ook veel onderzoek dat wijst op (kans)-armoede als een factor die intergenerationele overdracht zou bevorderen.

Binnen de zeven families komt een brede waaier aan gezinssamenstellingen voor. Alle misdaadondernemers groeiden op bij (ten minste een van) hun biologische ouders. Er waren in generatie 2 (naar hedendaagse maatstaven) drie grote families van vier tot tien kinderen en vier kleine gezinnen met een of twee kinderen. In generatie 3 telden de families twee, soms drie of vier kinderen per gezin.

7.3.1 Ouderschap

De kwaliteit van opvoedvaardigheden mag dan in de literatuur rondom intergenerationele overdracht van delinquent gedrag als verklaring worden aangedragen, het is tegelijkertijd een factor die bijzonder lastig objectief te onderzoeken valt. Buitenstaanders krijgen hier niet eenvoudig inzicht in en bovendien staan de families in dit onderzoek over het algemeen bekend als gesloten en zorgmijndend. Voorts is het richten van de blik op alleen de kerngezinnen in deze context vermoedelijk te beperkt. In hechte sociale gemeenschappen of in extended families kan het tekortschieten van ouders bijvoorbeeld weer (deels) worden ondervangen doordat kinderen makkelijker kunnen worden opgevangen door in de buurt (of op hetzelfde kamp) wonende grootouders of door ooms en tantes. Zo woonden de jonge kinderen van een van de misdaadondernemers, die een nogal labiele vrouw had, een tijdlang bij haar grootouders toen hij zelf langdurig in de gevangenis zat. Hoeveel beter die kinderen daar af waren als het gaat over het bieden van structuur en pro-sociale rolmodellen, blijft echter de vraag.

Over hoe kinderen uit de zeven families werden opgevoed en welk voorbeeld de ouders hun kinderen gaven, hebben we weinig concreet materiaal kunnen vinden. Uit privacyoverwegingen is nauwelijks archiefmateriaal bewaard gebleven. Het beeld dat vanuit de wel beschikbare dossiers en de interviews oprijst, is dat sommige ouders aan opvoeden weinig aandacht besteedden, of er in het geheel niet toe in staat bleken. In enkele gezinnen heerste een wel erg vrij seksueel klimaat. Er zijn schooldossiers bewaard gebleven met tekeningen die

‘kampkinderen’ van zes of zeven jaar oud in de jaren zeventig hebben gemaakt. Hun docent had gevraagd hun leven thuis te verbeelden. Op veel van die tekeningen zijn steek- en vuurwapens te zien, neukende stellen en grote televisies die altijd aanstaan.

Diverse kinderen uit de zeven families hadden een verleden van tehuizen en ondertoezichtstelling. Ze bleven weg van school, hingen rond, waren kwetsbaar en in sommige gevallen gemakkelijk over te halen. Gefrustreerd ook, zoals sommigen op latere leeftijd zouden zeggen, omdat ze zich maatschappelijk benadeeld voelden en als kind al weinig gevoel hadden bij de toekomst. Vanuit de reclassering werd over twee families gezegd, dat ouders en kinderen emotioneel niet het vermogen hadden een ‘hulpverleningsrelatie in de zin van gedragsverandering’ aan te gaan.

De gemiddelde leeftijd waarop in Nederland vrouwen hun eerste kind krijgen, is de afgelopen decennia sterk toegenomen van ruim 24 jaar voor kinderen geboren in 1970 tot bijna 30 jaar in 2013. Binnen de zeven families zijn de vrouwen (en de mannen) gemiddeld beduidend jonger. De gemiddelde leeftijd waarop mannen, respectievelijk vrouwen in generatie 2 hun eerste (geregistreerde) kind krijgen, is 22,4 jaar, respectievelijk 19,7 jaar. In generatie 3 is dat voor mannen eveneens 22,4 jaar, voor vrouwen 21,5 jaar. De moeders van generatie 3 zijn dus gemiddeld bijna twee jaar ouder. Het verhaal gaat dat binnen ‘kamperfamilies’ jong wordt getrouwd en kinderen snel volgen. Voor de reizigersfamilies in onze onderzoekspopulatie wijken de gemiddelden echter nauwelijks af: 20,8 jaar voor mannen en 20 jaar voor vrouwen in generatie 2, 22,4 jaar en 21,2 jaar respectievelijk voor generatie 3. De mannen uit de reizigersfamilie zijn gemiddeld een jaar jonger in generatie 2, de vrouwen een fractie ouder. In generatie 3 bestaat er nauwelijks een verschil.

Het opleidingsniveau van de vader zou een verklaring voor de lagere gemiddelde leeftijd bij de zeven families in generaties 2 en 3 kunnen zijn. In het algemeen geldt: hoe hoger diens opleiding, hoe later hun vrouwen voor het eerst moeder worden. Het opleidingsniveau in onze onderzoekspopulatie is verhoudingsgewijs laag, zowel bij de mannen als de vrouwen. Daarnaast blijken kinderen uit eenoudergezinnen of gebroken gezinnen sneller kinderen te krijgen dan kinderen die zijn opgegroeid bij twee ouders. Zoals hierna nog aan de orde komt, kwamen gebroken gezinnen of langdurige afwezigheid van vaders in de families geregeld voor. Bovendien blijken vrouwen uit kleine gezinnen, met name vrouwen geboren tussen 1950 en 1970, hun moederschap in het algemeen langer uit te stellen dan vrouwen uit grote gezinnen.

7.3.2 Partnerkeuze

In de onderzochte families is zonder meer sprake van differentiële partnerkeuze (assortative mating). De mannen uit generatie 2 kiezen vrouwen uit het eigen milieu, dikwijls van buiten de eigen regio maar wel uit zuidelijk Nederland. De vrouwen uit generatie 2 kiezen partners uit het eigen milieu, vaak uit de directe regio, en die partners zijn vrijwel allemaal crimineel actief, dikwijls in ernstige en frequente mate. In generatie 3 blijft dit beeld goeddeels overeind, al lijken de vrouwen hun partners van verder uit Brabant te halen en kiezen sommige voor partners van buitenlandse origine. Zij lijken hun criminele gedrag te accepteren en dragen er niet zelden actief aan bij, hetgeen mede hun hoge percentage antecedenten verklaart.

De vraag waarom de vrouwen steeds voor de verkeerde types vallen (en de mannen partners hebben die soms al voor het begin van de relatie, dikwijls ook tijdens die relatie, het criminele pad opgaan, niet zelden ter ondersteuning van hun man), is zonder meer interessant. Wijken de normen en waarden die ze meekrijgen zo af van het gemiddelde dat relaties met meer burgerlijke mannen voor hen geen optie zijn, of vaak stuklopen? Of is de deviante subcultuur waaruit ze afkomstig zijn dermate gesloten dat ze nagenoeg geen potentiële partners (willen) tegenkomen van buiten de eigen kring? Wordt hetzelfde effect bereikt door een vorm van sociale uitsluiting, bijvoorbeeld door sociale druk wanneer een jongen een relatie krijgt met een meisje uit een beruchte familie? Of staan mannen die materiële welvaart etaleren überhaupt in aanzien bij de vrouwen uit deze subculturen, waarin gemiddeld genomen nog steeds sprake is van een aanzienlijke economische achterstand. Zijn ze daarom bereid de manier waarop de man zijn geld verdient en de rest van zijn gedrag te accepteren, in ruil voor een luxeleventje?

Het is vanzelfsprekend lastig om vast te stellen of binnen de zeven families personen met een deviante leefstijl een partner hebben gekozen die daar ook toe geneigd is. De vraag is of dit ook zo'n bewust proces is. Neem de misdaadondernemer die met zijn criminele zoon spreekt over het consumptieve en verspillende gedrag van een andere zoon en met name diens vriendin. Volgens vader trekken die twee naar elkaar als vliegen naar de stroop, want ze hebben allebei een gat in de hand. Zelf heeft hij daar, net als zijn zoon trouwens, weinig mee op, hoewel hij toegeeft dat hij ook veel geld uitgeeft aan vriendinnen. Intussen zit zijn echtgenote braaf thuis.

Over hun vaste relaties uitien misdaadondernemers uit generatie 2 zich vrijwel zonder uitzondering positief. Zij roemen het onbesproken, huiselijke

gedrag van hun partners – of dat nu waar is, of niet. Een zienswijze zou kunnen zijn, dat beide partners in sociaal-cultureel opzicht eenzelfde achtergrond hebben. Een ander criterium zou kunnen zijn dat een relatie standhoudt ondanks de criminele activiteit van (een van) beide partners. Of liefdespartners zouden daadwerkelijk partners in crime kunnen zijn en aantoonbaar nauw samenwerken.

Daar zijn althans enkele aanwijzingen voor te vinden. Bijvoorbeeld vrouwen zonder (of met een tot commune criminaliteit beperkt) strafblad, die plots betrokken blijken bij grootschalige drugszaken van hun partners, of bij de voorbereiding van een liquidatie. In een aantal families is voorts duidelijk sprake van een gelijkaardige sociaal-culturele achtergrond van partners. En vaak komt daar dan ook een hoge tolerantie bij, over en weer, voor de criminele bezigheden die een van beide of beide partners eropna houden.

Dit ging bijvoorbeeld op voor de familie waarin de echtelieden op een steenworp van elkaar waren opgegroeid, een asociale leefstijl deelden, en het samen in een van de slechtste buurten van de stad moesten rooien. Hun twee oudste zonen, opgegroeid in die achterbuurt, kwamen via vrienden en buurtgenoten al vroeg in contact met de reizigerscultuur. Ze trouwden meisjes van het kamp en leunden ook in hun criminele carrières dicht tegen ‘kamperfamilies’ aan. Woonwagenfamilies trouwden vrijwel altijd ‘onder elkaar’. De misdaadondernemers van de drie families met een reizigersachtergrond en veel van hun zonen en dochters trouwden met partners van woonwagenfamilies. Soms van elders in Noord-Brabant, soms dicht bij huis. Op enkele uitzonderingen na vertoonden beide partners vervolgens delinquent gedrag. Voor hun kinderen gold deels hetzelfde: de meeste huwden een partner uit de woonwagengemeenschap, sommige een burger (al dan niet van Nederlandse herkomst).

7.3.3 *Imitatie*

Hiervoor (paragraaf 6.3.5) constateerden we al, dat niet veel zonen (of dochters) in generatie 3 zich op eigen kracht hebben opgewerkt tot in de hoogste regionen of tot leider van een crimineel samenwerkingsverband. Dat zou als aanwijzing kunnen gelden, dat het binnen het gezin kunnen leren van delinquent gedrag in de zeven families nog niet zo succesvol is geweest. Klaarblijkelijk schiet de ‘interne opleiding’ door de criminele vaders, als daarvan al sprake is, tekort. Slechts bij twee mannen die in generatie 1 een curriculum hebben opgebouwd dat als georganiseerde misdaad kan worden opgevat, was dat ook

bij hun zonen het geval. In een daarvan werkten vader en zoon nauw samen en kan dus vermoedelijk worden gesproken van leren of toch ten minste imiteren.

Voor de overdracht van generatie 2 op 3 is het beeld minder duidelijk. Binnen één familie heeft de misdaadondernemer aantoonbaar geprobeerd zijn zoon de kneepjes van het vak bij te brengen. Ze spraken er samen vaak en uitgebreid over. Maar die zoon bleek niet erg te zitten wachten op de raadgevingen van zijn vader. Hij had al zijn eigen criminele activiteiten in de wietteelt weten uit te bouwen, voor zover bekend zonder hulp van zijn vader die met name in de (hard)drugshandel zat. In zijn ogen was het trouwens ook ongewenste raad, want de vader gaf hem uitvoerige en gedetailleerde adviezen over hoe hij het beste te werk kon gaan om uit de wiet te stappen en diens imperium over te nemen, zodat vader het rustiger aan kon gaan doen. Dat van deze overdracht niet veel terecht kwam had voor een deel ook wel te maken met het feit dat vaders criminele contacten van een oudere generatie waren.

In twee andere families bestaan aanwijzingen, dat zonen tot op zekere hoogte samenwerk(t)en met hun vaders. Of hier sprake was van echte samenwerking in de criminele organisaties, of simpelweg een handje toesteken – zoals de criminelen ook hun vrouwen of vriendinnen wel inschakelen om boodschappen over te brengen of geld wit te wassen – valt lastig te zeggen. Vermoedelijk ging het over de laatste variant, maar in elk geval kan wel worden gesteld dat de zonen ‘de kunst’ in de nabijheid van hun vaders konden leren. In twee families wisten schoonzonen criminele samenwerkingsverbanden op te zetten, maar is niet duidelijk of zij daarbij zijn ‘onderwezen’ door hun schoonvader. Het lijkt er niet op, en als het al gebeurde dan ging het waarschijnlijk niet om de basisbeginselen. Een enkele misdaadondernemer in generatie 2 (en zelfs één in generatie 1) heeft op het ogenblik trouwens nog jonge kinderen die wellicht later nog van hem (of van hun oom in generatie 2) zouden kunnen leren. In beide gevallen hebben die jonge kinderen alvast een aantal criminele antecedenten verzameld.

Wat we hiervoor beschreven, valt te zien als bewust ingestoken leerprocessen. Vaders die hun zonen willen meenemen in het criminele werk dat ze doen. Veel literatuur wijst met name op meer subliminale leer- of imitatieprocessen van kinderen die antisociaal, agressief of crimineel gedrag van hun vaders en/of moeders overnemen en opgroeien in een gezins- en/of familieomgeving waarin dergelijk gedrag niet wordt afgewezen noch gecompenseerd. In zeker zes van de zeven families is dit overdrachtsmechanisme goed herkenbaar. We wezen al eerder op het voorbeeld van beide ouders (generatie 1) die er een losse moraal

op na hielden, het arm hadden, erbarmelijk woonden in de slechtste buurt van de stad, veel alcohol gebruikten en – in hedendaagse termen – wel wat opvoedingsondersteuning konden gebruiken. Hulpverleners, politie en reclassering kwamen er frequent over de vloer en werden nogal eens voor moeders karretje gespannen. De fysieke en sociale omgeving op de grote regionale woonwagencampen waar twee families (generaties 1 en 2) opgroeiden, is een ander voorbeeld. De regionale kranten schreven gedurende de jaren zeventig in geur en kleur niet alleen over slechte woonomstandigheden, maar ook over huiselijk geweld of politie-invalen in het bijzijn van kinderen; kinderen die geregeld uit bedelen of stelen zouden gaan. En met betrekking tot een van beide woonwagencampen noemden we eerder al het voorbeeld van de kindertekeningen van ‘een dag uit het leven’.

Kinderen waren (en zijn) alles in de reizigerscultuur, ook in die zin dat ze van alles meekregen uit het leven van hun ouders, grootouders en buurfamilies dat ze vermoedelijk beter (nog) niet hadden kunnen opmerken. Dat gold ongetwijfeld tevens voor de almaar scherpere scheidslijnen die reizigersfamilies begonnen te ervaren als gevolg van de nieuwe woonwagenvet uit 1968. Er werd over hen beslist, niet met hen gesproken en ze werden ‘buiten de orde’ geplaatst. In toenemende mate gedroegen ze zich ook zo. Die ervaring van buitenstaander of buitengesloten zijn, ging onmiskenbaar op de kinderen over. Een van de misdaadondernemers (generatie 2), zelf een woonwagenebener, memoreerde dat onlangs nog in gesprekken met zijn criminele zoon. Ze waren maar ‘van het kamp’, niet alleen in de ogen van de burgers, maar merkbaar ook, aldus die vader, bij criminelen uit de Randstad waar hij (grote) zaken mee deed.

Waarschijnlijk is dat sentiment van buiten de samenleving staan – we komen er verderop nog op terug – in alle families in meer of mindere mate aan de orde. Het speelde ook in de context van de beslotenheid van de kleine dorpsgemeenschappen op het Brabantse platteland waar twee families wortelden. De positieve kant is die van je het thuis voelen in een gemeenschap waar je op de mensen kunt vertrouwen. De negatieve is die van het beeld van ‘simpele zielen van het platteland’. Zo werd een van hen door internationale criminele zakenpartners op een bepaald moment dan wel gezien als ‘de grootste van Nederland’, maar de ‘Hollandse’ penoze bleef maar naar hem verwijzen als een ‘Brabants boertje’. Overigens hadden de Brabantse misdaadondernemers zelf soms ook maar weinig op met de Randstedelingen: een van hen duidde de leden van de Amsterdamse ‘Mocro-maffia’ waarmee hij in zaken verzeild was geraakt, consequent aan als ‘de sprinkhanen’.

Daarnaast oefenen kinderen onderling ook invloed op elkaar uit. De literatuur laat zien dat met name jongens geneigd zouden zijn om het criminele gedrag van hun broers over te nemen. In onze families zien we ook voorbeelden waarin broers parallelle criminele carrières doorliepen. Voor de zussen gold dat in het algemeen minder. Maar een soort van voorbeeldfunctie lijkt zeker aan de orde, zoals blijkt uit samen plegen (tussen zussen en tussen broers en zussen).

7.3.4 Gebroken gezinnen

Gebroken gezinnen zijn er legio in de zeven families. In generatie 1 kwamen echtscheidingen voor, hoewel meestal pas nadat de kinderen volwassen waren. Vaker dan in generatie 2 trouwens, valt op. Maar van veel mannen – die het belang van familie met klem benadrukten en daar ongetwijfeld ook sterk in geloofden – is bekend, ook bij hun echtgenotes en binnen hun gezinnen, dat zij bijvrouwen hadden en fêteerden en bovendien geregeld bordelen en prostituties bezochten. Los van huwelijksrelaties of formele partnerschappen hielden verschillende misdaadondernemers er een spaghetti van relaties op na. Soms verlieten ze hun partner om er later weer bij terug te keren. In generatie 3 vinden we een vergelijkbaar patroon. Veel mannen doen zoals hun vaders deden. Tal van vrouwen hebben kinderen van verschillende partners. Bij de mannen is dat mogelijk ook het geval, maar valt dat lastig te traceren.

Onderzoek onder kinderen van Amsterdamse beroepscriminelen wees uit dat een hoog percentage geconfronteerd was met een vader die was geliquideerd. Wij hebben de zeven families geselecteerd op nog levende misdaadondernemers (generatie 2), dus dat aspect komen we in dit onderzoek niet tegen. Wel zijn er signalen dat een van hen ernstig ziek is. Daarnaast is bekend dat ten minste een van de misdaadondernemers aan een gewelddadige aanslag is ontsnapt. In een andere familie vielen in generatie 2 drie doden, van wie twee als gevolg van relationeel geweld en een door verslavingsproblemen. In generatie 3 zijn als gevolg van moord ook alweer twee dodelijke slachtoffers gevallen. Aan een andere familie heeft de dood intussen ook zijn nagels gescherpt. In generatie 3 overleden twee kinderen, van wie één als gevolg van verslavingsproblemen. Van generatie 1 zijn intussen vijf grootvaders overleden, allen (voor zover we weten) door natuurlijke oorzaken.

Behalve complexe affectieve relaties binnen en buiten de gezinnen en – in sommige families althans – dodelijk geweld, diep ingrijpende vetes en ontijdig verlies van kinderen/vaders, dient hier ook vermeld dat in alle zeven families

vaders en dikwijls ook moeders (generaties 1, 2 en 3) toch met enige regelmaat in de gevangenis zaten en zodoende weg waren uit het gezin. De factor ‘afwezige vaders’ lijkt dus zeker aan de orde. Van de zeven als uitgangspunt genomen misdaadondernemers (generatie 2) hebben er drie langdurig in detentie gezeten met effectieve celstraffen van acht jaar of meer. Deze gezinnen hebben dus wellicht een aantal jaren in relatieve rust verkeerd, terwijl er bij twee van de drie families geen aanwijzingen zijn dat dit heeft geleid tot het moeten leven op bijstandsniveau. Hun kinderen waren toen de vaders achter de deur ‘verdwenen’ minderjarig. Vier van de zeven (twee jongens, twee meisjes) hebben intussen criminele antecedenten. De misdaadondernemers van de andere families hebben de afgelopen decennia slechts kortere perioden in de gevangenis gezeten en voor sommigen is dat alweer lang geleden.

7.3.5 Labeling

De aanleiding voor dit onderzoek was de observatie van politiemensen, dat bepaalde families van generatie op generatie betrokken leken te blijven bij (georganiseerde) criminaliteit. Wanneer we puur kijken naar de prevalentie en incidentie van antecedenten hebben ze daarin gelijk. De vraag is of ze deze families dan ook meer in de gaten hebben gehouden, waardoor de familieleden een grotere kans maakten om te worden gesignaleerd of gepakt dan andere daders (zonder familiereputaties) die vergelijkbare feiten pleegden. In de criminologische literatuur is de aandacht voor dit fenomeen van labeling de afgelopen jaren gegroeid. En ook op basis van Nederlandse data lijkt dit mechanisme een rol van betekenis te spelen. Dit onderzoek kan die vraag echter niet beantwoorden. Het zal ongetwijfeld genuanceerd liggen. Op het niveau van een basisteam (wijk, dorp) zullen de beruchte adressen en familienamen bij de daar werkzame politiemensen – en bij de andere instanties en de burgers in het algemeen – gewoonlijk wel bekend zijn. Maar is dat ook nog zo, als de leden van deze families buiten hun directe woonomgeving of hun eigen stad, een diender tegenkomen?

Hoe dan ook bouwen criminele families een reputatie op. Klinkende namen zijn het vaak. Uit onderzoek blijkt dat politie en justitie extra aandacht besteden aan criminele families.¹⁹² Hierdoor kunnen die verhoudingsgewijs vaker in het systeem terecht komen (vervolgd en veroordeeld worden) en dat kan dan leiden tot een hogere prevalentie in officiële statistieken, of tot een verhoogde kans dat

192 Besemer, Farrington & Bijleveld, 2013. Farrington & Murray, 2014. West & Farrington, 1977.

een lid van een beruchte familie wordt aangehouden en een strafblad krijgt. Hetzelfde onderzoek toont echter, dat zonen van antisociale vaders niet alleen meer veroordelingen hadden, maar ook vaker zelf aangaven antisociaal gedrag te vertonen dan zonen van niet-veroordeelde vaders. Zij conformeren hun zelfbeeld aan het label en vergroten het deviant gedrag uit. Dat wil zeggen, dat het labelen van criminele families indirect toch lijkt bij te dragen aan de overdracht van antisociaal en/of agressief gedrag.

Deze mechanismen lijken betekenis te hebben gehad bij de zogenoemde onmaatschappelijke gezinnen en de woonwagenfamilies. Vijf van de zeven families kunnen, althans in de generaties 1 en 2, tot een van beide categorieën worden gerekend. Een van de families draagt vanaf de jaren vijftig al het stigma van asociaal en kansarm. Het spreidingsbeleid van de woningcorporaties en de gemeente waar ze woonden, plaatste hen, in de woorden van een reclasseringswerker 'te midden van meerdere zwak sociale milieus'. Dat versterkte niet alleen de zwakke kanten van de familie, hun kansongelijkheid, chaotische leefstijl, maar werkte ook 'stigmatiserend'. Wie daar vandaan kwam, kreeg het stempel van 'geërfde onmaatschappelijkheid'. Familieleden suggereerden dat trouwens ook in gesprekken met hun reclasseringsambtenaar. Zij verklaarden hun asociale en criminele gedrag mede doordat zij zich door handhavers, hulpverleners en overheden in het verdomhoekje gezet voelden. Er was geen enkel zicht op een betere toekomst. Een misdaadondernemer die zich intussen goeddeels aan zijn 'komaf' leek te hebben ontworsteld en die geld en aanzien had verworven in de onderen bovenwereld, herhaalde keer op keer in de media, zodra er weer een criminele verdenking op hem rustte, dat ze hem 'moesten hebben'.

Niet zo evident is hoe labeling-effecten doorwerkten bij de misdaadondernemers die niet uit een asociaal gezin of van een woonwagenkamp afkomstig waren. In die families zijn ons geen uitingen van de misdaadondernemers of hun kinderen bekend, die erop zouden wijzen dat zij zijn gaan leven naar het beeld dat in de buitenwereld en bij handhavingsinstanties van hen bestaat. Een verklaring is misschien dat in deze gezinnen minder sterk sprake is van generatie-effecten als het gaat om criminaliteit.

Ten slotte is uit ons onderzoek niet naar voren gekomen, dat kinderen uit criminele families (generatie 3 of 4) met een bekende misdaadondernemer als vader (of een gekende criminele moeder) aan die reputatie zelf ook faam ontleenen, of er gebruik van maken om delicten te plegen. We hebben geen aanwijzingen gevonden voor onmiskenbare trots op de reputatie van vaders. Wel is duidelijk dat in een aantal families kinderen (generatie 3) gebruik hebben gemaakt of nog maken van de netwerken en de ervaring van hun vaders.

7.3.6 Leefomstandigheden

Armoede en slechte leefomstandigheden hebben bij zeker vijf of zes van de zeven families in de generaties 1 en 2 mogelijk een effect gehad op de criminele waardeoverdracht. De vaders en kinderen die in de jaren zestig tot eind jaren tachtig opgroeiden, hebben vrijwel allemaal hun deel gehad van weinig geld, slechte behuizing of leven in woonwagens met weinig luxe. De leefomstandigheden in de grote regionale woonwagenkampen zijn uitgebreid geschetst. De families komen geenszins uit de beste buurten van de steden. En op het Brabantse platteland was het lange tijd ‘kwaad leven’: tot in de jaren zeventig was de welvaart er niet bepaald groot.

Plegers van criminaliteit hebben in algemene zin dikwijls problemen op verschillende leefgebieden. Ze zijn werkloos, gebruiken drugs of alcohol, hebben onstabiele huisvesting, enzovoort. Opeenvolgende generaties, aldus Farrington: ‘may be entrapped in poverty, have disrupted family lives, may experience single and teenage parenting, and may live in the most deprived neighbourhoods’.¹⁹³ Ouders kunnen dit antisocial syndrome, zoals Farrington het noemt, aan hun kinderen doorgeven.¹⁹⁴ Kinderen die opgroeien in een omgeving met zoveel criminogene risicofactoren en/of criminogene omgevingsfactoren lopen een verhoogd risico om zelf ook crimineel gedrag te ontplooiën. Complicerende factor is voorts, dat dergelijke gezinssystemen juist heel erg gesloten en zorgmijndend blijken te zijn.

In de generaties 1 en 2 wisten sommige van de gezinnen in de zeven families het beter te krijgen, althans in materiële zin. Ze bouwden legaal een bestaan op en ontwikkelden hun illegale praktijken dikwijls in het verlengde van hun legale werkzaamheden. Andere gezinnen gingen eigenlijk meteen de criminaliteit in, uit lijfsbehoud zouden ze zelf zeggen. In de jaren zeventig en tachtig werd met overvallen, alcoholproductie en -smokkel en wat later transport van en handel in verdovende middelen veel geld verdiend. Dat werd deels geïnvesteerd in ‘sociale stijging’, met name door de aankoop van vastgoed, maar veel geld werd ook gewoon verbrast of gebruikt voor investeringen in nieuwe criminele activiteiten, vooral de drugshandel.

Sommige gezinnen bleven echter in dat antisocial syndrome hangen. In de gemeentelijke en hulpverlenersdossiers zijn ze stevig vertegenwoordigd, vooral

¹⁹³ Farrington, 2011, p. 132.

¹⁹⁴ D.P. Farrington, ‘Human development and criminal careers’, in: M. Maguire, R. Morgan & R. Reiner (red.), *The Oxford handbook of criminology* (Second ed., Oxford, 1997), p. 363.

als het gaat over uitkeringen, huisvesting en – in het geval van woonwagenbewoners – kwesties rond nieuwe wagens en standplaatsen. Die families legden (en leggen) op gezette tijden nogal wat druk op de gemeentelijke organisatie, jeugdzorg of andere hulpverleningsinstanties. In algemene zin kan gesteld worden dat de gemeente en de instellingen bij deze gezinnen lastig voet aan de grond kregen. Enerzijds ontwikkelden ze een talent om instanties uit te spelen, soms met de dreiging van geweld. Anderzijds was de miscommunicatie ingebakken, want de instanties waren ‘de ander’, vertegenwoordigers van de drang en dwang van de burgermaatschappij.

Woonwagenwerkers – in de jaren tachtig een subdiscipline van het welzijnswerk in sommige gemeenten – verdeelden in de praktijk de criminelen binnen de gemeenschap in drie ongeveer gelijke delen, zo blijkt uit interviews. Die verdeling liep overigens dwars door de meeste families heen. De middengroep bestond uit mensen die nooit echt voor een criminele carrière hadden gekozen: het was voor hen een manier (geweest) om aan de kost te komen. Dat lag anders bij een kern van zware criminelen, de bovengroep: vaak waren zij intelligent en straatwijs, goed verzorgd en communicatief. Aan de onderkant zaten de onverbeterlijke losers: mensen die onmogelijk meer uit de problemen konden komen waar ze in terecht waren geraakt. Dikwijls waren ze sociaal en/of verstandelijk beperkt. Criminaliteit was voor hen een gewoontepatroon, een manier van overleven geworden: werk voor de bazen, ‘onze bazen’.

Soms kregen de woonwagenwerkers nog wel iemand naar de middengroep getrokken, maar doorgaans beperkte de interventie zich tot zaken regelen en zorgen dat gezinnen niet in de problemen raakten. Die middengroep van woonwagenbewoners kon en wilde per slot van rekening wel anders. De deconcentratie zagen zij als een manier om een nieuwe weg in te slaan en mogelijk hun kinderen uit de criminaliteit en verloedering te houden. Daar zou de ‘sociale stijging’ moeten beginnen. Maar die weg is uiteindelijk maar een relatief beperkte groep gezinnen gegaan.

Eigenlijk geldt voor alle hier onderzochte families dat hun criminele activiteit – en dat over de generaties heen – tot een leefstijl is geëvolueerd. Zoals de cijfers laten zien heeft de grote meerderheid van de familieleden criminele antecedenten. Opmerkelijk genoeg hebben we geen bewuste ‘uitstappers’ gevonden (zie paragraaf 7.4.1). Bij de meeste families heeft die criminele leefstijl een nogal zakelijke uitstraling gekregen. Sommigen runnen hun business, maar proberen verder niet op te vallen, voor zover dat door hun toch wel bekende profiel mogelijk is. Een misdaadondernemer, destijds tegen de vijftig, had het tegen zijn zoon bijvoorbeeld al over zijn pensioen. Anderen profileren

zich tegenwoordig naar buiten toe als zakenman, of beperken zich tot de rol van ‘criminele relatiemakelaar’, door voor anderen contacten te leggen. Sommigen blijven echter crimineel actief en werken voort aan het behoud van hun imperium en status in ‘het wereldje’ of blijven, soms meer als veelpleger dan als misdaadondernemer, strafbare feiten plegen omdat ze weinig anders kunnen.

7.4 Factoren op het niveau van de sociale omgeving

De derde categorie van risicofactoren die in de criminologische literatuur in verband worden gebracht met intergenerationele overdracht, bestaat uit factoren die spelen op het niveau van de directe sociale omgeving waarin gezinnen leven, wonen en werken. Het zijn de factoren ‘van de straat’, die logischerwijs deels samenhang vertonen met de sociaal-economische en culturele achtergronden van die gezinnen en de wijze waarop overheden, hulpverlening, handhaving en de publieke opinie tegen die sociale omgeving aankijken.

Drie families in dit onderzoek hebben zoals vermeld een reizigersachtergrond. Twee families komen uit een buurt die – destijds en nog steeds – als stedelijke achterstandsbuurt gekenschetst kan worden. Nog twee andere families komen uit van oudsher relatief geïsoleerde plattelandsdorpen in gebieden die in economisch opzicht tot ver in de twintigste eeuw bij de ontwikkelingen in de rest van Noord-Brabant achterbleven. Hoewel de meeste misdaadondernemers (generatie 2) zich, vooral om functionele redenen, voor korte of langere tijd hebben losgemaakt van hun sociale omgeving, zijn ze zonder uitzondering nog gericht op en betrokken bij hun roots.

7.4.1 Deviante subcultuur

De zeven families maken alle deel uit van subculturen waar waarden en normen worden aangetroffen die niet op alle punten overeenkomen met de dominante opvattingen in ons land. Die subcultuur kan plaatsgebonden zijn: gesloten gemeenschappen in een stadsbuurt, dorp of woonwagenveld. Maar ze kan ook ingebed zijn in een netwerk van extended families, van wie de leden weliswaar regionaal, landelijk of zelfs internationaal verspreid kunnen wonen, en niettemin overeenkomstige normen en waarden delen. Niet dat er binnen die subculturen geen sociale regels zijn, het zijn alleen andere regels en gebruiken dan in de ‘burgermaatschappij’ worden gehanteerd.

Bij de zeven families treffen we tal van voorbeelden aan van min of meer specifieke opvattingen. In sommige subculturen bijvoorbeeld, staat handenarbeid niet in hoog aanzien. De hoogste vorm van eer – althans voor de oudere generaties, de jongere lijken daar minder door gehinderd – is veel geld verdienen met handeltjes zonder er (zichtbaar) voor te hoeven werken.¹⁹⁵ Tegelijkertijd zien we bij anderen juist van oudsher de bereidheid om, weliswaar met eigen bedrijfjes en niet voor een baas, keihard te werken en de vuilste klusjes op te knappen, als er maar goed voor wordt betaald. Een ander kenmerk zijn de zeer conservatieve opvattingen over de rol en positie van vrouwen. Zeker als er kinderen zijn, worden de vrouwen geacht thuis (of in ‘de wagen’) te blijven zitten. Ook de seksuele moraal wordt in woord hoogst traditioneel beleden. Hierbij moet overigens wel worden aangetekend dat dit bij zowel de mannen als de vrouwen vaak maar weinig overeenkomt met wat men praktiseert. Dit soort voorbeelden hebben vanzelfsprekend nog niet direct een relatie met crimineel gedrag, hoewel ze soms gevolgen kunnen hebben voor criminele keuzes. Waar ‘werken’ niet in hoog aanzien staat, wordt bijvoorbeeld eerder gekozen voor het snelle geld van vermogenscriminaliteit of drugshandel en minder gauw voor een weerbarstig productieproces als wietteelt.

Twee gemeenschappelijke kenmerken die wel criminaliteitsrelevant zijn springen er echter uit. Het ene hangt samen met vertrouwen. Dat is een cruciaal bindmiddel binnen gezinnen en families, eens te meer als ze het criminele pad opgaan. En dat geldt tevens voor partners in crime buiten de gezins- en familiesfeer. Geschaad vertrouwen, of zelfs maar de suggestie daarvan, leidt tot scherpe vetes binnen en tussen gezinnen – soms in een en dezelfde familie, die op hun beurt aanleiding kunnen geven tot geweld of zelfs (pogingen tot) liquidaties. Het andere kenmerk is de behoefte om het dagelijks leven te kunnen inrichten zoals men dat zelf wil. Bij voorkeur bepaalt niemand, geen baas en al helemaal niet de overheid, hoe de dag eruit moet zien.

Wanneer precies een subcultuur een subcultuur is en deviant bovendien is niet zo gemakkelijk te bepalen. Duidelijk is – en intussen ook formeel erkend – dat de clans van breed vertakte reizigersfamilies een subcultuur vormen en ook als zodanig worden gezien.¹⁹⁶ Natuurlijk is de woonwagencultuur niet deviant per se, maar eigenlijk wordt die al wel heel lang als zodanig gezien, zoals we in

195 Zie ook: Klerks, 2000.

196 Sinds 15 augustus 2014 is de woonwagencultuur toegevoegd aan de Nationale Inventaris Immaterieel Cultureel Erfgoed. De inventaris komt voort uit de Nederlandse ondertekening in mei 2012 van het UNESCO Verdrag ter Bescherming van het Immaterieel Cultureel Erfgoed.

paragraaf 3.4.2 beschreven. Dit lag enerzijds aan hun levensstijl en de ambulante beroepen die de woonwagenbewoners uitoefenden, maar ook aan bepaalde opvattingen. Sommige woonwagenbewoners zagen (kleine) criminaliteit bijvoorbeeld niet als ‘fout’, maar als een overtreding van regels die de burgermaatschappij hun eenzijdig had opgelegd.¹⁹⁷ Het gaf status binnen hun gemeenschap, de aura van rebelseheid, om die burgermaatschappij te slim af te zijn, handhaving en hulpverlening te omzeilen of zich ertegen te verzetten.¹⁹⁸

In relatief gesloten gemeenschappen in stadsbuurten of dorpen kunnen eveneens al dan niet deviante subculturen ontstaan. We hebben daar, in de context van labeling, in paragraaf 7.3.5 voorbeelden van gegeven. Het mechanisme erachter hangt niet samen met een traditionele cultuur of met familieclans, maar met een proces van ‘interne gettovorming’.¹⁹⁹ In een milde variant gaat het dan over de gedeelde ervaring van groepen mensen, dat ze van buiten – de overheid niet in de laatste plaats – niet veel heil te verwachten hebben. Ze regelen liever hun eigen zaken, ‘lullen’ daar niet over en tegenover buitenstaanders zeker niet over elkaar, maar wensen met rust gelaten te worden. Er is sprake van een zelfgekozen apartstelling. In een scherpere variant ontstaat die interne gettovorming vanuit de gedeelde ervaring van groepen mensen dat anderen – de overheid onder meer – hen achter- of apartstellen, dat zij ongelijkwaardig behandeld worden, niet dezelfde kansen en gelegenheid hebben om mee te kunnen en te mogen doen in de samenleving – en daarom willen ze dan niet meer meedoen. Soms speelt ook een gevoel van discriminatie mee.²⁰⁰ Die solidariteit biedt misdaadondernemers duidelijk voordelen. Een observatieteam van de politie dat een dergelijke wijk binnenrijdt, gaat binnen vijf minuten ‘stuk’, omdat vaak veel mensen thuis of op straat zijn en het meteen opvalt zodra er buitenstaanders rondscharrelen.

Het proces van interne gettovorming heeft psychosociale aspecten en vergt ook een eigen ruimte, een omgeving waarin ‘ons soort mensen’ toch hun gang kan gaan.²⁰¹ Medio jaren zeventig vatte een reclasseringswerker zijn waarne-

197 Khonraad, 2000.

198 S. van der Poel, ‘De vulkanische relatie tussen overheid en woonwagenbewoners’, *Tijdschrift voor Criminologie*, 40(3), 1998, pp. 234-256. A. Cottaar, L. Lucassen & W. Willems, ‘Woonwagenbewoners en georganiseerde criminaliteit. Een hardnekkige mythe’, *Contrast*, 3(14), 1996.

199 D. Lapeyronnie, *Ghetto urbain. Ségrégation, violence, pauvreté en France aujourd’hui* (Parijs, 2008).

200 Zie bijvoorbeeld ook: L. Balogh, M. Siesling, M. Jacobs & H. Moors, *Eigenheid of eigenzinnigheid. Analyse van cultuur- en geloofsgelateerde denkbeelden en gedragsuitingen in de gemeente Ede* (Tilburg, 2009). P. Tops & E. van der Torre, *Wijkenaanpak en ondermijnende criminaliteit* (Tilburg, Apeldoorn, 2014).

201 Lapeyronnie, 2008. L. Slooter, *The making of the banlieu. An ethnography of space, identity and violence* (Utrecht, 2015).

ming van dit proces samen in een rapportage over de buurt waar een van de zeven families woonde. Hij schreef:

‘Er zijn betrekkelijk weinig relaties en contacten buiten de buurt. Men is op zichzelf gericht, de meeste huwelijken worden gesloten door partners binnen de buurt. Het gevoel is aanwezig dat men alleen binnen de buurt geaccepteerd wordt, men is bekend met de min of meer afwijkende waarden en normen, met de eigen leefwijze, met de eigen taal. Men voelt zich er buiten onzeker, men verstaat de taal niet meer. Het inzicht ontbreekt in waarden en strevingen van de buitenwereld en “de buitenwereld” vergroot de diskrepantie door voor- en veroordelend te reageren. Afkomstig uit deze buurt is men gestigmatiseerd.’²⁰²

Een subcultuur sluit in en dat geeft invloed. Individuen gebruiken die subcultuur om doelen te bereiken, bijvoorbeeld voor het kiezen van criminele partners. Wie tot ‘ons soort mensen’ behoort, uit een vergelijkbare traditie stamt, dezelfde vijand heeft, is te vertrouwen. En vertrouwen is een schaars goed. Woonwagengedwongen hebben hun subcultuur succesvol benut, zoals een aantal onderzoeken onderstreept: loyaliteit wordt er bereikt door de intergenerationele overdracht van het beeld dat men als groep tegenover de buitenwereld staat.²⁰³ Sterke sociale verbanden – dikwijls familiebanden – van mensen die elkaar vertrouwen, zich op elkaar aangewezen voelen en elkaar moeten beschermen omdat de maatschappij hen als groep apart heeft gesteld, maken de subcultuur sterk. Die wordt geladen met een (gewelddadige) reputatie en een krachtige zwijgcultuur. Vrijwel niemand komt ertussen, vaak zelfs niet de criminelen met wie wordt samengewerkt die niet van het kamp afkomstig zijn. Voor de gezinnen van de ‘eigen’ mensen wordt bijvoorbeeld financieel gezorgd als de mannen in de gevangenis zitten, terwijl men de vrouwen en kinderen van andere leden van de criminele samenwerkingsverbanden links laat liggen.

Het is moeilijk om van een dergelijke subcultuur los te komen. Vermoedelijk geldt dat nog sterker als criminaliteit er een onmiskenbaar onderdeel van is. Hechte sociale verbanden, gebaseerd op vertrouwen en eigen normatieve codes

202 BHC: Archief Reclassering, Voorlichtingsrapport 29 mei 1975 [buiten inventaris].

203 S. Huisman & F. Jansen, ‘Willing offenders outwitting capable guardians’, *Trends in organized crime*, 15, 2/3, 2012, pp. 93-110.

Zie ook: E.W. Kruisbergen, H.G. van de Bunt & E.R. Kleemans, *Vierde Monitor Georganiseerde Criminaliteit* (Den Haag, Rotterdam, 2012).

die geweld insluiten, kunnen ‘gulzige instituties’ worden.²⁰⁴ Uittreden uit zulke verbanden betekent doorgaans dat emotionele en vertrouwensbanden worden doorgesneden. Uittreders verliezen het houvast van de normatieve codes van de groep, worden als het ware paria’s binnen hun eigen (criminele) familie en raken bovendien macht, aanzien en inkomen kwijt.²⁰⁵ Vermoedelijk verklaart dat waarom we binnen de zeven families slechts spaarzaam mobiliteit waarnemen. Er is bij een aantal families wel sprake van verhuizing vanuit een achterstandswijk naar een betere buurt, of vanuit het kamp naar een gewone woning, maar dat betekent niet dat alle banden worden doorgesneden en evenmin een breuk met de normen en waarden van de subcultuur.

7.4.2 Reputatie stadsbuurt, dorp of woonwagenkamp

Reputatie kan niet alleen spelen op het niveau van de familie, of leden daarvan, ook het afkomstig zijn uit een bepaalde buurt, dorp of woonwagenkamp kan betekenen dat iemand een ‘stempel’ draagt. Met name woonwagenkampen hadden een negatief imago en een slechte reputatie. Tot op zekere hoogte is dat nog steeds zo door de associatie met zware criminaliteit, hoewel er in de afgelopen jaren ook wel een positiever en zelfs wat geromantiseerd beeld is ontstaan van de ‘kamper’, bijvoorbeeld ook onder invloed van populaire volkszangers en sporters met een woonwagenachtergrond. Maar in de jaren zeventig en tachtig ging het bergafwaarts met de reputatie van de woonwagenkampen. Dat lag natuurlijk aan de bewoners zelf, maar ook aan de manier waarop de regionale woonwagenkampen (na invoering van de Woonwagenwet in 1968) in de marges en rafelranden van de Brabantse dorpen en steden waren gedrukt. Bovendien leidde het streven van de wet om van woonwagenbewoners ‘gewone burgers’ te maken door het rondtrekken te belemmeren tot soms verregaande concentratie van onderling geparenteerde gezinnen tot brede familieclans van bloedverwantschappen.²⁰⁶

Het is evident dat woonwagenbewoners als groep extra in de gaten werden gehouden vanwege het deviante en delinquente gedrag van een deel van hen. Uit de dagregisters van de gemeentepolitie blijkt genoegzaam hoeveel aandacht uitging naar de woonwagenkampen en hun bewoners. De regionalisering van het woonwagenbeleid en de concentratie van families op grote kampen droeg

204 L.A. Coser, *Greedy institutions* (New York, 1974).

205 F. Bovenkerk, ‘Uittreden uit criminele organisaties’, in: F. Bovenkerk, *Een gevoel van dreiging: criminologische opstellen* (Amsterdam, 2011), pp. 172-207.

bij aan de negatieve beeldvorming over en weer. Welzijnswerkers die daar werkten, onderstreepten dat veel mensen – ook binnen de criminele families in dit onderzoek – zich naar dat beeld én zelfbeeld gingen gedragen. Deze labeling had ook een onverwacht diametraal effect. Maar weinig politiemensen, zo blijkt uit interviews, waren bestand tegen de bedreigingen door criminele families. Sommigen raakten in een loyaliteitsconflict, omdat ze een opsporings-, handhavings- en sociale functie probeerden te verenigen. Tegenover de gemeenten gedroegen woonwagenbewoners zich als eisende partij als het ging over uitkeringen, nieuwe woonwagens, of huisvesting buiten de kampen, want in hun optiek had de overheid hun middelen van bestaan weggenomen en hen letterlijk op afstand geplaatst aan de randen van de stad.

Ook het beroerde imago dat bepaalde stedelijke achterstandsbuurten hadden, is decennialang intact gebleven. De afgelopen decennia is veel geld en energie gestopt in wat tegenwoordig krachtwijken heet. Met wisselend succes, omdat het accent op fysieke stadsvernieuwing lag en onderliggende sociale patronen, die vaak al tientallen jaren en generaties lang bestonden, intact zijn gebleven.²⁰⁷ Een van de zeven families, bijvoorbeeld, woonde in de jaren vijftig in een buurt van ongeveer elf straten die toen werd gezien als een ‘crimineel buurtschap’. De beroerde reputatie van de buurt was veel ouder. Al rond 1900 werd die aangeduid met een toponiem dat aangaf dat het de plek was waar je naar toegleed als je zonder geld en middelen zat. En nog steeds heeft de buurt een slechte naam vanwege de thuisteelt van hennep, illegale bouwactiviteiten, clandestiene handel en belas-

206 Op 23 oktober 1972 vond onder auspiciën van het Woonwagenschap Noord-Oost Noord-Brabant een overleg plaats met het Nationaal Centrum voor Geestelijke Volksgezondheid en diverse functionarissen uit het woonwagenwerk. Onderwerp van gesprek was de consanguïteit tussen de families op het woonwagenkamp. Een landelijke meting (1958) was op een gemiddelde van 0,13 uitgekomen. Eigen onderzoek onder de bewoners van het kamp kwam tot een onthutsend gemiddelde van 19. In totaal waren 121 neven en nichten (in de derde lijn) getrouwd met elkaar en zij hadden kinderen gekregen. Tekenend is dat de inhoudelijke discussie overschaduwd werd door een politiek debat. De functionarissen uit het woonwagenwerk vreesden dat het argument van consanguïteit zou worden ingezet tegen het lokale beleid om kleinere kampen in te richten (dat dus nogal ver vooruitliep op het gangbare beleid om te regionaliseren). Een kinderarts en een socioloog van de Katholieke Universiteit Nijmegen kregen uiteindelijk de vraag voorgelegd hoe erg het is en of kleine kampen tot een verbetering zouden leiden. Het antwoord volgde vlak voor kerst 1972: de inteeltgraad is erg hoog, maar de aantoonbare effecten hiervan op de kinderen vallen alleszins mee. En verder: kleinere kampen inrichten werkt niet of zelfs averechts, behalve als daadwerkelijk vermenging met sedentaire bewoners zou kunnen worden gestimuleerd. BHIC: Archief Woonwagenschap Noord-Oost Noord-Brabant, blok 7374, klapper 227 [niet openbaar].

207 H. Moors, ‘Moslimradicalisme en probleemwijken: over bestuurlijke amnesie en het geheugen van beleid. Pleidooi voor een culturele geschiedenis van veiligheid’, in: H. Moors & B. Rovers, *Geloven in veiligheid. Tegendraadse perspectieven* (Den Haag, 2008), pp. 13-72.

tingontduiking. De burgemeester van de stad sprak in 2008 over een ‘eigen democratische structuur’ die destijds in de wijk vorm had gekregen.

Hoewel sommige Brabantse grensdorpen nog altijd een ‘naam’ hebben, is de kwalijke reputatie toch minder hardnekkig dan die van bepaalde stadsbuurten en woonwagengkampen. De ‘smokkelaarsdorpen’ hebben dat verleden bijvoorbeeld al sinds de jaren tachtig van een romantisch randje voorzien. Er zijn smokkelmonumenten en -musea opgericht, smokkelroutes kunnen gefietst of gewandeld worden. Hoe hard die wereld was en gewelddadig dikwijls, komt hierbij weinig aan de orde. Evenmin memoreert dit toeristenvermaak al te duidelijk aan hoezeer de grens nog steeds van belang is voor de hedendaagse georganiseerde drugsriminaliteit.

De hier bestudeerde families zijn zonder uitzondering woonachtig geweest op woonwagengkampen, in stadsbuurten en in grensdorpen met een reputatie. In hoeverre zij van dat stempel last hebben gehad, in de zin van stigmatisering door de buitenwereld, of gemak, op het vlak van afscherming en ‘met rust gelaten’ worden door de overheid, valt uit de verkregen informatie echter niet op te maken. We mogen echter aannemen dat bij deze families, zeker sinds zij groeiden in de georganiseerde misdaad, de reputatie van de familienaam zwaarder weegt dan die van hun woonplek.

7.4.3 Differentiële vriendschappen

Op het snijvlak van de als ‘slecht’ gelabelde reputaties van gezinnen, van de subcultuur waartoe ze behoren of gerekend worden en van de plek waar ze leven, ontstaat een antagonistisch systeem. Het is wij tegen zij en je bent van ons of niet. Voor mensen die langdurig crimineel actief zijn in de zware misdaad – al dan niet in familieverband – is dat mechanisme van levensbelang. Het bepaalt wie te vertrouwen is en met wie te werken valt, en het vormt de basis voor wat ‘delinquente gemeenschappen’ kunnen worden genoemd, een omgeving waar je status hebt en afscherming kunt organiseren.

Recent onderzoek onder Amsterdamse beroepscriminelen onderlijnt het belang van dit fenomeen. Kinderen van deze beroepscriminelen blijken in aanzienlijke mate differentiële vriendschappen te sluiten. Ze hebben veel contact met kinderen van andere ouders uit het milieu. De zonen van verschillende beroepscriminelen gaan onderling met elkaar om.²⁰⁸ Dat lijkt voor de hand te

208 Van Dijk, 2015, pp. 54-55.

liggen. In delinquente gemeenschappen zijn de onderlinge banden vrij hecht. Dat maakt het makkelijker om binnen die gemeenschap in contact te komen met personen die bereid en in staat zijn tot het plegen van criminaliteit. Nagevoeg alle vormen van georganiseerde criminaliteit vergen samenwerking. Het is een bekend gegeven dat uitvoerders vaak worden gezocht in de directe sociale omgeving.²⁰⁹ Dat geldt overigens ook voor een tijdelijke sociale omgeving, zoals de gevangenis.²¹⁰

Binnen de zeven families in dit onderzoek is dit fenomeen in de verschillende generaties zichtbaar. Samenwerking gebaseerd op differentiële vriendschappen kwam voor bij verschillende personen en families die eind jaren zeventig achter de Kempenbende zaten. Men gebruikte elkaars berg- en schuilplaatsen verspreid over een aantal woonwagenkampen, maakte gebruik van elkaars contacten: met helers, bijvoorbeeld, of met specialisten. Er werden samen overvallen gepleegd en kraken gezet. In één familie ontstonden in deze context (functionele) vriendschappen met woonwagenbewoners, feitelijk over subculturele barrières heen. Ook in een andere familie begon de misdaadondernemer al jong zijn loopbaan met vrienden ‘van het kamp’. Woonwagenwerkers bevestigden dat gedurende de jaren tachtig en negentig kinderen van woonwagenbewoners, met name de zonen, onderling met elkaar optrokken en crimineel actief waren. Ze hielden rekening met bestaande kinnesinde of vetes tussen families, maar soms ging hun criminele samenwerking daar juist dwars doorheen. Vetes tussen gezinnen legden wel een taboe op samenwerking. Recenter vonden we een voorbeeld binnen een van de families, waarin de misdaadondernemer op zijn neef terugviel voor de verhandeling van de door hem gekweekte wiet. Dat verblijf in de gevangenis bijdraagt aan de vorming van differentiële vriendschappen is in alle families (generaties 2 en 3) te zien geweest.

Dit zou dan ook tot de veronderstelling kunnen leiden, zoals we in hoofdstuk 2 al suggereerden, dat in relatief hechte en stabiele deviante subculturen of extended families intergenerationele overdracht binnen kerngezinnen weliswaar plaatsvindt, maar niet de hoofdverklaring vormt voor de persistentie van georganiseerde criminaliteit. In plaats daarvan volstaat het dat er in elke generatie enkele talenten ‘opstaan’, personen met criminele, organisatorische en leidinggevende competenties, voor wie andere leden van de bredere familie, of vrienden en vertrouwde bekenden in de lokale gemeenschap vervolgen het

209 Spapens, 2012.

210 P. Nieuwbeerta, A. Blokland & D. Nagin, ‘De effecten van gevangenisstraf op het verloop van criminele carrières’, *Mens en Maatschappij*, 82, 2007, pp. 272-279.

uitvoerende werk kunnen doen. Zeker de opkomst van de inpandige wietteelt heeft georganiseerde misdaad toegankelijker gemaakt. Door de lage instapdrempel konden grote groepen er gemakkelijk aan meedoen, terwijl slechts een beperkt aantal personen met internationale contacten nodig waren die de wiet konden inkopen en exporteren. De deviante subcultuur, al dan niet gekoppeld aan familieverbanden, fungeert in dat geval als biotoop waarin de nieuwe organisator zich kan ontwikkelen.

7.4.4 Toegang tot criminele relaties

Een laatste risicofactor voor intergenerationele overdracht die we hier kort bespreken, vloeit voort uit de sociale omgeving/lokale inbedding van zware misdaad. Hiervoor hebben we al verschillende keren gewezen op het belang van toegang tot criminele relaties. Georganiseerde criminaliteit kan eigenlijk alleen in samenwerking en vergt daarom een operationeel netwerk: contacten die kunnen helpen om bepaalde diensten of voordelen te verwerven.

Alle zeven families opereerden op deze manier, als bedrijven met een zeker familiebelang, die voor (criminele) buitenstaanders een gesloten bolwerk vormden en voor 'de intimi' status, bescherming en afscherming boden. Potentieel heeft zo'n familiebedrijf voordelen. Voor bepaalde diensten of werkzaamheden zijn tussenpersonen en uitvoerders nodig. Een zekere familiereputatie zou het makkelijker kunnen maken om die contacten te leggen en profijtelijk in te zetten. Hetzelfde zou kunnen opgaan voor wederdiensten. In de literatuur is dit spel genoegzaam beschreven. Kinderen van befaamde criminelen zouden zich bijvoorbeeld makkelijker in grote zaken begeven, omdat hun zakenpartners hen minder snel durven op te lichten en omdat ze bij conflicten kunnen teruggaan op vaders of andere familieleden.

In dit onderzoek zien we bij alle families terug dat de misdaadondernemers over uitgebreide netwerken van criminele contacten beschikken. Dat geldt voor allemaal op lokaal of regionaal niveau, waarbij ook hun eigen extended families regelmatig cruciaal zijn. Ook zien we nauwe contacten met criminele netwerken in de Randstad, met name in het Amsterdamse, zowel met de 'Hollandse netwerken' als met de 'Mocro-maffia'. Of, en zo ja hoe, de vrouwen een rol spelen bij criminele netwerkvorming blijft onduidelijk, maar is zonder meer een interessante vraag. Recent onderzoek dat werd uitgevoerd binnen de nationale politie wijst er in elk geval op dat de rol van de vrouwen als criminele 'bruggenbouwers' vermoedelijk veel groter is dan we denken. Die rol

beperkt zich echter veelal wel tot het lokale of regionale niveau en is minder groot op het internationale niveau.

De meerderheid van de hier onderzochte misdaadondernemers heeft, ondanks de vaak beperkte reislust, ook over de landsgrenzen heen zakelijke relaties ontwikkeld. Met name in de xtc-tijd van de jaren negentig evolueerden die naar wereldomspannende contacten, terwijl ze zich voorheen toch meer beperkten tot de buurlanden. De verklaring die hieraan ten grondslag ligt is vermoedelijk dat de Nederlandse xtc in deze periode als hét kwaliteitsproduct bekendstond en ‘inkopers’ namens buitenlandse criminele afnemers in ons land actief op zoek gingen naar leveranciers. Soms bestonden er al relaties met Nederlanders, omdat men al op andere drugsmarkten actief was. Ook als die contacten er nog niet waren, hoefden ze niet lang te zoeken: ze stortten zich bijvoorbeeld in het Amsterdamse nachtleven en werden vaste gasten van de dansgelegenheden waar op dat moment vrijwel alle bezoekers aan de xtc zaten. Leden van criminele groeperingen die de pillen produceerden – doorgaans de laboranten en het jongere uitvoerende personeel – waren zelf regelmatig ook fervente deelnemers aan het partycircuit, dus het was een kwestie van tijd voordat men elkaar vond. Met name Israëli’s en Joodse Amerikanen – de zogenoemde kosher connection – speelden een belangrijke rol bij de smokkel naar de Verenigde Staten, die eind jaren negentig de grootste overzeese afzetmarkt werd voor de Nederlandse pillen. In Europa was het Verenigd Koninkrijk de belangrijkste bestemming. Ook de Engelse ravers vonden al voor 1988 de weg naar Nederland, toen xtc hier nog legaal was, eerst voor eigen consumptie, maar al snel ook voor de handel.²¹¹

We hebben beperkt zicht gekregen op de overdracht van criminele relaties op de jongere generatie. Daarbij moet ook worden aangetekend dat de meeste onderzochte misdaadondernemers zelf nog actief zijn en dus van overdracht (nog) geen sprake hoeft te zijn. In één geval probeerde de vader het wel, maar had zijn zoon er weinig oren naar, terwijl bovendien sprake was van een fors generatieverschil. Het lijkt er dan ook op dat de leden van zowel de tweede als de derde generatie die hun ‘eigen’ criminele netwerken hebben opgebouwd, dit zonder veel hulp van hun vader hebben gedaan. Zoals we hiervoor hebben gezien ontwikkelen zij hun eigen differentiële vriendschappen en maken daar vervolgens gebruik van bij het opzetten van zelfstandige criminele activiteiten.

211 Zie bijvoorbeeld de biografie van Shaun Ryder, zanger van de Engelse groep Happy Mondays. In de beginfase van hun carrière verdienden ze meer met de handel in xtc-pillen, die ze in Amsterdam kochten en in Manchester aan de man brachten, dan met hun muziek. S. Ryder, *Twisting my Melon. The Autobiography* (Londen, 2011).

Ook zien we bij de jongere generaties (meer) verbindingen ontstaan met Turkse en Marokkaanse criminelen. De ontwikkeling van criminele relaties lijkt daarmee meer een organisch proces – men zit in dezelfde criminele subcultuur – dan een gestuurd proces.

7.5 Factoren op het niveau van gelegenheidsstructuren

7.5.1 Relatieve deprivatie, grensligging en beperkt gezag

In hoofdstuk 3 en 4 beschreven we de historische ontwikkeling van een tamelijk unieke configuratie van gelegenheden voor georganiseerde misdaad in Noord-Brabant. Armoede, relatief isolement, sociale en religieuze uitsluiting boden, net als de grensligging van Noord-Brabant, lange tijd aangrijpingspunten voor de meer of minder georganiseerde criminele activiteiten van de zeven families. De eerstgenoemde factoren droegen bij aan het ontstaan van een sociale omgeving waarin mensen ofwel meededen, ofwel zwegen. De grensligging was al een essentiële factor voor het bestaan en de zelfbescherming van de plattelandsbendes en was veel later een cruciale stimulans voor de grootschalige smokkel naar België. Nog steeds helpt de landsgrens bij het afschermen van criminele activiteiten: ze blijft immers een horde voor politie en justitie.

Daar komt bij dat de overheid werd gewantrouwd, niet alleen door criminelen, maar van oudsher door heel veel mensen op het platteland en in de Brabantse steden. Dat was hoe dan ook een factor van belang: veel Brabanders hielden als het erop aan kwam hun mond en boden zodoende rugdekking. Uit angst voor represailles ongetwijfeld, maar het waren ook een beetje Brabantse boeven, hun boeven. Het is overigens niet aannemelijk dat dit een specifiek Brabants trekje is. Illustere figuren als ‘Pistolen Paultje’ en ‘Haring Arie’ werden door veel hoofdstedelingen ook gezien als ‘echte Amsterdammers’ en als ‘hun penoze’. En vrijwel overal in van oorsprong relatief geïsoleerde, economisch achtergebleven rurale gemeenschappen binnen en buiten Nederland is zo’n attitude jegens gezag zichtbaar. Typisch Brabants, zoals Rooijakkers in *de Volkskrant* suggereerde, is het dus niet, maar het is hier mogelijk wel meer manifest dan in andere delen van ons land.

Wat zonder meer wel meespeelde is dat het gezag ook niet altijd even zichtbaar aanwezig was. Noord-Brabant was tot in de twintigste eeuw een dunbevolkt en veelal nog dicht bebost gebied. Veel wetsdienaren liepen er niet rond, zelfs niet in de steden, zoals we hebben gezien. Voor de dorpingen kwam het

doen van aangifte neer op een urenlange voettocht. Het is dan ook logisch dat ze eerder geneigd waren om hun eigen vuiltjes op te knappen.

Getalsmatig waren politie, marechaussee en douane zwak. Dat werd duidelijk na de Tweede Wereldoorlog, toen de smokkelaars steeds grootschaliger te werk gingen, snelle auto's en zelfs gepantserde voertuigen gebruikten en door de toegenomen financiële belangen ook gewelddadiger werden. We moeten niet vergeten dat Noord-Brabant van september 1944 tot mei 1945 wederom frontgebied was geweest. Aan achtergebleven vuurwapens bestond geen gebrek. In de jaren zeventig was de grofheid waarmee de Kempenbende te werk ging voor Nederland ongekend. De politie kon er destijds eigenlijk niet tegenop. Uit interviews met oud-rechercheurs komt enerzijds een soort van veldwachtersromantiek naar boven, maar ze hadden anderzijds ook scherp voor ogen dat de politie het tegen dat soort bendes moest doen met beperkt en ouderwets materieel, dat in geen verhouding stond tot wat de criminelen aan middelen konden inzetten. Bovendien profiteerden die van het gebrek aan interregionale politie-samenwerking.²¹²

Vanaf de tweede helft van de jaren tachtig heeft de Nederlandse politie met vallen en opstaan moeten leren om te gaan met het bestrijden van het nieuwe fenomeen van georganiseerde misdaad Nederlandse stijl en dat was in Noord-Brabant niet anders.

De personele schaarste in de opsporing bleef echter een probleem. Vooral na de reorganisatie van de politie in 1993, werd zwaar ingezet op 'blauw op straat' en op wijkteampolitie, ten koste van de toch al niet florissante recherchecapaciteit. Van de drie Brabantse politieregio's ging Brabant-Zuidoost daar in het verst: de regio was opgedeeld in 18 afzonderlijke teams en medio jaren negentig bestond er de facto geen regionale rekerchedienst meer die in staat was om grote opsporingsonderzoeken naar criminele samenwerkingsverbanden uit te voeren. Onder zware druk van het buitenland werd de recherchecapaciteit in het zuiden eind jaren negentig echter sterk uitgebreid, om de fabricage van synthetische drugs tegen te gaan. Die kwam enerzijds terecht bij de Unit Synthetische Drugs en het toenmalige Kernteam Zuid-Nederland, en werd kort na de eeuwwisseling nog verder aangevuld met een speciaal xtc-team (in 2004 gingen alle drie op in de Nationale Recherche), maar ook de regionale rekerchediensten concentreerden zich zo veel mogelijk op synthetische drugs. Vijf van de zeven hier onderzochte misdaadondernemers onderzochten er de directe gevolgen van.

212 Zie ook: Stille nacht, heilige vracht, *Speuren bij de bespieders. Politie-observatie in Nederland* (s.l., 1986).

Vanaf de tweede helft van de jaren 2000 werd het weer schipperen: het xtc-probleem leek onder controle, maar de aandacht werd niet of nauwelijks verlegd naar het andere pijnpunt, de grootschalige wietteelt. Wel zeer effectief was de in 2004 opgerichte (en in 2012 weer afgeschafte) Bovenregionale Recherche Zuid-Nederland (BRZN), niet in de laatste plaats omdat die een vluchtthuishaven werd voor zeer ervaren rechercheurs die in de politieregio's waren gemarginaliseerd. De BRZN deelde bijvoorbeeld klappen uit aan ladingdieven, maar wietteelt behoorde niet tot de taakopdracht. Het zou tot 2012 duren voordat de strijd tegen dat probleem en de weer teruggekeerde amfetamineproductie, met meer kracht ter hand werd genomen, met de oprichting van de Taskforce B5.

Het besef is ontstaan – overigens is dat met name bij het openbaar bestuur in de kleinere gemeenten nog lang niet bij iedereen geland – dat het fenomeen een integrale aanpak vergt, met de politie, justitie, de belastingdienst en gemeenten als primaire ketenpartners, maar dat ook zal moeten worden gewerkt aan het mobiliseren van maatschappelijke weerbaarheid tegen de Brabantse georganiseerde misdaad.

7.5.2 *Inbedding in de Brabantse criminaliteitsontwikkeling*

De bezigheden van de zeven families weerspiegelen de criminaliteitsontwikkeling in Noord-Brabant sinds de Tweede Wereldoorlog. Opmerkelijk afwezig is trouwens hun betrokkenheid bij goederensmokkel van en naar België vóór 1962. Een verklaring hiervoor is misschien dat meer kleinschalige smokkel niet strafrechtelijk, maar fiscaalrechtelijk werd afgehandeld en die dossiers zijn voor dit onderzoek niet bestudeerd.

Wat vermogenscriminaliteit betreft, ligt de situatie anders. Zo waren twee, vermoedelijk drie families in faciliterende rollen betrokken bij de voorbereiding en uitvoering van de diefstallen, de overvallen en de helingactiviteiten van de Kempenbende. Verschillende leden van andere families pleegden in de jaren zestig en zeventig op eigen kracht een aanzienlijk aantal vermogensdelicten, zoals diefstallen, inbraken, heling, verduistering en andere fraude. En verschillende families, zeker ook de vrouwen, bleven zich er ook in latere jaren op toeleggen. Ook een misdaadondernemer die allang in de georganiseerde drugs-criminaliteit zat, kon nog niet zo lang geleden in verband worden gebracht met diefstallen.

Op het vlak van de productie en smokkel van alcohol, later van verdovende middelen hebben zes van de zeven families (generaties 1, 2 en 3) een aanzien-

lijke staat van dienst opgebouwd. Betrokkenheid bij amfetamineproductie hebben we in de jaren zeventig en tachtig niet waargenomen. Die concentreerde zich destijds trouwens ook vooral in Limburg en nog niet zozeer in Brabant. Het lijkt erop dat de families pas betrekkelijk laat, medio jaren tachtig, bij de handel in verdovende middelen betrokken raakten. Het was in de jaren negentig waarschijnlijk echter de opkomst van xtc die de gelegenheid bood om daadwerkelijk uit te groeien tot spelers van internationaal formaat.

Behalve xtc heeft ook de wietteelt de families de gelegenheid gegeven om hun activiteiten te verbreden en/of te verleggen. In generatie 2 waren er al zeker drie misdaadondernemers mee bezig. En ook de kinderen in generatie 3 hebben zich in de wiet geprofileerd en daarmee zelfstandig hun criminele carrières naar een hoger plan getild. Zij zijn kennelijk ook bereid om de teelt zelf te organiseren, terwijl hun vaders nog de voorkeur gaven aan de handel. De productie vonden ze namelijk al gauw ‘te veel op werken lijken’, volgens een van de geïnterviewde politiemensen. Recent waren er aanwijzingen dat sommige kinderen (generatie 3 en 4) en/of hun partners ook weer actief zijn geworden in de (synthetische) harddrugs.

7.6 Besluit

Uit dit hoofdstuk rijst een genuanceerd beeld op, dat zich lastig in een enkele hoofdlijn laat samenvatten. De mechanismen achter intergenerationele overdracht van criminaliteit zijn alleszins complex. In het volgende hoofdstuk proberen we – bij wijze van afronding – die nuance te vatten. Hier beperken we ons tot de belangrijkste bevindingen.

Op basis van de literatuur mag worden verondersteld dat antisociaal en agressief gedrag, het bovenmatig gebruik van alcohol en drugs en een laag opleidingsniveau of een gebrekkige intelligentie factoren zijn die intergenerationele overdracht van criminaliteit kunnen stimuleren. Deze drie typen verklarende factoren hebben we in de zeven families ontegenzeggelijk aangetroffen. In alle onderzochte generaties komt (ernstig) gewelddadig gedrag voor, geregeld ook tussen partners; vaak zagen we ook antisociaal gedrag. En niet alleen bij de mannen, maar tevens bij de vrouwen. Middelengebruik zien we eveneens, bij de mannen en de vrouwen, overwegend in generaties 2 en 3. Het formele opleidingsniveau binnen de zeven families was laag. Deels heeft dat waarschijnlijk ermee te maken, dat tot in de jaren zeventig van de vorige eeuw kinderen uit arbeidersgezinnen en meisjes niet gingen ‘doorleren’. Dat was zeker ook het geval onder woonwagenfami-

lies. Maar we vonden ook tal van signalen van laaggeletterdheid en vroegtijdig schoolverlaten. Over hoe het met het opleidingsniveau in generatie 3 is gesteld, hebben we helaas nauwelijks gegevens.

Als verklarende factoren op het niveau van het gezin hebben we gekeken naar de invulling van het ouderschap, of er sprake is van differentiële partnerkeuze, hoe stabiel gezinnen waren (echtscheidingen; (langdurige) perioden van detentie; traumatisering) en of ouders hun kinderen al dan niet bewust crimineel gedrag hebben aangeleerd. Speelde labeling een rol? En was er sprake van een antisocial syndrome: armoedige woon- en leefomstandigheden die van generatie op generatie kunnen overgaan? Over de opvoedvaardigheden van de mannen en vrouwen kunnen we geen uitspraken doen. Dit type informatie wordt vaak, om redenen van privacy, niet gearchiveerd. Bovendien kunnen we de meeste gezinnen als gesloten en zorgmijndend typeren. Signalen dat de structuur van de opvoeding in nogal wat gezinnen (ernstig) tekortschoot zijn er, maar te weinig om er algemene uitspraken aan te kunnen verbinden.

Het tegendeel geldt voor de differentiële partnerkeuze: in alle zeven families is dat ongetwijfeld een verklaring voor intergenerationele overdracht. De vrouwen trouwen vrijwel zonder uitzondering mannen uit het eigen milieu die (dan al) crimineel actief zijn. De mannen hebben allemaal partners die criminaliteit accepteren en er met regelmaat ook zelf aan meedoen. Veel van de gezinnen in dit onderzoek hebben, in alle drie de generaties, te maken gehad met echtscheidingen, buitenechtelijke relaties en soms langdurige perioden dat vaders in de gevangenis zaten. Of partners en kinderen hierdoor getraumatiseerd zijn, hebben we niet kunnen vaststellen. Wel dat patronen zich over de generaties heen herhalen. De stabiliteit in gezinnen lijkt dus ook een plausibele verklaring voor de intergenerationele overdracht binnen de zeven families. Dat geldt eveneens voor expliciet of impliciet leren (imiteren) van ouders (vooral de vader). We hebben voorbeelden gevonden van nogal expliciete vormen van onderwijzen en samenplegen, zowel tussen vaders en zonen als tussen broers en zussen. Maar ook het opgroeien in een gezinssfeer waar criminaliteit 'erbij hoort', bijdraagt aan een luxeleven en waar familie, vrienden en kennissen geen andere voorbeelden geven, vormt een omgeving die allerminst dempend, maar vermoedelijk eerder stimulerend werkt.

Vanuit de literatuur kan worden geconcludeerd, dat labeling een belangrijke factor is. Waarschijnlijk niet als overdrachtsmechanisme op zich, maar reputatie werkt versterkend, niet alleen op de beeldvorming van politie en justitie, maar ook op het zelfbeeld van criminelen. In de dagrapporten van de politie, bijvoorbeeld, zien we veel families en criminele kopstukken naar voren komen als 'big-

ger than life'. Hetzelfde geldt voor de interviews met politiemensen, welzijns- werkers en reclasseringswerkers, of voor de media. Maar wat het precies voor de gezinnen zelf heeft betekend, kunnen we op basis van dit onderzoek niet zeggen. Hooguit dat enkele van de woonwagenfamilies duidelijk en bij herha- ling aangeven dat zij een etiket opgeplakt hebben gekregen en sowieso niets goeds kunnen doen in de ogen van de instanties.

Uit dit onderzoek is wel naar voren gekomen dat slechte woon- en leefom- standigheden in de generaties 1 en 2 in de zeven families zeker aan de orde zijn geweest. Ook zagen we dat de mannen (meestal ook de vrouwen) in veel van de gezinnen problemen hadden op verschillende leefgebieden. Ze waren werk- loos, gebruikten drugs of alcohol, stonden er (tijdelijk) goeddeels alleen voor, woonden slecht en in slechte buurten. Het ligt voor de hand dat ouders dit anti- social syndrome doorgaven aan hun kinderen. In hoeverre hun criminele ge- drag hierdoor is versterkt, hebben we niet kunnen vaststellen.

Sowieso is die (sociale) omgeving om meer redenen een cruciale factor bij het verklaren van het ontstaan en de persistentie van delinquent gedrag. We presen- teerden voorbeelden van hoe die omgeving status en bescherming biedt. Voorts was er sprake van de omgeving als deviante subcultuur, plaatsgebonden (een wijk, dorp of kamp) of verankerd in een extended family die gewoonten en gebruiken heeft die nogal afwijken van wat de 'burgermaatschappij' normaal of fatsoenlijk vindt. Het belang van subcultuur is breed gedeeld binnen de zeven families: elkaar kunnen vertrouwen en een grote mate van ongezeglijkheid jegens overheden, hulpverleners of bazen in het algemeen: eigen regie over het dagelijk- se leven. Het is evident dat dit soort opvattingen in gesloten gemeenschappen aantrekkingskracht hebben op volgende generaties. Bovendien is de eigen subcul- tuur, zoals we zagen, de plek waar veelal relaties, vriendschappen en (soms) cri- minele netwerken ontstaan. Naarmate de criminele subculturen hechter zijn, biedt dit vanuit een sociaal netwerkperspectief ook meer of betere criminele kan- sen. Op het niveau van het gezin wordt de intergenerationele overdracht bijvoor- beeld beperkt door individuele kwaliteiten. Op het niveau van een extended family die grotendeels dezelfde opvattingen heeft over crimineel gedrag, hoeven er in elke generatie maar een paar te zijn die wat beter zijn toegerust om het in de georganiseerde misdaad te maken. De anderen kunnen daar dan in meegaan.

Ten slotte is duidelijk geworden dat de criminogene gelegenheidsstructuren zoals die zich na de Tweede Wereldoorlog in Noord-Brabant hebben ontwikkeld, worden weerspiegeld in de criminele bezigheden van de zeven families. Hun cri- minele historie is nauw verweven met die van de Brabantse regio – waar ze zich overigens over het algemeen ook sterk mee verbonden voelen.

Algemeen besluit

8.1 Inleiding

In dit boek onderzochten we de intergenerationele overdracht van delinquent gedrag in zeven (autochtone) families in Noord-Brabant. Deze families zijn gekozen omdat in ten minste één generatie een van de zonen beschouwd kan worden als misdaadondernemer, betrokken bij een crimineel samenwerkingsverband dat zich bezighoudt met georganiseerde misdaad. In zes gevallen was dat in een coördinerende en leidinggevende rol. Vanuit een historisch perspectief wilden we meer inzicht krijgen in de achtergronden en (criminele) ontwikkelingen binnen Noord-Brabantse criminele families. Daarnaast was het doel om na te gaan in welke mate intergenerationele overdracht van (georganiseerde) criminaliteit plaatsvindt en welke verklaringen te geven zijn voor dit verschijnsel, specifiek in de context van georganiseerde misdaad in Noord-Brabant.

Bij wijze van slotsom gaan we in dit hoofdstuk eerst in op de criminele antecedenten van de families door de verschillende generaties heen (paragraaf 8.2) en beschrijven we puntsgewijs de belangrijkste verklaringen voor de intergenerationele overdracht binnen de zeven families (paragraaf 8.3). Daarna stellen we de vraag wat deze families nu precies ‘bijzonder’ maakt (paragraaf 8.4). Vervolgens behandelen we de ‘Brabantse context’, de mix van situationele factoren die mogelijk een voedingsbodemp vormt voor georganiseerde criminaliteit (paragraaf 8.5). In paragraaf 8.6 formuleren we enkele overwegingen bij de vraag hoe de overdracht van criminaliteit binnen criminele families kan worden doorbroken.

8.2 Criminele carrières en generatie-effecten

De gepresenteerde cijfers laten zien dat daadwerkelijk gesproken kan worden van ‘criminele families’. Bij alle families is het plegen van strafbare feiten, in elk geval bij de mannelijke meerderjarige leden, maar ook bij de meeste vrouwen, een constante factor. Het blijkt dus bepaald geen rocket science te zijn om intergenerationele overdracht bij dit type families correct te voorspellen. Dat geldt

zowel voor de mannen als voor de vrouwen. Een zorgelijke conclusie, want uit de criminologische literatuur is bekend dat een criminele moeder een nog grotere impact heeft op het ontstaan van delinquent gedrag bij de kinderen dan alleen een vader met antecedenten.

Tegelijkertijd is de kans dat de volgende generatie als vanzelf ook weer een kopstuk in de georganiseerde misdaad voortbrengt niet bepaald groot te noemen. Uiteindelijk bleek dat maar in een beperkt aantal van de zeven families het geval te zijn, zowel in generatie 1 als in generatie 2. En als er al sprake is van intergenerationele overdracht, dan wil dit nog niet zeggen dat die opvolging een werkzaam misdaadleven lang gegarandeerd is. Het vergt nogal wat capaciteiten om een crimineel samenwerkingsverband te runnen dat succesvol is in de meest lucratieve vormen van handelscriminaliteit en niet blijft steken in de meer basale en risicovolle vormen van misdaad, zoals afpersing en andere simpel te organiseren vormen van vermogenscriminaliteit. Net als bij de meeste legale ondernemingen gaat het bijvoorbeeld om (differentiële) intellectuele vermogens, sociale vaardigheden en discipline, en die capaciteiten zijn niet zomaar overdraagbaar.

Een (misdad)ondernemer moet criminele activiteiten kunnen organiseren, winst draaien (goed kunnen rekenen) en uitvoerend personeel aan zich kunnen binden. Een zware drank- of drugsverslaving, afspraken niet nakomen, vertrouwen schaden en bij de minste of geringste tegenslag zakenpartners of medewerkers gaan bedreigen of erger, dragen meestal niet bij aan duurzaam succes. Hoewel instrumenteel gebruik van geweld en intimidatie natuurlijk ook een onmisbaar onderdeel is van georganiseerde criminaliteit.

Een 'misdaduniversiteit' bestaat niet en ook iemand met de juiste talenten en competenties zal het 'vak' dus in de praktijk moeten leren. Kennelijk heeft de vader maar in beperkte mate invloed op dat leerproces, blijkt uit dit onderzoek naar zeven Brabantse families. Als de overdracht mislukt, komt dat omdat de kinderen simpelweg de kwaliteiten missen, of omdat er alleen maar dochters worden geboren. Van gelijke kansen voor mannen en vrouwen blijkt tot op heden in het misdaadmilieu immers geen sprake. Voorts mag niet worden onderschat dat criminele kopstukken zelden of nooit volledig stoppen, hoewel ze het op latere leeftijd meestal wel wat rustiger aan gaan doen. Er valt voor de kinderen dus vaak lange tijd weinig van vader over te nemen. Ook wanneer de criminele vader, al dan niet door natuurlijke oorzaken, komt te overlijden, is het niet gegarandeerd dat een van diens nakomelingen hem kan opvolgen. Bijvoorbeeld vanwege een (te) groot generatieverschil met de criminele contacten van de vader, of omdat die de zoon (of dochter) niet serieus nemen.

In de praktijk lijkt het er dan ook op dat de volgende generatie eerst en vooral zijn eigen niche moet zoeken en een eigen netwerk moet opbouwen. Of de komende tijd nog genoeg moet nemen met een meer uitvoerende rol in samenwerking met de vader.

8.3 Verklarende factoren

Uit de beschikbare gegevens blijkt dat (ernstig) antisociaal en gewelddadig gedrag in de meeste families in alle onderzochte generaties voorkomt. De vrouwen doen daarbij nauwelijks onder voor de mannen. Om te beginnen gaat het dan om functioneel agressief gedrag. Dysfunctioneel geweld doet zich echter net zo goed voor, bijvoorbeeld in de vorm van huiselijk geweld en ernstige familievetes, met soms zelfs moord en doodslag (of voorbereidingen daartoe) tot gevolg. In het algemeen lijkt het erop dat (dreiging met) geweld, of het nu functioneel of dysfunctioneel uitpakt, in de families wordt gezien als een acceptabele oplossingsstrategie. Het risico dat agressief gedrag wordt overgedragen van de ene op de andere generatie is dan ook groot. Enerzijds omdat kinderen die met (huiselijk) geweld worden geconfronteerd daardoor getraumatiseerd kunnen raken, en anderzijds omdat ze zien dat hun ouders (zowel vader als moeder) met (dreiging met) geweld op de korte termijn inderdaad zaken voor elkaar krijgen, niet in de laatste plaats bij de instanties.

Middelengebruik speelt eveneens in alle families een rol. In generatie 1 ging het nog niet om drugs en viel het ook met het drinken nog wel mee, althans voor zover er informatie over voorhanden is. In generatie 2 neemt het alcoholgebruik, vooral bij de mannen, sterk toe en doen ook drugs hun intrede. De families verzeilden niet alleen in de handel en productie, maar sommige familieleden (generaties 2 en 3) raakten zelf ook (ernstig) verslaafd en overleden zelfs aan het gebruik. Problematisch middelengebruik wordt in de criminologische literatuur in meer algemene zin als een risicofactor beschouwd omdat het bijvoorbeeld kan bijdragen aan agressief gedrag of kan leiden tot verwerfingscriminaliteit. Wanneer het gaat om een carrière in de georganiseerde misdaad is een verslaving echter veeleer contra-productief. De misdaadondernemers zijn over het algemeen wel forse recreatieve innemers van alcohol, terwijl sommigen ook drugs niet links laten liggen, maar dit zal in hun sociale omgeving vermoedelijk bon ton zijn. Het maakt hun functioneren als crimineel kopstuk in elk geval niet onmogelijk. Duidelijk is echter dat een verslaafde nakomeling niet erg hoog scoort als potentiële opvolger. Niet in de ogen van de vader, evenmin in de praktijk.

Of een laag opleidingsniveau, al dan niet als uitvloeisel van gebrekkige intelligentie, in de zeven families aanwijsbaar een risicofactor vormt, valt lastig te bepalen. Tot in de jaren zeventig van de vorige eeuw was het niet gebruikelijk dat kinderen uit arbeidersgezinnen – en vooral de meisjes – vervolgonderwijs genoten, ook als ze daar wel de capaciteiten voor hadden. Deze onderbenutting heeft ongetwijfeld ook in de zeven families gespeeld. Hoe dan ook, op een enkele uitzondering na rondde niemand in generaties 1 en 2 met succes een voortgezette (beroeps)opleiding af. Vermeldingen van laaggeletterdheid of zelfs functioneel analfabetisme en afgebroken schoolopleidingen zijn legio. In interviews viel te beluisteren dat sommige criminele kopstukken geen woord over de grens spraken (ook al waren ze internationaal actief en succesvol). Of het met de derde generatie wat beter is gesteld, weten we niet.²¹³ Wel is duidelijk dat gebrekkige of beperkte scholing niet met domheid moet worden verward. Een neus voor handel, uitstekend kunnen rekenen en een meer dan gemiddeld goed geheugen, komen we bij diverse misdaadondernemers tegen. Ook hun differentiële intellectuele capaciteiten zijn veelal uitstekend ontwikkeld. Ze zijn prima in staat om creatieve afschermingsmethoden tegen de overheid te verzinnen en toe te passen. Sommigen bleken ondanks hun beperkte schoolopleiding heel wel in staat om een omvangrijk internationaal handelsnetwerk voor de import en export van drugs op te bouwen.

De zeven families staan over het algemeen bekend als gesloten en zorgmijndend. Over de opvoedvaardigheden van zowel de mannen als de vrouwen is dan ook weinig informatie te vinden. In enkele gevallen waarover wel gegevens beschikbaar waren, schoot de structuur van de opvoeding overduidelijk tekort, maar of ‘slecht ouderschap’ een risicofactor voor intergenerationele overdracht was, hebben we niet feitelijk kunnen vaststellen. Het tegendeel geldt voor differentiële partnerkeuze. Zowel de mannen als de vrouwen kiezen hun partners uit het eigen milieu, hoewel er in generatie 3 sprake lijkt van (enige) instroom van partners met een Turkse, Marokkaanse of Zuidoost-Europese achtergrond. Binnen de zeven families trouwen de vrouwen vrijwel alleen met mannen die op dat moment al crimineel actief zijn, dikwijls frequent en in ernstige mate. De vrouwen lijken hun gedrag te accepteren en dragen er na hun huwelijk niet zelden actief aan bij. Dat heeft ongetwijfeld een stevige wissel getrokken op de kinderen. Hetzelfde geldt voor de stabiliteit van de gezinnen. Dikwijls waren er

213 Van Dijk, 2015, p. 52, constateerde overigens dat het met de meeste dochters van Amsterdamse beroeps-criminelen op school goed ging, maar met de zonen minder. Dit waren overigens wel allemaal kinderen over wie het Bureau Jeugdzorg een dossier had. Van de meeste kinderen was ook hier niet bekend hoe hun schoolcarrière verliep.

spanningen, bijvoorbeeld veroorzaakt door echtscheiding, afwezigheid van een (gedetineerde) vader en trauma's. Ondanks de doorgaans nogal traditionele opvattingen over het huwelijk en de positie van de vrouw daarin, komen echtscheidingen en buitenechtelijke relaties (ook bij de vrouwen) veelvuldig voor. Zeker van generatie 2 op 3 blijkt dat patroon zich te herhalen. Het hebben van kinderen van verschillende partners is bij de vrouwen geen uitzondering en dit maakt de familiestructuren soms nogal gecompliceerd – niet in de laatste plaats ook voor henzelf. Over de gevolgen van (langdurige) detentie van vaders op hun gezinnen hebben we maar weinig informatie gevonden. Of dit negatief of juist positief heeft uitgepakt, en welke invloed ervan is uitgegaan op de volgende generatie, blijft dus onhelder. Datzelfde geldt voor trauma's. Die kunnen voortvloeien uit vroegtijdig overlijden van gezinsleden (bijvoorbeeld liquidatie van de vader), bedreigingen uit het criminele milieu aan het adres van de vader, of de algemene stress van een bestaan als kopstuk in de georganiseerde misdaad. Tot op heden zijn alle zeven misdaadondernemers nog in leven. Maar in een aantal gevallen hebben zij wel te maken gehad met voortijdige sterfgevallen onder hun kinderen en aanslagen op hun leven. In hoeverre dat van invloed is geweest op de intergenerationele overdracht van het criminele gedrag hebben we niet kunnen vaststellen.

Bij verklaringen voor intergenerationele overdracht wordt vaak verondersteld dat kinderen expliciet leren van hun ouders (vooral van de vader), of ten minste de kunst kunnen afkijken en hun gedrag imiteren. Hiervoor concludeerden we al dat niet veel zonen zich tot (zelfstandig) leider van een crimineel samenwerkingsverband hebben kunnen ontwikkelen. In die zin schiet de 'interne opleiding' door de criminele vaders meestal dus tekort. Dit wil niet zeggen dat ze er geen pogingen toe doen, zoals enkele voorbeelden laten zien. Ook werken diverse zonen samen met hun vader en kunnen ze zodoende praktijkervaring opdoen. Enkele anderen konden weer leren van criminele broers. Behalve het meer expliciete 'onderwijzen' lijkt het opgroeien in een gezinssfeer waarin criminaliteit niet wordt afgewezen en functioneel bijdraagt aan het kunnen leven in luxe en onafhankelijkheid, een minstens zo belangrijke verklaring. Hiervan zijn in het onderzoek diverse signalen zichtbaar geworden.

De criminele families in dit onderzoek zijn bij de autoriteiten bekend. Opmerkelijk is ook dat dit ver in de tijd teruggaat. Er doen nogal wat verhalen de ronde. Het is echter de vraag of de families meer in de gaten worden gehouden, waardoor de leden dus ook een grotere kans maken te worden gepakt dan anderen die vergelijkbare feiten plegen. We hebben dat niet onomstotelijk kunnen vaststellen. Of kinderen van criminele families aan die reputatie zelf ook faam ontleen en

zich daardoor asociaal gedragen, kon evenmin worden vastgesteld. Soms lijkt zelfs sprake van een omgekeerd effect van labeling. Zo is zichtbaar dat sommige families door agressief gedrag – maar daarbij zal ongetwijfeld ook hun reputatie meewegen – al te veel ongewenste aandacht juist weten te vermijden, zeker van de zachtere instituties zoals leerplicht en jeugdzorg.

Tot slot gelden armoedige leefomstandigheden in de literatuur als een risicofactor, althans armoede als onderdeel van een complex van factoren dat weleens een antisocial syndrome is genoemd. In het onderzoek is zichtbaar dat de zeven families armoedige leefomstandigheden hebben gekend, zeker in generatie 1 en in belangrijke mate ook nog in generatie 2. De kinderen die in de jaren zestig tot begin jaren negentig opgroeiden, hebben er allemaal hun deel van gehad. De leefomstandigheden in de grote regionale woonwagenvelden van de jaren zeventig waren bepaald niet luxueus. Ook de andere families komen niet uit de beste buurten van de steden, terwijl op het Brabantse platteland de welvaart tot ver in de jaren zeventig evenmin groot was. Bij de (klein)kinderen van de misdaadondernemers is armoede echter meestal niet aan de orde (geweest). Vrijwel alle Brabantse beroeps-criminelen uit het onderzoek hebben hun schapjes op het droge en het heeft hun kinderen materieel aan weinig ontbroken.

De (sociale) omgeving is bij de onderzochte families om meer redenen een cruciale factor bij het verklaren van het ontstaan en de persistentie van het delinquente gedrag. Een aanwijzing daarvoor is dat het vroegtijdig verlaten van de buurt of het kamp (met een niet-criminele partner) een belangrijke bijdrage lijkt te leveren aan het loskomen van of wegblijven uit de spiraal van criminaliteit. De zeven families maken deel uit van een deviante subcultuur die enerzijds plaatsgebonden is (een wijk, dorp of kamp) en anderzijds bestaat uit bloedbanden in wijdvertakte extended families. Verder vonden we in dit onderzoek tal van voorbeelden van gewoonten en gebruiken die nogal afwijken van wat de ‘burgermaatschappij’ gemiddeld genomen normaal of fatsoenlijk vindt. Het belang van twee subculturele noties is breed gedeeld binnen de zeven families: elkaar kunnen vertrouwen aan de ene kant en een grote mate van ongezeglijkheid jegens overheden, hulpverleners of bazen in het algemeen aan de andere kant. Men wil eigen regie over het dagelijkse leven: niemand vertelt je hoe je de dag moet inrichten.

Het is evident dat dit soort opvattingen in gesloten gemeenschappen aantrekkingskracht hebben op volgende generaties. Bovendien is de eigen subcultuur de plek waar de partners worden gezocht en gevonden. Van Dijk constateerde in een onderzoek naar Amsterdamse beroeps-criminelen dat ook vrienden vaak uit het eigen milieu afkomstig zijn, al hoeven die natuurlijk niet per se (allemaal) crimi-

neel te zijn.²¹⁴ Ons onderzoek biedt geen systematisch zicht op de vriendschappen, maar wat we wel vonden laat zien dat het in Brabant precies hetzelfde werkt. Het is voorts bekend uit onderzoek (en gezien het gewicht dat aan vertrouwen wordt gehecht in criminele milieus) dat criminele kopstukken hun uitvoerend personeel vaak zoeken in het sociale netwerk dat ze van binnenuit en dikwijls al gedurende lange tijd kennen.²¹⁵ Belangrijk is ook hier dat dit patroon bij het kiezen van vrienden, afgaande op wat geldt voor de partnerrelaties, zich eveneens gemakkelijk van generatie op generatie herhaalt. Naarmate de criminele subculturen hechter zijn, biedt dit vanuit een sociaal netwerkperspectief ook meer of betere criminele kansen. Op het niveau van het gezin wordt de intergeneratiele overdracht beperkt door individuele kwaliteiten. Op het niveau van een extended family die grotendeels dezelfde opvattingen deelt over crimineel gedrag, hoeven er in elke generatie maar een paar telgen te zijn die net wat meer talent voor georganiseerde misdaad hebben. De anderen kunnen daar dan op meeliften. Dit is bij een van de families duidelijk zichtbaar: de misdaadondernemer kon wiet telen, omdat zijn neef elke week een paar honderd kilo kon inkopen en exporteren. Evenzogoed kon hij groothandelshoeveelheden xtc verkopen, omdat een ander lid van de extended family de pillen kon laten produceren. Zelf was hij niet in staat om dat te organiseren.

Ook labeling op het niveau van gemeenschappen kan een rol spelen. Wat hiervoor werd geconstateerd ten aanzien van gezinnen, geldt mutatis mutandis ook voor de bredere netwerken waar zij deel van uitmaken. Zeker de 'kampers' hadden hiermee te maken. Zij ervoeren stigmatisering, ook door collega-criminelen. Tegelijkertijd heeft hun reputatie ook voordelen gebracht, omdat de overheid jarenlang niet handhavend durfde op te treden op de kampen, of dat niet wilde. De gunstige afspraken met de Belastingdienst zijn een berucht voorbeeld. De wijken of dorpen waaruit de andere families afkomstig zijn, hebben meestal (maar niet altijd) ook een naam. Naar het zich laat aanzien, lijkt juist de enorme dadendrang van gemeenten op het gebied van sociale stijging van gezinnen en wijkontwikkeling de nodige aangrijpingspunten te hebben geboden voor een combinatie van profiteer- en ontwijkgedrag.

214 Van Dijk, 2015.

215 Zie bijvoorbeeld Spapens, 2006.

8.4 Hoe gewoon zijn criminele families?

Al die verklarende factoren voor de intergenerationale overdracht van criminaliteit overziend, dringt zich bijna als vanzelf de vraag op wat er nu zo bijzonder is, of juist niet, aan de levensloop van de zeven families.

Natuurlijk onderscheiden ze zich met hun criminele activiteit en betrokkenheid bij georganiseerde misdaad al van het gros van de mensen. Wat verder opvalt, is dat de familieleden op een breed crimineel spectrum actief zijn (geweest). Over verschillende generaties heen, maar ook binnen generaties beperken ze zich niet tot één soort criminaliteit. Ze plegen verschillende typen delicten en zijn van diverse markten thuis. De criminele activiteit beperkt zich niet tot een enkel familielid. Bovendien valt de appel in criminalis ook niet ver van de boom. In alle families die we selecteerden is sprake van intergenerationale overdracht, tenminste in die zin dat in successievelijke generaties van criminele activiteit sprake was. Actieve overdracht blijkt niet in alle gevallen duidelijk aanwijsbaar. Het zijn criminele families, ze gaan al lang mee en weten zich dus in hun eigen wereld tamelijk goed af te schermen. Hoewel de buitenwereld ze kent en weet dat ze in de misdaad zitten, blijven cruciale dingen relatief onzichtbaar, niet in de laatste plaats waar ze met hun geld blijven. Vreemd genoeg, gezien hun vermoede inkomsten uit illegale bezigheden die toch ergens besteed moeten worden, zijn verreweg de meesten in de bovenwereld niet heel erg aanwezig. Slechts in enkele gevallen vonden we signalen en sporen van verweving van illegale en legale activiteiten. Veel geld wordt kennelijk relatief 'klein' en consumptief besteed.

De verklaringen voor intergenerationale overdracht van criminaliteit die we de revue lieten passeren, wortelen stevig in empirisch criminologisch onderzoek. Voor tal van die risicofactoren konden we vaststellen dat ze van toepassing zijn op de zeven criminele families. Dat geldt op persoonlijk niveau, bijvoorbeeld voor antisociaal en gewelddadig gedrag, middelengebruik, of een laag niveau van (formele) opleiding. Van risicofactoren op het niveau van gezinnen en hun sociale omgeving is de verklaringskracht echter niet eenduidig. Weliswaar vonden we meer of minder sterke aanwijzingen voor effecten van 'slecht ouderschap', wankele normen, gebroken gezinnen, afwezigheid van vaders, imitatiegedrag en de zogenoemde 'criminele leerschool'. Hetzelfde geldt voor vormen van labeling en slechte (fysieke en sociale) leefomstandigheden, die als een zogenoemd antisocial syndrome voortbestaan over generaties heen.

Het is echter duidelijk dat veel van deze risicofactoren niet exclusief of specifiek zijn voor criminele families. Over het algemeen kiezen partners elkaar

immers in hun eigen, bekende omgeving (ruimtelijk homogeen) en sociale milieu. Het is eveneens een algemene trend in Nederland dat het aantal eenoudergezinnen de laatste jaren gestaag groeit. In 2016 zijn er 557.426 gezinnen bestaande uit één ouder en minimaal één thuiswonend kind, terwijl het in 2011 nog om 496.272 eenoudergezinnen ging. In 2015 woonde ruim 14% van alle kinderen en jongeren tot 25 jaar bij één ouder, aldus recente CBS-cijfers. Ongeveer 40% van de gezinnen krijgt te maken met echtscheiding, een opwaartse trend sinds 2005. Dikwijls zijn er minderjarige kinderen bij betrokken. Het aandeel echtscheidingen neemt onevenredig toe, bleek bovendien in 2015 uit onderzoek van TNS-NIPO. Rond de 400.000 kinderen groeien vandaag de dag nog op in armoedige leefomstandigheden: een op de negen kinderen, aldus de Kinderombudsman in 2013. Ze hebben daar last van: het isoleert en stigmatiseert, vinden die kinderen zelf. Jeugdzorg heeft het ook druk met zogenaamde 'normale' gezinnen. Kinderen nemen goed en slecht gedrag van ouders over. Soms brengen ouders – bewust of onbewust – andere normen en waarden op hun kinderen over dan de goegemeente gebruikelijk, normaal, of fatsoenlijk vindt. Geweld in afhankelijkheidsrelaties – een ingewikkelde bundeling van huiselijk geweld (tegen vrouwen én mannen), eergelateerd geweld, kindermishandeling, huwelijksdwang en (seksueel) geweld door professionals in een institutionele setting – komt voor in families met en zonder criminele signatuur.²¹⁶ Het maakt de omstandigheden binnen de criminele families op een aantal punten dus niet wezenlijk verschillend van die in veel andere gezinnen.

Wat de criminele families wel onderscheidt, is de materiële en immateriële context waarin veel van deze factoren samenvallen. Als kinderen zijn ze vrijwel zonder uitzondering opgegroeid in gezinnen, sociale netwerken en fysieke omgevingen die naar binnen gericht zijn en meestal ook door de buitenwereld van overheden, instituties en 'brave burgers' als 'anders' want 'niet zoals wij' worden beschouwd. Wij refereerden hieraan als een proces van 'interne getto-vorming': een ervaren uitsluiting en isolement, waardoor deze gezinnen en families een sterk gevoel hebben ontwikkeld dat 'ons soort mensen' een status aparte heeft. Wie tot de in-group behoort, beroept zich op een vergelijkbare traditie, deelt vergelijkbare normen en waarden over hoe je met elkaar omgaat, wat in eigen kring wel en niet kan of getolereerd wordt.

In een aantal gevallen komt die subcultuur en het denken in termen van 'wij-zij' voort uit de fysieke omgeving (een achterstandswijk of woonwagen-

216 Voor een overzicht: J. Janssen, *Afhankelijkheid en weerbaarheid. Over het complexe en bonte werk van professionals bij de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties* (Den Bosch, 2016), i.h.b. pp. 22-23.

kamp en in mindere mate een dorp met een ‘naam’) die een relatief gesloten gemeenschap vormt. Wat naar ons idee echter zwaarder weegt, is dat de subculturen van de meeste van de zeven criminele families verankerd zijn in extended families met gedeelde afwijkende gewoonten, gebruiken en opvattingen, over seksuele moraal, bijvoorbeeld, of over de toelaatbaarheid van geweld binnen en buiten het gezin, of over het belang van opleiding en opwaartse mobiliteit in een maatschappij waar de out-group het voor het zeggen heeft.

Vanuit deze zienswijze lijkt vooral assortative mating een belangrijke risicofactor te zijn: de partners, zowel de mannen als de vrouwen, komen eerst en vooral uit de eigen subcultuur en niet of nauwelijks van ‘buiten’. Op zichzelf niet zo vreemd, zoals we aangaven, maar de voorkeur die de telgen van de criminele families hebben voor de ‘verkeerde’ types die daarin rondlopen, is opmerkelijk. Kennelijk onderschatten we vaak de status en aantrekkingskracht die ogenschijnlijk succesvolle criminelen in bepaalde subculturen hebben. Meer onderzoek naar dergelijke processen is belangrijk, zeker omdat het erop lijkt dat degenen (met name de vrouwen) die uit de spiraal van criminaliteit weten te breken, dat vooral lukt omdat ze een niet-criminele partner vinden die in andere kringen verkeert.

Kinderen namen die gewoonten, gebruiken en opvattingen van de in-group over van hun ouders en ouders droegen ze – meer of minder bewust – ook over op hun kinderen. De subculturen van de zeven criminele families waren ontzettend invloedrijk van invloed op hun partnerkeuze, hun vriendschappen en het ontstaan van hun criminele netwerken. De hechte subculturen versterkten de criminele kansen. Een subcultuur sluit enerzijds in en dat geeft invloed, en sluit anderzijds uit, en dat biedt afscherming. Vrijwel niemand van de out-group komt ertussen. Daar zorgt de (gewelddadige) reputatie voor, evenals de cultuur van zwijgen. Voor de zeven criminele families geldt, dat zij van generatie op generatie in hun fysieke en sociale omgeving hun gang hebben kunnen gaan. In hun eigen gezinnen waren er niet of nauwelijks tegenkrachten die anti-sociaal, gewelddadig en crimineel gedrag afwezen. Waar die tegenkrachten zo nu en dan van buiten naar binnen drukten, bleek de subcultuur waarin criminaliteit erbij hoort, vol veerkracht en weerbarstig.

8.5 Een typisch Brabantse voedingsbodem?

De criminele bezigheden van de hier onderzochte families weerspiegelen goeddeels de ontwikkeling van de zware misdaad in Noord-Brabant. Alleen de

goederensmokkel van en naar België vóór 1962 ontbreekt opmerkelijk genoeg op hun palmares, althans voor zover we daar zicht op hebben kunnen krijgen. De meeste families legden zich toe op allerlei vormen van vermogenscriminaliteit, zoals diefstallen, inbraken, heling, verduistering en andere fraude. Een enkeling was ook betrokken bij de illegale stokerij van alcohol.

Toen de drugshandel zich begon te ontwikkelen tot een lucratieve nieuwe misdaadmarkt, zijn de families daar ingerold, pas betrekkelijk laat, zo medio jaren tachtig. Pas in de jaren negentig konden de meeste misdaadondernemers een grootscheepse internationale carrière maken. De opkomst van xtc en de wereldwijde gewildheid van de Nederlandse pillen, was daarbij cruciaal. Vijf van de zeven hier onderzochte criminele kopstukken ontwikkelden zich ofwel tot internationale groothandelaars in xtc-pillen en lieten die ook in hun eigen laboratoria of in opdracht produceren, ofwel waren er wat minder internationaal of op grotere afstand bij betrokken.

Behalve xtc heeft ook de wietteelt vanaf het midden van de jaren negentig de families de gelegenheid gegeven om hun activiteiten te verleggen of te verbreden. In generatie 2 waren er al diverse misdaadondernemers mee bezig en thans lijkt wietteelt voor de kinderen in generatie 3 (en soms generatie 4), voor zover die inmiddels oud genoeg zijn, de mogelijkheid te bieden om zelfstandig hun criminele carrière van diefstal en geweld naar een lucratiever niveau te tillen. Zij zijn kennelijk ook bereid om de teelt zelf te organiseren, terwijl hun vaders nog de voorkeur gaven aan de handel.

Was die ontwikkeling van de zware misdaad typisch voor Noord-Brabant? Konden die autochtone Brabantse criminele families zich profileren omdat er in deze regio een specifieke mix was ontstaan van situationele factoren, die anders dan elders in elkaar grepen? Ontstond in het dunbevolkte gebied langs die lange zuidgrens door de eeuwen heen een crime-prone moral economy? Sommige historici beweren van wel. De Brabander zou tegendraads zijn, het gezag van de overheid niet vertrouwen en daarom steevast zwijgen als hij iets zag wat eigenlijk niet kon, omwille van het 'ons kent ons'. Ter verklaring wijzen ze op een specifiek gevoel van verweesdheid. Want lange tijd had Brabant er niet bij gehoord in staatkundig, politiek, maatschappelijk en religieus opzicht. Die ervaring van opgelegd isolement, gecombineerd met de daadwerkelijk tamelijk geïsoleerde ligging van veel Brabantse dorpen, uitte zich in een naar binnen gerichte cultuur, waarin mensen voor zichzelf opkomen, hun eigen zaakjes regelen en waar niet de overheid maar familieverbanden de voornaamste bron van vertrouwen vormen.

Hier is beslist wat voor te zeggen. Vanaf het midden van de zestiende tot

voorbij het eerste kwart van de achttiende eeuw was het gebied dat we nu Noord-Brabant noemen vrijwel onafgebroken het toneel van oorlogsgeweld, verwoesting en armoede – een strijd die de Brabanders eigenlijk niet aanging. Het was daarvoor al een regio geweest met ingewikkelde, onduidelijke lokale grenssituaties en jurisdicties, en waar steden in een machts- en concurrentiestrijd verwickeld waren. Dat was nadat de vrede was getekend, in 1648, nog steeds het geval. Brabant werd deel van de Republiek der Verenigde Nederlanden, maar als Generaliteitsland niet volwaardig. Veeleer was het een bufferzone waar decennialang de oorlogsdreiging niet week en militaire huurlingen van uiteenlopende herkomst het platteland bleven afschuimen om in leeftocht te voorzien. Ook voor plattelandsbendes bleef het een regio waar ze tamelijk strafeloos hun gang konden gaan, waar de armoedige leefomstandigheden voor een gestage aanwas van paria's en vreemdelingen zorgden, waar ruim plek was om te schuilen. Tot in het begin van de negentiende eeuw was het justitieel en politieel gezag lokaal georganiseerd, zonder uniformiteit en getalsmatig erg beperkt, zowel op het platteland als in de steden. Politiek had Staats-Brabant weinig in de melk te brokkelen. Dat hing tevens samen met het feit dat katholieken geen overheidsfuncties mochten vervullen in de Republiek. Het was en bleef de dominante religie van de Brabanders, maar van 1648 tot 1795 was het katholicisme officieel een tweederangs religie, die niet in het openbaar mocht worden beleden. Kerken moest clandestien. Het kostte katholieken moeite om hun geloof te belijden, omdat 'boven de rivieren' en 'boven hun hoofden langs' keuzes waren gemaakt die de hunne niet waren. Frontlijn, wingewest, vrijplaats, schuurkerkenland – die geschiedenis van tweehonderdvijftig jaar is lang en tot op de dag van vandaag nogal zwart-wit verteld. In werkelijkheid waren er veel grijstinten en bestaat er ook een genuanceerder vertoog, zoals we in het voorgaande hebben laten zien. Maar het blijft staan dat veel Brabanders zich deel voelden van een schaduwconomie, eerst langs de vele grenzen en jurisdicties in de Brabantse regio, vanaf 1830 langs de lange grens met België, gebaseerd op een sterk sentiment van simpelweg overleven.

Wijkt Noord-Brabant daarmee erg af van andere gebieden in Nederland? Plattelandsbendes waren in de zeventiende en achttiende eeuw in heel Europa een plaag en ze waren ook elders in ons land actief, bijvoorbeeld in Overijssel. Overijssel kende echter niet de oorlogshistorie van Noord-Brabant en werd als integraal deel van de Republiek ook nooit behandeld zoals Staats-Brabant. Voor Limburg gaat daarentegen wel grotendeels eenzelfde verhaal op. Maar de criminale historie van die provincie lijkt dan ook sterk op die van Noord-Brabant. Deze provincie scoorde al in de criminaliteitsstatistieken voor de Tweede

Wereldoorlog zeer hoog. Ook hier lijken de grensligging, het ervaren isolement ten opzichte van de Republiek, het Koninkrijk en de dominante invloed van de calvinistische Nederduits-gereformeerde kerk niet onbelangrijke factoren te zijn. In Noord-Brabant ontstond historisch een configuratie van armoede, relatief isolement, en politieke, sociale en religieuze uitsluiting, die aangrijpingspunten bood voor de ontwikkeling van criminele subculturen waarin mensen meededen of zwegen. Wantrouwen jegens de overheid is er nog steeds, niet alleen onder criminelen, maar van oudsher onder veel Brabanders, met name op het platteland. Het gaat echter te ver om dit als een specifiek Brabants trekje te beschouwen. Vrijwel overal in van oorsprong relatief geïsoleerde, gesloten gemeenschappen en subculturen binnen en buiten Nederland is zo'n attitude jegens overheidsgezag zichtbaar. Typisch Brabants is het niet, maar het heerst daar wel al erg lang en wortelt er diep in de geschiedenis. En, niet te vergeten, in de manier waarop die geschiedenis altijd nog wordt verteld.

De grensligging was in de loop der jaren eveneens een cruciale factor. Dat begon met de plattelandsbendes, en toen die waren beteugeld bood de grens de gelegenheid voor grootschalige smokkel naar België. In de jaren negentig ontstonden 'grensregionale' criminele samenwerkingsverbanden die nog altijd profijt trekken van het feit dat de grens een barrière vormt voor de opsporingsinstanties. Uiteraard werd er ook in de oostelijke provincies over de Duitse grens gesmokkeld, maar in die overwegend dunbevolkte gebieden nooit op dezelfde schaal als in het zuiden. Opnieuw lijkt Noord-Brabant in dat opzicht wel op Limburg.

Uiteindelijk ontwikkelde zich in Noord-Brabant na de Tweede Wereldoorlog een criminaliteit die voor Nederlandse begrippen grootschalig, georganiseerd en gewelddadig was. De overheid had hierop slechts bij tijden een gepast antwoord. En een vacuüm dat ontstaat door de zwakte van de overheid, wordt onherroepelijk door criminelen gevuld. Die ontwikkeling begon met de smokkel, die in de naoorlogse jaren in omvang toenam en gewelddadiger werd door de steeds grotere financiële belangen en een ruim arsenaal aan vuurwapens dat na de oorlog was achtergebleven. In de jaren zeventig kwamen vanuit de grote woonwagencampen bendes op, zoals de Kempenbende (die successievelijk een aantal wisselend samengestelde groepen omvatte). Die waren getalsmatig omvangrijk en gingen ongekend grof te werk. Tegen dit geweld kon de politie nauwelijks op: het ontbrak aan mensen, organisatievermogen en passend materieel – in eerste instantie misschien ook aan inzicht in de organisatiegraad en de sociale inbedding van de zware misdaad. Dat de activiteiten van dergelijke bendes verminderden had vermoedelijk dan ook meer te maken met het feit dat de

betrokkenen overstapten op de lucratievere en minder risicovolle drugshandel (en later de drugsproductie) dan met het overheidsoptreden gedurende de jaren zeventig en tachtig.

Vanaf de jaren tachtig kwam die drugshandel op en ontstond georganiseerde misdaad ‘Dutch style’. In de jaren negentig zorgde de xtc ervoor dat de Brabantse criminelen konden uitgroeien tot spelers met wereldwijde criminele contacten en netwerken, terwijl door de wietteelt steeds meer mensen in de (georganiseerde) misdaad verzeild raakten. De tegenstand die de overheid leverde, bleef ook nu nog lange tijd zwak. De opkomst van de georganiseerde misdaad viel samen met een verschuiving van de focus naar wijkpolitie en ‘blauw op straat’. De recherche werd het beleidsmatige stiefkind. Onder grote druk van met name de Verenigde Staten werd de xtc-boeren vanaf eind jaren negentig weliswaar het vuur aan de schenen gelegd, maar vooral de wiettelers konden tot recent vrijwel ongestoord hun gang gaan. Pas in 2012 ging een speciale taskforce aan de slag en hiervan worden nu de eerste voorzichtige resultaten zichtbaar. De zwakte van het opsporingsapparaat is dan wel niet uniek voor Nederland, maar heeft door de verhoudingsgewijs grote omvang van de georganiseerde misdaad, wel extra impact gekregen. Tegelijkertijd wordt steeds duidelijker dat behalve van politie en Openbaar Ministerie, ook een inspanning nodig is van een brede georganiseerde overheid – en niet in de laatste plaats van de burgers zelf.

8.6 Aanpak van criminele families

Als we de geschiedenis van de zeven criminele families overzien, blijkt dat zij al decennialang de aandacht hebben van uiteenlopende overheidsinstanties. Ze komen niet alleen in aanraking met politie en justitie, maar ook met de reclassering, welzijnswerkers, jeugdzorg, leerplicht, de Belastingdienst, de kinderbescherming en de gemeente, om maar eens wat te noemen. De families staan in het algemeen bekend als zorgmijders en lijken, vanuit de basiswens om met rust te worden gelaten, richting de instanties strategieën te hebben ontwikkeld die hierbij behulpzaam zijn. Zo gecompliceerd was dat meestal niet: agressief en intimiderend gedrag ten opzichte van de medewerkers volstond om van de meeste instanties niet veel last meer te ondervinden. In de richting van de opsporingsinstanties worden allerlei, veelal relatief simpele afschermingsmethoden toegepast, zoals blijven zwijgen in een verhoor of alles ontkennen. Deze methoden zijn niettemin behoorlijk effectief als er geen sprake is van heterdaad of hard technisch bewijs.

Wanneer er wordt gesproken over de aanpak van deze families, is het dus eerst en vooral zaak om duidelijkheid te hebben over de doelstelling die wordt nagestreefd. Willen we ze op het rechte pad brengen en uit de criminaliteit halen? Ervoor zorgen dat ze zich aan de elementaire regels gaan houden of tenminste geen overlast voor de rest van de samenleving meer veroorzaken? Of willen we hun status aantasten door ze van hun voetstuk af te trekken ten overstaan van de buurt of de stad? Pogingen om het een te bereiken, hoeven het ander natuurlijk niet uit te sluiten, maar het is evident dat een quick fix bij dit soort families niet te vinden is. Al te vaak lopen de doelstellingen in integrale aanpakken door elkaar heen, omdat er veel verschillende instanties, met uiteenlopende specialismen, verantwoordelijkheden en verantwoordingsstructuren – en daarmee veel verschillende belangen – bij betrokken zijn. En dat maakt een effectieve aanpak gecompliceerd.

Dit onderzoek laat zien dat de gezinnen zijn ingebed in extended families met gedeelde normen en waarden. Maar ook in buurten of specifieke omgevingen die voor buitenstaanders moeilijk zijn te benaderen of te doorbreken. Uit oogpunt van preventie is het misschien lonender om te bekijken hoe de weinige telgen die erin slagen uit de misdaad weg te blijven dat voor elkaar krijgen, in plaats van de aandacht bij uitstek te richten op degenen die wel crimineel gedrag vertonen en daarin buitengewoon hardnekkig blijken.

De manier waarop in Nederland de opsporing en het strafrecht werkt, plaatst in principe altijd het individu centraal. Voor de wet is iedereen gelijk. Dat is een prachtig principe. Maar het maakt de aanpak van criminele families ingewikkeld. Individuen met behulp van het strafrecht isoleren, is de gebruikelijke manier van doen. Die gaan dan voor een tijd de gevangenis in. In moreel opzicht worden ze daar doorgaans niet beter van, hun families evenmin. Maar ook niet veel slechter, lijkt het, want in dit onderzoek zijn signalen benoemd, dat juist de (extended) familie goed voor de achterblijvers zorgt en de criminele familie dus amper blijvend wordt geraakt. Met louter strafrechtelijke middelen een criminele familie aanpakken, is dus lastig. Temeer omdat een criminele familie, zoals de voorbeelden uit dit onderzoek onderstrepen, niet evident vanuit strafrechtelijk perspectief als een criminele organisatie kan worden gedefinieerd.

De opgave is hoe dan ook het neutraliseren van de familiestructuren en de criminele subcultuur die maken dat criminaliteit persisteren kan. Daarom zal beleid altijd een gelaagde aanpak mogelijk moeten maken: gericht op criminele individuen, maar ook op gezinsverbanden en op de directe sociale omgeving van criminele gezinnen in de buurt waar ze wonen. Immers, sommige van de hier beschreven criminele kopstukken presenteren zich ook als 'onofficiële bur-

gemeesters' die een flinke invloed lijken te hebben op wat er in hun wijk of buurt gebeurt. Ze zijn daar op een heel structureel, schier onlosmakelijk niveau mee verbonden, niet in de laatste plaats ook omdat ze er status aan ontlenen en hun afscherming mee organiseren. Het leidt er ook toe dat ingrepen en investeringen die gericht zijn op het 'verbeteren van de buurt' vermoedelijk tot weinig zullen leiden wanneer deze 'onofficiële burgemeesters' er de dienst blijven uitmaken – en dat blijkt het geval, zoals recent onderzoek liet zien.

Het zou uiteraard te ver voeren om hier tot in detail in te gaan op de specifieke methoden die bij deze families kunnen worden toegepast. Dat zou een aparte studie vergen van alle maatregelen die in het verleden al eens in Nederland (laat staan in het buitenland) zijn uitgetoetst en wat daarvan de (onbedoelde) positieve dan wel negatieve gevolgen waren. Duidelijk is dat de criminale families van elkaar verschillen en dat maatwerk en strategische planning geboden zijn, waarbij uiteenlopende instanties gecoördineerd moeten optreden. Een antwoord geven op de vraag hoe dat duurzaam te bewerkstelligen, is wederom een (academische) kluif van de buitencategorie. Het staat nochtans buiten kijf dat dit een zaak is van zeer lange adem.

8.7 Tot slot

Dit onderzoek onderstreept (nog weer eens) dat onderzoek naar intergenerationale overdracht van criminaliteit uiterst complex is. Er zijn vele uiteenlopende risicofactoren en omstandigheden die eraan kunnen bijdragen. Elk afzonderlijk zijn die ook weer in verschillende mate van generatie op generatie overdraagbaar. Het is dan ook niet verwonderlijk dat onze studie weer tal van nieuwe vragen oproept, of de behoefte aan nader onderzoek. Wanneer we kijken naar de hoofdlijn valt bij de zeven criminale families die hier werden onderzocht de volgende rode draad te ontdekken.

De families vormen onderdeel van een bredere gemeenschap, ofwel een extended family, ofwel een (deviante) subcultuur, die er tot op zekere hoogte opvattingen op na houdt die afwijken van wat de meeste mensen in de samenleving normaal, goed en fatsoenlijk vinden. Het leidt tot in zichzelf gekeerde gemeenschappen waarin de leden goeddeels opgesloten zitten voor wat betreft het ontmoeten van partners en vrienden. Zeker voor wat betreft partners, maar ongetwijfeld ook bij vrienden, komt men vaak uit bij personen die zelf ook delinquent gedrag vertonen, of daar althans geen zwaarwegende morele bezwaren tegen hebben. De opsluiting wordt mede bestendigd door het persis-

tent lage opleidingsniveau, waardoor er weinig kans is om met andere maatschappelijke groepen in contact te komen. Deze factoren verklaren eerst en vooral de intergenerationele overdracht van criminaliteit. Het spreekt boekdelen dat degenen die aan deze spiraal hebben weten te ontsnappen, dat succes doorgaans te danken hebben aan het feit dat zij uit de subcultuur van familie en sociale omgeving hebben weten te breken en een niet-criminele partner hebben weten te vinden. De gewenste vrijheid om zelf te kunnen bepalen wat men wel en niet wil doen, zorgt van generatie op generatie niet alleen voor agressief gedrag in de richting van ‘lastige’ instituties, maar ook voor het op handige manieren ontwijken of het tot eigen voordeel manipuleren ervan. Last but not least is het duidelijk dat vooral de criminele gelegenheden op het vlak van de verdovende middelen – wietteelt en synthetische drugs in het bijzonder – ervoor hebben gezorgd dat deze families in de afgelopen decennia ver konden uitgroeien boven het niveau van simpele lokale (veel)plegers van vermogens-criminaliteit.

Dankwoord

Verskillende mensen hebben ons geholpen bij het schrijven van dit boek en vooral bij het uitvoeren van het onderzoek dat eraan voorafging. Onze dank gaat allereerst uit naar de leden van de commissie die op bijzonder constructieve en inspirerende wijze het onderzoek heeft begeleid: Cyrille Fijnaut (voorzitter), emeritus hoogleraar strafrecht en criminologie aan Tilburg University; Peter Klerks, raadadviseur van het College van procureurs-generaal; Arnoud-Jan Bijsterveld, bijzonder hoogleraar Cultuur in Brabant aan Tilburg University; René Bastiaanse, directeur van het Brabants Historisch Informatie Centrum (BHIC); Klaas de Graaff, oud-medewerker van de Dienst Justitiële Inrichtingen; Marta Dozy en Adriaan Rottenberg, projectbegeleiders van het onafhankelijke Onderzoeksprogramma Politie en Wetenschap.

In verschillende stadia van het onderzoek hebben we onontbeerlijke steun gehad van mensen die de weg weten in de vele kilometers archiefmateriaal die Nederland rijk is. Met name noemen we hier de medewerkers van het BHIC: Mariëtte Bruggeman en Johan van Heel, alsook de vrijwilligers Jacques van Bijl en Henk Beukers die het archief van de Reclassering beheren. Veel dank zijn we ook verschuldigd aan de analisten van de Nationale Politie die ons geholpen hebben bij het verzamelen van gegevens. Ten slotte willen we hier onze waardering uiten voor de (oud-)politie mensen, reclasseringswerkers, welzijnswerkers en kenners van de Brabantse geschiedenis, die ons in gesprekken deelgenoot hebben gemaakt van hun ervaringen en inzichten in de kwesties die we in het onderzoek aan de orde stellen. Wij hebben geprobeerd ieders bijdrage recht te doen in de tekst. Eventuele fouten of omissies komen voor rekening van de auteurs.

Literatuur

- Adriaenssen, L.F.W., *Staatsvormend geweld. Overleven aan de frontlinies in de Meierij van Den Bosch, 1572-1629* (Tilburg, 2007).
- Alexander, P., S. Moore & E. Alexander, 'What Is Transmitted in the Intergenerational Transmission of Violence?', *Journal of Marriage and Family*, 53(3), 1991, pp. 657-667.
- Bailey, J.A., K.G. Hill, S. Oesterle & J.D. Hawkins, 'Linking substance use and problem behavior across three generations', *Journal of Abnormal Child Psychology*, 34, 2006, pp. 273-292.
- Balogh, L., M. Siesling, M. Jacobs & H. Moors, *Eigenheid of eigenzinnigheid. Analyse van cultuur- en geloofsgerelateerde denkbeelden en gedragsuitingen in de gemeente Ede* (Tilburg, 2009).
- Beermann, V.A.M., *Stad en meierij van 's-Hertogenbosch van 1629-1648* (Nijmegen, 1940).
- Beermann, V.A.M., *Stad en meierij van 's-Hertogenbosch van 1649-1672* (Nijmegen, 1946).
- Besemer, S., *Intergenerational Transmission of Criminal and Violent Behaviour* (Cambridge, 2012) Phd Thesis.
- Besemer, S., D. Farrington & C. Bijleveld, 'Official bias in intergenerational transmission of criminal behaviour', *British Journal of Criminology*, 53, 2013, pp. 438-455.
- Besjes, G. & R. van Gaalen, 'Jong geleerd, fout gedaan?', *Bevolkingstrends*, 2, 2008, pp. 23-31.
- Bijleveld, C.C.J.H. & M. Wijkman, 'Intergenerational continuity in convictions: A five+ generation study', *Criminal Behaviour and Mental Health*, 19, 2009, pp. 142-155.
- Bird, K., *The intergenerational transmission of poverty: an overview* (Londen, 2007).
- Blaauw, J.A., *Moord op een diender* (Utrecht, 2011).
- Bovenkerk, F., *Misdaadprofielen* (Amsterdam, 2001).
- Bovenkerk, F., 'Uittreden uit criminele organisaties', in: F. Bovenkerk, *Een gevoel van dreiging: criminologische opstellen* (Amsterdam, 2011), pp. 172-207.

- Bovenkerk, F., 'Willem Nagel als criminoloog', *Tijdschrift over Cultuur & Criminaliteit*, 2(2), 2012, pp. 70-79.
- Brabants Dagblad, 'De kraaiepoot: altijd met één punt omhoog', 12 oktober 1985.
- Brabants Dagblad, 'Bossche laantjes onder de Spaanse zon', 7 augustus 2004.
- Brabants Dagblad, 'New Broeksie opent in Esbeek', 30 oktober 2008.
- Bruggeman, J., *Social networks. An introduction* (Londen, New York, 2008).
- Bruijn, G. de, 'Den Haag versus Staats-Brabant: IJzeren vuist of fluwelen handschoen?', *BMGN*, 111, 1996, pp. 449-463.
- Bruinsma, G., 'Levensloop van georganiseerde misdaadgroepen: vraagstukken en vragen vanuit de levensloopcriminologie voor de bestudering van georganiseerde criminaliteit', in: T. Spapens, M. Groenhuijsen & T. Kooijmans (red.), *Universalis, Liber Amicorum Cyrille Fijnaut* (Antwerpen, Cambridge, 2011), pp. 655-665.
- Campen, K. van & F. van Gils, *Adriaan van Campen: de grootste crimineel van de baronie van Breda* (Breda, 2012).
- Casparie, J., *Beschouwingen over de criminaliteit in Oss e.o. vergeleken bij die in andere centra van Noord-Brabant. Bijeenkomst, gehouden op 2 december 1933 te Amsterdam* (Amsterdam, 1934).
- Caspi, A., J. McClay, T.E. Moffitt, J. Mill, J. Martin & I.W. Craig, 'Role of genotype in the cycle of violence in maltreated children', *Science*, 297, 2002, pp. 851-854.
- CBS, 'CBS: Wie opgroeit in een uitkeringssituatie heeft later bovengemiddeld vaak een uitkering', 2015. <http://www.cbs.nl/nl-NL/menu/themas/arbeid-sociale-zekerheid/publicaties/artikelen/archief/2015/2015-wie-opgroeit-in-een-uitkeringssituatie-heeft-later-bovengemiddeld-vaak-een-uitkering-wm.htm>.
- Ceelen, F., 'Hans Gruijters (1925-1980): de Zwarte Ruiter', website BHIC (1998), <https://www.bhic.nl/media/document/file/boekel-zwarte-ruiter.pdf>.
- Christ, M.P., *De Brabantsche saecke. Het vergeefse streven naar een gewestelijke status voor Staats-Brabant 1585-1675* (Tilburg, 1984).
- Cloe, D. de, C. Fijnaut & P. Tops, *Een onveilige en intimiderende werkomgeving?* (Den Bosch, Laarbeek, 2015).
- Comfort, M., 'Punishment Beyond the Legal Offender', *Annual Review of Law and Social Science*, 3, 2007, pp. 1-96.
- Cortebeek, G., *De xtc-maffia* (Antwerpen, 1994).
- Coser, L.A., *Greedy institutions* (New York, 1974).

- Cottaar, A., *Kooplui, kermisklanten en andere woonwagenbewoners. Groepsvorming en beleid, 1870-1945* (Amsterdam, 1996).
- Cottaar, A., L. Lucassen & W. Willems, 'Woonwagenbewoners en georganiseerde criminaliteit. Een hardnekkige mythe', *Contrast*, 3(14), 1996.
- De Telegraaf*, 'De terugkeer van de Kempenbende', 22 juni 1985.
- De Volkskrant*, 'Barry Mieremet zet familietraditie voort', 10 april 2008.
- De Volkskrant*, 'Hoe onder- en bovenwereld versmelten', 28 maart 2015.
- De Volkskrant*, 'Commissaris van de Donk: "we pakken alleen de sukkels"', 1 april 2015.
- De Volkskrant*, 'Brabanders knappen hun vuiltjes zelf wel op', 18 april 2015.
- Dienst Landelijke Informatieorganisatie (DLIO), *Outlawbikers in Nederland* (Woerden, 2014).
- Dijk, M. van, *Kinderen van beroepscriminelen. Valt de appel ver van de boom?* (Vrije Universiteit Amsterdam, masterscriptie, 2015).
- Dirks, J., *Geschiedkundige onderzoekingen aangaande het verblijf der Heïdens of Egyptiërs in de Noordelijke Nederlanden* (Utrecht, 1850).
- Dirks, J., 'Nieuwe bouwstoffen voor de geschiedenis van het verblijf der Heïdens of Egyptiërs in Nederland', *Bijdragen voor vaderlandsche geschiedenis en oudheidkunde*, X, 1856, pp. 271-284.
- Donk, W. van de e.a. (red.), *Het Nieuwste Brabant* (Den Bosch, 2014).
- Eerenbeemt, H.F.J.M. van den, *In het spanningsveld der armoede. Agressief pauperisme en reactie in Staats-Brabant* (Tilburg, 1968).
- Eerenbeemt, H.F.J.M. van den, *Van mensenjacht en overheidsmacht: criminogene groepsvorming en afweer in de Meijerij van 's-Hertogenbosch 1795-1810* (Tilburg, 1970).
- Egmond, F., *Banditisme in de Franse tijd. Profiel van de Grote Nederlandse Bende, 1790-1799* (Amsterdam, 1986).
- Egmond, F., 'Georganiseerde misdaad en de overhead in het verleden: Nederland tijdens de 17de en 18de eeuw', in: C. Fijnaut (red.), *Georganiseerde misdaad en strafrechtelijk politiebeleid. Rechtshistorische, politieke, journalistieke en rechtsvergelijkende beschouwingen* (Lochem, 1989), pp. 11-22.
- Egmond, F., *Op het verkeerde pad. Georganiseerde misdaad in de Noordelijke Nederlanden, 1650-1800* (Amsterdam, 1994).
- Egmond, F., 'Multiple Underworlds in the Dutch Republic of the Seventeenth and Eighteenth Centuries', in: C. Fijnaut & L. Paoli (red.), *Organised Crime in Europe. Concepts, Patterns and Control Policies in the European Union and Beyond* (Dordrecht, 2004), pp. 77-107.

- Faber, S. (red.), *Nieuw licht op oude justitie. Misdad en straf ten tijde van de Republiek* (Muidersberg, 1989).
- Farrington, D.P., 'Human development and criminal careers', in: M. Maguire, R. Morgan & R. Reiner (red.), *The Oxford handbook of criminology* (Second ed., Oxford, 1997), pp. 361-408.
- Farrington, D., 'Developmental Criminology and Risk-focused Prevention', in: M. Maguire, R. Morgan & R. Reiner (red.), *The Oxford Handbook of Criminology* (Oxford, 2002), pp. 657-701.
- Farrington, D.P., 'Families and crime', in: J.Q. Wilson & J. Petersilia (red.), *Crime and public policy* (New York, 2011), pp. 130-157.
- Farrington, D., D. Joliffe, R. Loeber, M. Stouthamer-Loeber & L. Kalb, 'The concentration of offenders in families, and family criminality in the prediction of boy's delinquency', *Journal of Adolescence*, 24, 2001, pp. 579-596.
- Farrington, D. & J. Murray, 'Empirical Tests of Labeling Theory in Criminology', in: D. Farrington & J. Murray (red.), *Labeling Theory: Empirical Tests. Advances in Criminological Theory*, Volume 18 (2014), pp. 1-9.
- Fijnaut, C.J.C.F., 'Levensbeschouwing, justitiële ideologie en misdaad (bestrijding)', in: P. Cliteur, P. van Gennip & L. Laeyendecker (red.), *Burgerschap, levensbeschouwing en criminaliteit: humanistische, katholieke en protestantse visies op de kwaliteit van de huidige samenleving* (Amersfoort, Leuven, 1991), pp. 241-256.
- Fijnaut, C.J.C.F., *De geschiedenis van de Nederlandse politie. Een staatsinstelling in de maalstroom van de geschiedenis* (Amsterdam, 2007).
- Glueck, S. & E. Glueck, *Unravelling Juvenile Delinquency* (New York, 1950).
- Godfrey, B., D. Cox & S. Farrall, *Criminal Lives. Family Life, Employment, and Offending* (Oxford, 2007).
- Gonsalves, R.A. & G.J. Verhoog, *Mr. Gonsalves: memoires* (Amsterdam, 1999).
- Gorman-Smith, D., P.H. Tolan, R. Loeber & D.B. Henry, 'Relation of family problems to patterns of delinquent involvement among urban youth', *Journal of Abnormal Child Psychology*, 26(5), 1998, pp. 319-333.
- Grönqvist, E., B. Öckert & J. Vlachos, *The intergenerational transmission of cognitive and non-cognitive abilities* (2010). Beschikbaar op: <http://ssrn.com/abstract=1627657>.
- Grootswagers, K., *De historie van het Loonse kerkdorp Kaatsheuvel* (Breda, 1983).
- Haarman, J.W., *Geschiedenis en inrichting der politie in Nederland* (Alphen aan den Rijn, 1922).
- Havermans, F.M., *Over de criminaliteit onder katholieken* (Roermond, Maaseik, 1953).

- Hobcraft, J., *Intergenerational and Life Course Transmission of Social Exclusion: Influences and Childhood Poverty, Family Disruption and Contact with the Police* (Londen, 1998).
- Huisman, S. & F. Jansen, 'Willing offenders outwitting capable guardians', *Trends in organized crime*, 15, 2/3, 2012, pp. 93-110.
- Husken, M. & F. Vuijst, *XTC smokkel* (Amsterdam, 2002).
- Jaffee, S., T. Moffitt, A. Caspi & A. Taylor, 'Life with (or without) father: the benefits of two biological parents depend on the father's antisocial behavior', *Child Development*, 74, 2003, pp. 109-126.
- Jagers, R., *De Zwarte Ruiter: een Oostbrabantse bandiet 1945-1957* (Amsterdam, 1982).
- [Jansen, L.], *Het probleem St.Willebrord* (Tilburg, 1946).
- Janssen, J., *Afhankelijkheid en weerbaarheid. Over het complexe en bonte werk van professionals bij de aanpak van geweld in afhankelijkheidsrelaties* (Den Bosch, 2016).
- Jens, L.F., *Criminaliteit te Utrecht in verband met familie en wijk* (Utrecht, Nijmegen, 1940).
- Kappelhof, A.C.M., *De belastingheffing in de meierij van Den Bosch gedurende de generaliteitsperiode (1648-1730)* (Tilburg, 1986).
- Kappen, O. van, *Geschiedenis der zigeuners in Nederland. De ontwikkeling van de rechtspositie der heidens of egyptenaren in de noordelijke Nederlanden (1420-1750)* (Assen, 1965).
- Kempe, G.Th., *Criminaliteit en kerkgenootschap* (Utrecht, Nijmegen, 1938).
- Kempe, G.Th., '50 jaar criminologie in Nederland', in: *Gedenboek Psychiatrisch-Juridisch Genootschap* (Amsterdam, 1957), pp. 65-101.
- Kempe, G.Th. & J. Vermaat, *Criminaliteit in Drenthe* (Utrecht, Nijmegen, 1939).
- Khonraad, S., *Woonwagenbewoners, burgers in de risicomaatschappij* (Utrecht, 2000).
- Kleemans, E.R. & C.J. de Poot, 'Criminal careers in organized crime and social opportunity structure', *European Journal of Criminology*, 5(1), 2008, pp. 69-98.
- Klerks, P., *Groot in de hasj. Theorie en praktijk van de georganiseerde criminaliteit* (Antwerpen, 2000).
- Klerks, P., 'Criminele carrières', paper gepresenteerd op 31 maart 2004, CIROC, VU Amsterdam.
- KLPD, *Synthetische drugs* (Zoetermeer, 1993).
- KLPD, *Criminaliteitsbeeldanalyse synthetische drugs 2002-2004* (Driebergen, 2005).
- Knippenberg, H. & B. de Pater, *De eenwording van Nederland. Schaalvergroting en integratie sinds 1800* (5e druk: Nijmegen, 2000).
- Knuvelde, G., *Vanuit wingewesten. Een sociografie van het zuiden* (Hilversum, 1930).
- Koppen, M.V. van, *Pathways into organized crime. Criminal opportunities and adult-onset offending* (Amsterdam, 2013) Phd Thesis.

- Kruijt, J.P., *Zoeklicht en kompas* (Assen, 1968).
- Kruisbergen, E.W., H.G. van de Bunt & E.R. Kleemans, *Vierde Monitor Georganiseerde Criminaliteit* (Den Haag, Rotterdam, 2012).
- Kuppens, J., E. de Vries-Robbé, I. van Leiden & H. Ferwerda, *Zware jongens op de weg. Een onderzoek naar georganiseerde diefstal in de wegtransportsector* (Arnhem, 2006).
- Lapeyronnie, D., *Ghetto urbain. Ségrégation, violence, pauvreté en France aujourd'hui* (Parijs, 2008).
- Leiden, I. van, B. Bremmers & H. Ferwerda, *Met grof geschut. Reconstructie van een moordonderzoek binnen de criminele woonwagenwereld* (Apeldoorn, 2014).
- Litjens, H., *De criminaliteit in Limburg. Een historisch overzicht* (Maastricht, 1973).
- Lucassen, L., *En men noemde hen zigeuners... De geschiedenis van Kaldarach, Ursari, Lowara en Sinti in Nederland (1750-1944)* (Amsterdam, Den Haag, 1990).
- Mason, D.A. & P.J. Frick, 'The heritability of antisocial behavior: A meta-analysis of twin and adoption studies', *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 16, 1994, pp. 301-323.
- Mednick, S., T. Moffitt, W. Gabrielli & B. Hutchings, 'Genetic influences in criminal behaviour: evidence from an adoption cohort', *Tijdschrift voor Criminologie*, 27, 1985, pp. 34-51.
- Mednick, S.A. & E. Kandel, 'Genetic and perinatal factors in violence', in: S. Mednick & T. E. Moffitt (red.), *Biological contributions to crime causation* (Dordrecht, 1988), pp. 121-134.
- Middelburg, B., *De Godmother: de criminele carrière van Thea Moear, medeoprichter van de Bruinsma-groep* (Amsterdam, Antwerpen, 2000).
- Middelburg, B., *De Dominee: opkomst en ondergang van mafiabaas Klaas Bruinsma* (Amsterdam, 2001).
- Moerland H. & F. Boerman, *Georganiseerde misdaad en betrokkenheid van bedrijven*, (Arnhem, 1999).
- Moffitt, T.E., A. Caspi, M. Rutter & P.A. Silva, *Sex differences in antisocial behaviour: Conduct disorder, delinquency, and violence in the Dunedin Longitudinal Study* (Cambridge, 2001).
- Moors, H., 'Moslimradicalisme en probleemwijken: over bestuurlijke amnesie en het geheugen van beleid. Pleidooi voor een culturele geschiedenis van veiligheid', in: H. Moors & B. Rovers, *Geloven in veiligheid. Tegendraadse perspectieven* (Den Haag, 2008), pp. 13-72.
- Nagel, W.H., *De criminaliteit van Oss* (Den Haag, 1949).

- Nagin, D., G. Pogarsky & D. Farrington, 'Adolescent mothers and the criminal behaviour of their children', *Law and Society Review*, 31, 1997, pp. 137-162.
- Nationale Politie & Openbaar Ministerie, *Jaarbericht intensivering aanpak ondermijning in Zuid-Nederland (definitieve versie: 1 januari 2016)* (s.l., 2016).
- Nieuwbeerta, P., A. Blokland & D. Nagin, 'De effecten van gevangenisstraf op het verloop van criminele carrières', *Mens en Maatschappij*, 82, 2007, pp. 272-279.
- NRC.nl, 'Onderzoek aanslag gemeentehuis Waalre beëindigd', 29 juni 2015.
- Omroep Brabant, 'Met dood bedreigde Jan Boelhouwer weigert te buigen voor Jan B.: "Andere kant opkijken geen optie"', 26 november 2015.
- Openbaar Ministerie & Nationale Politie, *Rapportage aanpak georganiseerde ondermijnende criminaliteit 2015 (definitieve versie: 8 juli 2016)* (s.l., 2016).
- Pisters, L. & M. van Riemsdijk, 'Criminaliteit en strafrechtspleging in stad en land van Breda, 1700-1795', in: *Jaarboek van de Geschied- en Oudheidkundige Kring van Stad en Land van Breda De Oranjeboom* (Breda, 1996), pp. 65-116.
- Poel, S. van der, 'De vulkanische relatie tussen overheid en woonwagengebouwers', *Tijdschrift voor Criminologie*, 40(3), 1998, pp. 234-256.
- Quay, J.E. de e.a. (red.), *Het Nieuwe Brabant* (3 dln.: Den Bosch, 1952-1955).
- Rakt, M. van de, *Two Generations of Crime: The Intergenerational Transmission of Criminal convictions over the Life Course* (Nijmegen, 2011) Phd Thesis.
- Rakt, M. van de, P. Nieuwbeerta & N. De Graaf, 'Zo vader, zo zoon? De intergenerationale overdracht van crimineel gedrag', *Tijdschrift voor Criminologie*, 48(4), 2006, pp. 345-360.
- Rakt, M. van de, P. Nieuwbeerta & R. Apel, 'Association of criminal convictions between family members: Effects of siblings, fathers and mothers', *Criminal Behaviour and Mental Health*, 19, 2009, pp. 94-108.
- Rath, J., *Minorisering: de sociale constructie van 'etnische minderheden'* (Amsterdam, 1991).
- RIEC Zuidwest, Integraal Afpakteam & Tilburg University. *Integraal Appèl* (Oosterhout, Breda, Tilburg, 2013).
- Rooijackers, G., *Rituele repertoires. Volkscultuur in oostelijk Noord-Brabant 1559-1853* (Nijmegen, 1994).
- Rooijackers, G., *Eer en schande. Volksgebruiken van het oude Brabant* (Nijmegen, 1995).
- Rooy, H. van, *Criminaliteit van stad en land: Nijmegen en omstreken* (Utrecht, Nijmegen, 1949).
- Rowe, D. & D. Farrington, 'The familial transmission of criminal convictions', *Criminology*, 35, 1997, pp. 177-201.

- Rutter, M., 'Gene-environment interdependence', *Developmental Science*, 10, 2007, pp. 12-18.
- Ryder, S., *Twisting my Melon. The Autobiography* (Londen, 2011).
- Sampson, R.J., 'The Characterological Imperative: On Heckman, Humphries, and Kautz's The Myth of Achievement Tests: The GED and the Role of Character in American Life', *Journal of Economic Literature*, 54(2), 2016, pp. 493-513.
- Sampson, R.J. & J.H. Laub, *Crime in the making: Pathways and turning points through life* (Cambridge, MA, 1993).
- Sarnecki, J., *Delinquent networks* (Cambridge, 2001).
- Schouten, M., *De zaak Oss* (Amsterdam, 1982).
- Schreurs, A.F.A., *Het kerkdorp St.Willebrord (het Heike). Een sociaal-geografische en criminologische studie* (Utrecht, Nijmegen, 1947).
- Schuyt, K., *Het spoor terug. J.B. Charles / W.H. Nagel (1910-1983)* (Amsterdam, 2010).
- SCP, *Wisseling van de wacht. Generaties in Nederland* (Den Haag, 2010).
- Slooter, L., *The making of the banlieu. An ethnography of space, identity and violence* (Utrecht, 2015) Phd Thesis.
- Sluyterman, K.E., *Ondernemen in sigaren. Analyse van bedrijfsbeleid in vijf Nederlandse sigaren-fabrieken in de perioden 1856-1865 en 1925-1934* (Tilburg, 1983).
- Smeets, J., *De affaire Oss. Van lokaal conflict tot nationale rel* (Amsterdam, 2001).
- Smith, C. & D. Farrington, 'Continuities in antisocial behaviour and parenting across three generations', *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 45(2), 2004, pp. 230-247.
- Spapens, P. & P. Horsten, *Tappen uit een geheim vaatje, de geschiedenis van de illegale alcohol-stokerijen in Nederland* (Hapert, 1990).
- Spapens, P. & A. van Oirschot, *Smokkelen in Brabant* (Hapert, 1988).
- Spapens, P. & M. Willemsen, *Tilburgs kookbuukske* (Liempde, 2002).
- Spapens, T., *Interactie tussen criminaliteit en opsporing* (Antwerpen, Oxford, 2006).
- Spapens, T., *Georganiseerde misdaad en strafrechtelijke samenwerking in de Nederlandse grensgebieden* (Antwerpen, Oxford, 2008).
- Spapens, T., *Netwerken op niveau* (Tilburg, 2012).
- Spapens, T. & M. Bruinsma, *Illegale vuurwapens in Nederland: smokkel en handel* (Zeist, 2004).
- Spapens, T., H. van de Bunt & L. Rastovac, *De wereld achter de wietteelt* (Den Haag, 2007).
- Spapens, T. & C. Fijnaut, *Criminaliteit en rechtshandhaving in de Euregio Maas-Rijn* (Antwerpen, Oxford, 2005).
- Spapens, T., C. Hoogeveen & C. Pardoel, *Uitgegaan en ingesloten* (Tilburg, 2001).

- Stille nacht, heilige vracht, Speuren bij de bespieders. Politie-observatie in Nederland (s.l., 1986).
- Sutherland, E.H., *Principles of criminology* (4th ed.: Chicago, 1947).
- Sutherland, E., *White collar crime. The uncut version* (New Haven, Londen, 1983).
- Swart, A.H.J., *De toelating en uitzetting van vreemdelingen* (Deventer, 1978).
- Tarde, J.G., *Les lois de l'imitation* (Parijs, 1890).
- Tarde, J.G., 'Qu'est-ce que le crime?', *Revue philosophique*, 46, 1898, pp. 337-355.
- Thornberry, T.P., 'Explaining multiple patterns of offending across the life course and across generation', *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 602, 2005, pp. 156-195.
- Thornberry, T., A. Freeman-Gallant, A. Lizotte, M. Krohn & C. Smith, 'Linked Lives: The Intergenerational Transmission of AntiSocial Behaviour', *Journal of Abnormal Child Psychology*, 31(2), 2003, pp. 171-184.
- Thornberry, T.P., A. Freeman-Gallant & P.J. Lovegrove, 'Intergenerational linkages in antisocial behaviour', *Criminal Behaviour and Mental Health*, 19, 2009, pp. 80-93.
- Tops, P. & E. van der Torre, *Wijkenaanpak en ondermijnende criminaliteit* (Tilburg, Apeldoorn, 2014).
- Torre, E.J. van der, M.J. van Duin & E. Bervoets, *Recherchebazen. Een empirisch onderzoek naar justitieel politieleiderschap* (Apeldoorn, Amsterdam, 2013).
- Traag, T. & C. Siermann, 'Zo vader zo zoon, zo moeder zo dochter? Een onderzoek naar de intergenerationele overdracht van onderwijsniveau en -richting', *CBS, Socio-economische trends* (4e kwartaal 2011), pp. 26-29.
- Vanhemelryck, F., *Ellendelingen voor galg en rad, 1400-1800* (Antwerpen, Amsterdam, 1984).
- Verhage, A. & T. Spapens, 'Organisatie en criminaliteit', *Cahiers Politiestudies* nr. 2, 2016, pp. 11-31.
- Walravens, J., "'Een belangrijk werk vraagt uw aandacht.'" Het Nieuwe Brabant als getuige van een verleden tijd', *Brabants Heem*, 47, 1995, pp. 125-134.
- Walravens, J., 'Lonkend perspectief of afschrikwekkend toekomstbeeld, het welvaartsplan voor Noord-Brabant (1947-1949)', in: P. de Kroon (e.a.), *In verband met Brabant. Beschouwingen bij het vijftigjarig bestaan van het PON* (Gemert, 1997), pp. 13-34.
- Weerman, F., *Samenplegen. Over criminele samenwerking en groepsvorming* (Nijmegen, 2001).

- Weijnenburg, R., *Drugs en drugsbestrijding in Nederland. Een beschrijving van de aanpak van het gebruik en misbruik van en de (illegale) handel in verdovende middelen* (Den Haag, 1996).
- Weijer, S. van de, C. Bijleveld & A. Blokland, 'De overdracht van gewelddadige delinquentie tussen drie generaties mannen', *Tijdschrift voor Criminologie*, 53(3), 2011, pp. 244-259.
- West, D. & D. Farrington, *The delinquent way of life* (Londen, 1977).
- Wildeman, C., 'Paternal Incarceration and Children's Physically Aggressive Behaviors: Evidence from the Fragile Families and Child Wellbeing Study', *Social Forces*, 89(1), 2010, pp. 285-309.
- Wilson, W. & R. Aponte, 'Urban Poverty', *Annual Review of Sociology*, 11, 1985, pp. 231-258.
- Xanten, H.J. van & A.M. van der Woude, 'Het hoofdgeld en de bevolking van de meierij van 's-Hertogenbosch omstreeks 1700', *AAG-bijdragen*, XIII (Wageningen, 1965), pp. 28-31.

Leden Redactieraad Programma Politie & Wetenschap

- Voorzitter prof. dr. H.G. van de Bunt
Hoogleraar Criminologie
Erasmus Universiteit Rotterdam
- Leden mr. drs. C. Bangma
Politieacademie, Hoofd School voor Hogere Politiekunde
- mr. W.M. de Jongste
Projectbegeleider Wetenschappelijk Onderzoek- en
Documentatiecentrum
Ministerie van Veiligheid en Justitie
- dr. P.P.H.M. Klerks
Openbaar Ministerie, Parket Generaal
- prof. dr. P. van Reenen
Van Reenen-Russel Consultancy b.v.
Studie- en Informatiecentrum Mensenrechten (SIM)
Universiteit Utrecht
- drs. J.W. Swaan EMPM
Politie, Eenheid Amsterdam
- drs. M. van Tankeren
Operational auditor, onderzoeker Eenheid Den Haag
- Secretariaat Programmabureau Politie & Wetenschap
Politieacademie
Arnhemseweg 348
7334 AC Apeldoorn
- Postbus 834
7301 BB Apeldoorn
www.politieenwetenschap.nl

Uitgaven in de reeks Politiewetenschap

1. **Kerntaken van de politie. Een inventarisatie van heersende opvattingen**
C.D. van der Vijver, A.J. Meershoek & D.F. Slobbe, IPIT Instituut voor maatschappelijke veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente, 2001
2. **Bevoegdheden overd(r)acht. Een onderzoek naar delegatie en mandaat van beheersbevoegdheden in de politiepraktijk**
H.B. Winter & N. Struiksma, Pro Facto B.V., Universiteit Groningen, 2002
3. **Sturing van politie en politiewerk. Een verkennend onderzoek tegen de achtergrond van een veranderende sturingscontext en sturingsstijl**
J. Terpstra, IPIT Instituut voor maatschappelijke veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente, 2002
4. **Woninginbrekers en zware jongens. Daders vanuit het voormalig Joegoslavië aan het woord**
M. van San, E. Snel & R. Boers, Risbo, Erasmus Universiteit Rotterdam, 2002
5. **Zeg me wie je vrienden zijn. Allochtone jongeren en criminaliteit**
F.M.H.M. Driessen, B.G.M. Völker, H.M. Op den Kamp, A.M.C. Roest & R.J.M. Molenaar, Bureau Driessen, Utrecht, 2002
6. **Op deugdelijke grondslag. Een explorerende studie naar private forensische accountancy**
J. van Wijk, W. Huisman, T. Feuth & H.G. van de Bunt, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2002
7. **Voorbij de dogmatiek. Publiek-private samenwerking in de veiligheidszorg**
A.B. Hoogenboom & E.R. Muller, COT, Den Haag, 2003
8. **Hennepteelt in Nederland. Het probleem van de criminaliteit en haar bestrijding**
F. Bovenkerk, W.I.M. Hogewind, D. Korf & N. Milani, Willem Pompe Instituut, Universiteit Utrecht, 2003
9. **Politiekennis in ontwikkeling. Een onderzoek naar het verzamelen en veredelen van informatie voor het Politie Kennis Net**
I. Bakker & C.D. van der Vijver, IPIT Instituut voor maatschappelijke veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente, 2003
- 10a. **Politie en geweld. Een verkenning van politiereacties op geweldsincidenten in vier Nederlandse regiokorpsen**
C.J.E. In 't Velt, W.Ph. Stol, P.P.H.M. Klerks, H.K.B. Fobler, R.J. van Treeck & M. de Vries, NPA-Politie Onderwijs- en Kenniscentrum, LSOP, Apeldoorn, 2003
- 10b. **Geweldige informatie? Onderzoek naar de informatiehuishouding van geweldsmeldingen bij de politie**
R. van Overbeeke, O. Nauta, A. Beerepoot, S. Flight & M. Rietveld, DSP-groep, Amsterdam, 2003

11. **Blauwe Bazen. Het leiderschap van korpschefs**
R.A. Boin, P. 't Hart & E.J. van der Torre, Departement Bestuurskunde, Universiteit Leiden/COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Den Haag, 2003
12. **Over de grens. Een verkenning van projecten voor probleemjeugd in Duitsland, Engeland en Zweden**
I. van Leiden, G. Verhagen & H.B. Ferwerda, Advies- en Onderzoeksgroep Beke, Arnhem, 2003
13. **Integriteit in het dagelijkse politiewerk. Meningen en ervaringen van politiemensen**
J. Naeyé, L.W.J.C. Huberts, C. van Zweden, V. Busato & B. Berger, Centrum voor Politiewetenschappen, VU Amsterdam, 2004
14. **Politiestraatwerk in Nederland. Noodhulp en gebiedswerk: inhoud, samenhang, verandering en sturing**
W. Ph. Stol, A.Ph. van Wijk, G. Vogel, B. Foederer & L. van Heel, Nederlandse Politieacademie, Onderzoeksgroep, LSOP, Apeldoorn, 2004
15. **De kern van de taak. Kerncompetenties van de politie als criterium voor de afbakening van kerntaken in de praktijk**
A. Mein, A. Schutte & A. van Sluis, ES&E, Den Haag, 2004
16. **Professionele dienstverlening en georganiseerde criminaliteit. Hedendaagse integriteitsdilemma's van advocaten en notarissen**
F. Lankhorst & J.M. Nelen, Vrije Universiteit Amsterdam, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Sectie Criminologie, Amsterdam, 2004
17. **Paradoxaal Politiebestel. Burgemeesters, Openbaar Ministerie en Politiechefs over de sturing van de politie**
L.W.J.C. Huberts, S. Verberk, K. Lasthuizen & J.H.J. van den Heuvel, Vrije Universiteit Amsterdam/B&A Groep, 's-Gravenhage, 2004
18. **Illegale vuurwapens in Nederland: smokkel en handel**
A.C. Spapens & M.Y. Bruinsma, IVA, Tilburg, 2004
19. **Samenwerking en netwerken in de lokale veiligheidszorg**
J. Terpstra & R. Kouwenhoven, IPIT Instituut voor maatschappelijke veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente, 2004
20. **Uit balans: politie en bestel in de knel. State-of-the-art: bundeling van kennis en inzicht**
H.G. van de Bunt, A.B. Hoogenboom, L.W.J.C. Huberts, E.R. Muller, J. Terpstra, C.D. van der Vijver & C. Wiebrens, 2004
Redactie: G.C.K. Vlek, C. Bangma, C. Loef & E.R. Muller
21. **Politie en media. Feiten, fictie en imagopolitiek**
H. Beunders & E.R. Muller, Erasmus Universiteit Rotterdam/COT, Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Leiden, 2005 (2e druk 2009)

22. **Integriteit van de politie. State-of-the-art: wat we weten op basis van Nederlands onderzoek**
L.W.J.C. Huberts & J. Naeyé, Centrum voor Politie- en Veiligheidswetenschappen/Vrije Universiteit, Amsterdam, 2005
23. **De sociale organisatie van mensensmokkel**
R. Staring, G. Engbersen, H. Moerland, N. de Lange, D. Verburg, E. Vermeulen & A. Weltevrede; m.m.v. E. Heyl, N. Hoek, L. Jacobs, M. Kanis & W. van Vliet, Erasmus Universiteit Rotterdam: Criminologie – Sociologie – Risbo, 2005
24. **In elkaars verlengde? Publieke en private speurders in Nederland en België**
U. Rosenthal, L. Schaap J.C. van Riessen, P. Ponsaers & A.H.S. Verhage, COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Den Haag/Universiteit Gent, 2005
25. **De strafrechtelijke rechtshulpverlening van Nederland aan de lidstaten van de Europese Unie. De politieke discussie, het juridische kader, de landelijke organisatie en de feitelijke werking**
C.J.C.F. Fijnaut, A.C. Spapens & D. van Daele, Universiteit van Tilburg, Vakgroep Strafrechtwetenschappen, 2005
26. **Niet zonder slag of stoot. De geweldsbevoegdheid en doorzettingkracht van de Nederlandse politie**
J. Naeyé, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Vrije Universiteit Amsterdam, 2005
27. **Preventief fouilleren. Een analyse van het proces en de externe effecten in tien gemeenten**
E.J. van der Torre & H.B. Ferwerda, COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Den Haag/Advies- en Onderzoeksgroep Beke, Arnhem, 2005
28. **Zedenmisdrijven in Nederland. Aangiften- en verdachtenanalyses op basis van HKS-gegevens**
A.Ph. van Wijk, S.R.F. Mali, R.A.R. Bullens, L. Prins & P.P.H.M. Klerks, Politieacademie Onderzoeksgroep, Apeldoorn, Vrije Universiteit Amsterdam. KLPD, 2005
29. **Groepszedenmisdrijven onder minderjarigen. Een analyse van een Rotterdamse casus**
I. van Leiden & J. Jakobs, Advies- en Onderzoeksgroep Beke, Arnhem, 2005
30. **Omgaan met conflictsituaties: op zoek naar goede werkwijzen bij de politie**
O. Adang, N. Kop, H.B. Ferwerda, J. Heijnemans, W. Olde Nordkamp, P. de Paauw & K. van Woerkom, Onderzoeksgroep Politieacademie, Apeldoorn/Advies en Onderzoeksgroep Beke, Arnhem, 2006
31. **De strategische analyse van harddrugsscenes. Hoofdpijnen voor politie en beleid**
E.J. van der Torre, COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Den Haag, 2006
- 32a. **Cijfers en stakeholders. Prestatiesturing en de gevolgen voor de maatschappelijke en politiek-bestuurlijke relaties van de politie**
A. van Sluis, L. Cachet, L. de Jong, C. Nieuwenhuyzen & A. Ringeling, Centre for Local Democracy, Erasmus Universiteit Rotterdam, 2006
- 32b. **Operationele betrokkenheid. Prestatiesturing en bedrijfsvoering Nederlandse politie**
A.B. Hoogenboom, Nivra-Nyenrode, Breukelen, 2006

- 32c. Op prestaties gericht. Over de gevolgen van prestatiesturing en prestatieconvenanten voor sturing en uitvoering van het politiewerk**
M.P.C.M. Jochoms, F. van der Laan, W. Landman, P.S. Nijmeijer & A. Sey, Politieacademie, Apeldoorn/Twynstra Gudde, Amersfoort/Universiteit van Amsterdam, 2006
- 33. Het nieuwe bedrijfsmatig denken bij de politie. Analyse van een culturele formatie in ontwikkeling**
J. Terpstra & W. Trommel, IPIT Instituut voor Maatschappelijke Veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente 2006
- 34. De legitimiteit van de politie onder druk? Beschouwingen over grondslagen en ontwikkelingen van legitimiteit en legitimiteitstoekenning**
Bundel onder redactie van C.D. van der Vijver & G.C.K. Vlek, IPIT Instituut voor Maatschappelijke Veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente/Politie & Wetenschap, 2006
- 35. Naar beginselen van behoorlijke politiezorg**
M.J. Dubelaar, E.R. Muller & C.P.M. Cleiren, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Universteit Leiden, 2006
- 36a. Asielmigratie en criminaliteit**
J. de Boom, G. Engbersen & A. Leerkes, Risbo Contractresearch BV/Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2006
- 36b. Criminaliteitspatronen en criminele carrières van asielzoekers**
M. Althoff & W.J.M. de Haan, m.m.v. S. Miedema, Vakgroep Strafrecht en Criminologie, Faculteit der Rechtsgeleerdheid, Rijksuniversiteit Groningen, 2006
- 36c. 'Ik probeer alleen maar mijn leven te leven'. Uitgeprocedeerde asielzoekers en criminaliteit**
A. Leerkes, Risbo Contractresearch BV/Erasmus Universiteit, Rotterdam; Amsterdamse School voor Sociaal Wetenschappelijk Onderzoek/Universiteit van Amsterdam, Amsterdam, 2006
- 37. Positie en expertise van de allochtone politiemedewerker**
J. Broekhuizen, J. Raven & F.M.H.M. Driessen, Bureau Driessen, Utrecht, 2007
- 38. Lokale politiechefs. Het middenkader van de basispolitiezorg**
E. J. van der Torre, COT Instituut voor Veiligheids- en Crisismanagement, Den Haag, 2007
- 39. Nog niet verschenen**
- 40. Conflict op straat: strijden of mijden? Marokkaanse en Antilliaanse jongeren in interactie met de politie**
N. Kop, Martin Euwema, m.m.v. H.B. Ferwerda, E. Giebels, W. Olde Nordkamp & P. de Paauw, Politieacademie, Apeldoorn, Universiteit Utrecht, 2007
- 41. Opsporing onder druk**
C. Liedenbaum & M. Kruijsen, IPIT Instituut voor maatschappelijke veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente, 2008

42. **Symbolen van orde en wanorde. Broken windows policing en de bestrijding van overlast en buurtverval**
B. van Stokkom, Centrum voor Ethiek, Radboud Universiteit Nijmegen, 2008
43. **Verkeershandhaving: prestaties leveren, problemen aanpakken**
G. Meershoek & M. Krommendijk, IPIT, Instituut voor maatschappelijke veiligheidsvraagstukken, Universiteit Twente, 2008
44. **De frontlinie van opsporing en handhaving. Stelselmatige bedreigingen door burgers als contrastrategie**
M.J.G. Jacobs, M.Y. Bruinsma & J.W.M.J. van Poppel, IVA Tilburg, 2008
- 45a. **'Kracht van meer dan geringe betekenis'. Deel A: Politiegeweld in de basispolitiezorg**
R. Bleijendaal, J. Naeyé, P. Chattellon & G. Drenth, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2008
- 45b. **'Kracht van meer dan geringe betekenis'. Deel B: Sturing en toetsing van de politieke geweldsbevoegdheid**
G. Drenth, J. Naeyé & R. Bleijendaal, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2008
- 45c. **Agressie en geweld tegen politiemensen. Beledigen, bedreigen, tegenwerken en vechten**
J. Naeyé & R. Bleijendaal, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2008
- 45d. **Belediging en bedreiging van politiemensen**
J. Naeyé, m.m.v. M. Bakker & C. Grijsen, Vrije Universiteit Amsterdam, 2009
- 45e. **Uitgangspunten voor politieoptreden in agressie- en geweldssituaties**
J. Naeyé, Vrije Universiteit Amsterdam, 2010
46. **Wijkagenten en hun dagelijks werk. Een onderzoek naar de uitvoering van gebiedsgebonden politiewerk**
J. Terpstra, 2008
47. **Bijzonder zijn ze allemaal! Vergelijkend onderzoek naar reguliere en bijzondere opsporing**
W. Faber, A.A.A. van Nunen & C. la Roi, Faber Organisatievernieuwing, Oss, 2009
48. **Gouden bergen. Een verkennend onderzoek naar Nigeriaanse 419-fraude: achtergronden, dadenkenmerken en aanpak**
Y.M.M. Schoenmakers, E. de Vries Robbé & A.Ph. van Wijk, Politieacademie, Apeldoorn/Bureau Beke, Arnhem, 2009
49. **Het betwiste politiebestel. Een vergelijkend onderzoek naar de ontwikkeling van het politiebestel in Nederland, België, Denemarken, Duitsland, Engeland & Wales**
A. Cachet, A. van Sluis, Th. Jochoms, A. Sey & A. Ringeling, Erasmus Universiteit Rotterdam/Politieacademie, Apeldoorn/Korps landelijke politiediensten, Driebergen, 2009
50. **Leven met bedreiging. Achtergronden bij aangiften van bedreiging van burgers**
B. Bieleman, W.J.M. de Haan, J.A. Nijboer & N. Tromp, Intraval & Rijksuniversiteit Groningen, 2010

- 51a. Het publieke belang bij private preventie. Een economische analyse van inbraakpreventiebeleid**
B.A. Vollaard, TILEC/Universiteit van Tilburg, 2009
- 51b. Het effect van langdurige opsluiting van veelplegers op de maatschappelijke veiligheid**
B.A. Vollaard, TILEC/Universiteit van Tilburg, 2010
- 52. Lokale politiek over politie**
T.B.W.M. van der Torre-Eilert, H. Bergsma & M.J. van Duin, met medewerking van R. Eilert, LokaleZaken, Rotterdam, 2010
- 53a. Trainen onder stress. Effecten op de schietvaardigheid van politieambtenaren**
R.R.D. Oudejans, A. Nieuwenhuys & G.P.T. Willemsen, Vrije Universiteit Amsterdam, 2010
- 53b. Schieten of niet schieten? Effecten van stress op schietbeslissingen van politieambtenaren**
A. Nieuwenhuys, G.P.T. Willemsen & R.R.D. Oudejans, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2012
- 53c. Politievaardigheden onder stress. Het optimaliseren van aanhouding en zelfverdediging in de praktijk**
P.G. Renden, A. Nieuwenhuys, G.P.T. Willemsen & R.R.D. Oudejans, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2015
- 53d. Effectief omgaan met acute stress. Effecten van aanleg en trainingservaring op de schietprestatie onder druk**
A. Landman, A. Nieuwenhuys & R.R.D. Oudejans, Vrije Universiteit, Amsterdam, 2015
- 54. Politie en publiek. Een onderzoek naar de communicatievormen tussen burgers en blauw**
H.J.G. Beunders, M.D. Abraham, A.G. van Dijk & A.J.E. van Hoek, DSP-groep, Amsterdam/Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2011
- 55. Managing collective violence around public events: an international comparison**
O.M.J. Adang with cooperation from: S.E. Bierman, E.B. Brown, J. Dietermann, C. Putz, M. Schreiber, R. van der Wal, J. Zeitner, Police Science & Research Programme, Apeldoorn, 2011
- 56. Stads- en regioscan in de grootste Brabantse gemeenten. De achtergronden van onveilige GVI-scores**
B.M.W.A. Beke, E.J. van der Torre, M.J. van Duin, COT, Den Haag; LokaleZaken, Rotterdam & Beke Advies, Arnhem, 2011
- 57. De mythe ontrafeld? Wat we weten over een goed politieleiderschap**
W. Landman, M. Brussen & F. van der Laan, Twynstra Gudde, Amersfoort, 2011
- 58. Proactief handhaven en gelijk behandelen**
J. Svensson, H. Sollie & S. Saharso, Vakgroep Maatschappelijke Risico's en Veiligheid, Institute of Governance Studies, Universiteit Twente, Enschede, 2011

- 59a. De sterkte van de arm: feiten en mythes**
J.H. Haagsma, T.M. Rumke, I. Smits, E. van der Veer & C.J. Wiebrens, Andersson Elffers Felix, Utrecht, 2012
- 59b. Blauw, hier en daar. Onderzoek naar de sterkte van de politie in Nederland, België, Denemarken, Engeland & Wales en Nordrhein-Westfalen**
J.H. Haagsma, I. Smits, H. Waarsing & C.J. Wiebrens, Andersson Elffers Felix, Utrecht, 2012
- 60. De nachtdienst 'verlicht'**
M.C.M. Gordijn, Rijksuniversiteit Groningen, 2012
- 61. Opsporing Verzocht. Een quasi-experimentele studie naar de bijdrage van het programma Opsporing Verzocht aan de oplossing van delicten**
J.G. van Erp, F. van Gastel & H.D. Webbink, Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2012
- 62. Jeugdige zedendelinquenten en recidive. Een onderzoek bij jeugdige zedendelinquenten naar de voorspellende waarde van psychiatrische stoornissen en psychosociale problemen voor (zed)recidive**
C. Boonmann, L.M.C. Nauta-Jansen, L.A. 't Hart-Kerkhoffs, Th.A.H. Doreleijers & R.R.J.M. Vermeiren, VUmc De Bascule, Duivendrecht, 2012
- 63. Hoe een angstaas een jkkebrok herkent**
J. Jolij, Rijksuniversiteit Groningen, 2012
- 64. Politie en sociale media. Van hype naar onderbouwde keuzen**
A. Meijer, S. Grimmelikhuijsen, D. Fictorie, M. Thaens, P. Siep, Universiteit Utrecht, Center for Public Innovation, Rotterdam, 2013
- 65. Wapengebruik. Van inzicht in modus operandi naar een effectieve aanpak**
M.S. de Vries, Universiteit Twente, Enschede, 2013
- 66. Politieverhalen. Een etnografie van een belangrijk aspect van politieculturen**
M.J. van Hulst, Tilburg University, Tilburg, 2013
- 67. Recherchebazen. Een empirisch onderzoek naar justitieel politieleiderschap**
E.J. van der Torre, M.J. van Duin & E. Bervoets, LokaleZaken, Rotterdam, 2013
- 68. Driehoeken: overleg en verhoudingen. Van lokaal tot nationaal**
E.J. van der Torre & T.B.W.M. van der Torre-Eilert, m.m.v. E. Bervoets & D. Keijzer, LokaleZaken, Rotterdam, 2013
- 69. Overvallen vanuit daderperspectief. Situationele aspecten van gewelddadige, niet-gewelddadige en afgeblazen overvallen**
W. Bernasco, M.R. Lindegaard & S. Jacques, NSCR, Amsterdam, 2013
- 70. Geweld tegen de politie. De rol van mentale processen van de politieambtenaar**
L. van Reemst, T. Fischer & B. Zwirs, Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2013

71. **Vertrouwen in de politie: trends en verklaringen**
L. van der Veer, A. van Sluis, S. Van de Walle & A. Ringeling, Erasmus Universiteit, Rotterdam, 2013
72. **Mobiel banditisme. Oost- en Centraal-Europese rondtrekkende criminele groepen in Nederland**
D. Siegel, i.s.m. R. Koenraadt, D. Lyubenova, N. Sovre & A. Troscianczuk, Universiteit Utrecht, 2013
73. **De ontwikkeling van de criminaliteit van Rotterdamse autochtone en allochtone jongeren van 12 tot 18 jaar. De rol van achterstanden, ouders, normen en vrienden**
F.M.H.M. Driessen, F. Duursma & J. Broekhuizen, Bureau Driessen, Utrecht, 2014
74. **Speciaal blauw. Verschijningsvormen en overwegingen van specialisatie en despecialisatie binnen de Nederlandse politieorganisatie**
R.J. Morée, W. Landman & A.C. Bos, Twynstra Gudde, Amersfoort, 2014
75. **Gevangene van het verleden. Crisissituaties na de terugkeer van zedendelinquenten in de samenleving**
M.H. Boone, H.G. van de Bunt & D. Spiegel, m.m.v. K. van de Ven, Erasmus Universiteit, Rotterdam, Universiteit Utrecht, 2014
76. **Brandstichters onder vuur. Een empirisch onderzoek naar zaken van brandstichting en hun daders**
L. Dalhuisen & F. Koenraadt, Universiteit Utrecht, 2014
77. **Van stadswacht naar nieuwe gemeentepolitie? Gemeentelijk toezicht en handhaving in de openbare ruimte**
T. Eikenaar & B. van Stokkom, Radboud Universiteit, Nijmegen, 2014
78. **Politiemensen over het strafrecht**
J. Kort, M.I. Fedorova & J.B. Terpstra, Radboud Universiteit, Nijmegen, 2014
79. **Kijken, luisteren, lezen. De invloed van beeld, geluid en schrift op het oordeel over verdachtenverhoren**
M. Malsch, R. Kranendonk, J. de Keijser, H. Elffers, M. Konter & M. de Boer, NSCR, Amsterdam, 2015
80. **De mentale gesteldheid van de familierechercheur. Een onderzoek naar werkgerelateerde stress en secundaire posttraumatische groei binnen een bijzondere groep politieambtenaren**
L.J.A. Bollen, M.C. Saan, M.J.J. Kunst, B.W.C. Zwirs & K.F. Kuijpers, Universiteit Leiden, 2015
81. **Na de vrijlating. Een exploratieve studie naar recidive en re-integratie van jihadistische ex-gedetineerden**
D.J. Weggemans & B.A. de Graaf, Universiteit Leiden, Universiteit Utrecht, 2015
82. **Dat heeft iemand anders gedaan! Een studie naar slachtofferschap en modus operandi van identiteitsfraude in Nederland**
L. Paulissen & J. van Wilsem, Universiteit Leiden, 2015

83. **Demonstratieve kampementen**
B. Roorda, Rijksuniversiteit Groningen, 2015
84. **Private ordebewaarders bij betogingen**
B. Roorda, Rijksuniversiteit Groningen, 2015
85. **Spelen met weerbaarheid. Belemmerende patronen en doorbrekende handelingsperspectieven bij het ontwikkelen van basisteams**
W. Landman, R. Kouwenhoven & M. Brussen, Twynstra Gudde, Amersfoort, 2015
86. **'Onnodige' bureaucratie binnen het basispolitiewerk. Onderzoek naar de achtergronden van een hardnekkig verschijnsel**
J. Kort & J.B. Terpstra, Radboud Universiteit Nijmegen, 2015
87. **Politie en GHB-problematiek op het platteland**
T. Nabben & D.J. Korf, Universiteit van Amsterdam, 2016
88. **Basisteams in de Nationale Politie. Organisatie, taakuitvoering en gebiedsgebonden werk**
J. Terpstra, I. van Duijneveldt, T. Eikenaar, T. Havinga & B. van Stokkom, Radboud Universiteit Nijmegen, 2016
89. **Samen of apart. De invloed van overleg tussen agenten bij het opstellen van het proces-verbaal**
A. Vredeveldt, L. Kesteloo & P.J. van Koppen, Vrije Universiteit Amsterdam, 2016
90. **Overvallen in beeld. Gedrag van daders, slachtoffers en omstanders**
M.R. Lindegaard, W. Bernasco & T. de Vries, Nederlands Studiecentrum Criminaliteit en Rechtshandhaving, Amsterdam, 2016
91. **Boeven vangen. Een onderzoek naar proactief politieoptreden**
W. Landman & L. Kleijer-Kool, Twynstra Gudde, Amersfoort, 2016
92. **VVC onder de aandacht. Een onderzoek naar ZSM en de gevolgen voor het politiewerk**
R. Salet & J. Terpstra, m.m.v. P. Frielink, Radboud Universiteit Nijmegen, 2017
93. **De mogelijke meerwaarde van bodycams voor politiewerk. Een internationaal literatuuronderzoek**
S. Flight, Sander Flight Onderzoek & Advies, Amsterdam, 2017

